

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER ANABİLİM DALI
EĞİTİM PSİKOLOJİSİ PROGRAMI**

**SALDIRGANLIK VE AKRAN MAĞDURİYETİNİN ÇEŞİTLİ
DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arzu Kurnaz

Danışman: Doç. Dr. Emine Gül Kapçı

Ankara, 2009

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER ANABİLİM DALI
EĞİTİM PSİKOLOJİSİ PROGRAMI**

**SALDIRGANLIK VE AKRAN MAĞDURİYETİNİN ÇEŞİTLİ
DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arzu Kurnaz

Danışman: Doç. Dr. Emine Gül Kapçı

**Ankara,
Haziran, 2009**

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu alışma jürimiz tarafından Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan ..... Prof. Dr. Sema KANER (İmza)
(Akademik Unvanı, Adı-Soyadı)

Üye ..... Prof. Dr. Figen ÇOK (İmza)
(Akademik Unvanı, Adı-Soyadı)

Üye ..... Doç. Dr. Emine Gül KAPÇI (İmza)
(Akademik Unvanı, Adı-Soyadı)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

31 / 08 / 2009

Prof. Dr. Ayşe akır İlhan
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, ilişkisel ve gözlenen saldırganlık ile bu saldırganlık türlerine maruz kalmayı yordayan değişkenlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, ilişkisel ve gözlenen saldırganlık ile bu saldırganlık biçimlerine maruz kalma ile duygu ayarlama, algılanan anababa tutumu, olumsuz bilişsel çarpıtmalar, duygusal davranışsal problemler ve aile işlevleri arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın, tamamlanmasında katkıda bulunan herkese teşekkür etmek isterim. Öncelikle, anlayışı ve sabrı için danışmanım Doç. Dr. Emine Gül Kapçı'ya çok teşekkür ederim. Çalışmanın, planlanmasından gerçekleştirilmesine kadar geçen her aşamada beni cesaretlendirmiş, ihtiyacım olan her an yanımda olmuştur. O'nun destekleyici ve cesaretlendirici tutumları olmasaydı, bu tezi asla bitiremezdim. Tez çalışmalarım boyunca hem hayat hakkında hem de çeşitli akademik alanlarda kendisinden çok şey öğrendim.

Hem bilgileriyle hem de tutum ve davranışlarıyla bana örnek olan diğer hocalarıma da teşekkür etmek istiyorum. Başta, Prof. Dr. Bekir Onur, Prof. Dr. Binnur Yeşilyaprak, Prof. Dr. Gülten Ülgen, Prof. Dr. Figen Çok, Prof. Dr. Selim Hovardaoğlu, Prof. Dr. Üstün Dökmen ve Araştırma Görevlisi Ertuğrul Uçar olmak üzere Ankara Üniversitesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler bölümündeki tüm hocalarıma çok teşekkür ederim.

Veri toplama sürecinde yardımlarını esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Zeynep Gölcük, Yasemin Ozan, Nurhan Emir Veske, Hüseyin Bozkurt, Latife Delbesoğlugil Öztürk, Elif Şerbetli ve Ceren Döner'e de teşekkür ederim. Özellikle verilerin bilgisayar ortamına aktarılması sırasında hiç şikayet etmeden günlerce bana yardım eden kuzenim Tolga Tekin'e ve kardeşim Aykut Kurnaz'a teşekkür ederim. Yorulduğum zamanlarda, yeniden başlayabilmem için bana güç veren Murat Çayırıcı'ya da teşekkür ederim.

Son olarak, tüm yaşantım boyunca, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, kendimi her zaman çok özel hissetmeme neden olan, anneme ve babama çok teşekkür ederim.

ÖZET

SALDIRGANLIK VE AKRAN MAĞDURİYETİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Kurnaz, Arzu

Yüksek Lisans, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Emine Gül Kapçı

Haziran, 2009, XIII-152 sayfa

Bu araştırmanın genel amacı, gözlenen ve ilişkisel saldırganlık ile gözlenen ve ilişkisel saldırganlığa maruz kalmayı yordayan değişkenlerin belirlenmesidir. Araştırma, ilişkisel tarama modeline dayalı betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın örneklemini Ankara ili sınırları içerisindeki ilköğretim okullarının 6.,7. ve 8. sınıflarına devam eden toplam 384 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan çocukların %56'sı kız (n = 216), %44'ü erkektir (n = 168). Ailenin çeşitli işlevleri ile çocuğun duygu ayarlama beceri düzeyi ve duygusal davranışsal problemlerini değerlendiren anababaların %71'ini anneler (n = 273), %29'unu da babalar (n = 111) oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan aileler, aylık gelir düzeylerine göre gruplandırıldığında %32'sinin alt, %60'ının orta ve %8'inin üst gelir grubunda yer aldığı görülmektedir.

Araştırmada, anababalar, "Duygu Ayarlama Ölçeği"ni, "Aile İşlevleri Değerlendirme Ölçeği"ni, ve "Yenilenmiş Connors Anababa Derecelendirme Ölçeği-Uzun Form"unu (YCADÖ-UF) doldurmuşlardır. Çocukların sergilediği gözlenen ve ilişkisel saldırganlık "Çocuk Sosyal Davranış Ölçeği-Kişisel Bildirim (ÇSDÖ-KB)" ölçeği ile, ilişkisel ve gözlenen mağduriyet ise "Çocuğun Bireysel Yaşantıları Ölçeği-Kişisel Bildirim (ÇBYÖ-KB)" ile değerlendirilmiştir. Her iki ölçeğin yanı sıra, "Algılanan Ana-Baba Tutumları Ölçekleri" ve "Olumsuz Bilişsel Hatalar Ölçeği (OBHÖ)" de yine çocuklar tarafından doldurulmuştur.

Araştırma sonucunda, erkek çocukların gözlenen saldırganlık davranışlarını kızlardan daha yüksek düzeyde sergilediği, yaş arttıka gözlenen ve ilişkisel saldırganlığın azaldığı bulunmuştur. Araştırmanın amaçları doğrultusunda gerçekteştirilen adımsal regresyon analizlerinin sonucunda, YCADÖ-UF'nin (Conners, 2000; Uyarlayan, Kaner ve diğerleri, 2008) Dikkat Eksikliği Hiperaktivite alt ölçeği ile birlikte Olumsuz Bilişsel Hatalar'ın ilişkisel saldırganlığı yordadığı bulunmuştur. Gözlenen saldırganlık ise yine YCADÖ-UF'nin Dikkat Eksikliği Hiperaktivite, Karşı Gelme ve Duygusal Değişkenlik alt ölçekleri tarafından yordanmaktadır. Gözlenen mağduriyeti yordayan değişkenler YCADÖ-UF'nin Kaygı-Utangaçlık alt ölçeği ile Olumsuz Bilişsel Hatalardır. İlişkisel mağduriyeti ise, Olumsuz Bilişsel Hataların, Algılanan Baba Tutumunun ve YCADÖ-UF'nin Sosyal Problemler alt ölçeğinin yordadığı bulunmuştur. Sonuçlar, alanyazın bulguları ve uygulamaya etkileri açasından tartişılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gözlenen Saldırganlık, İlişkisel Saldırganlık, Gözlenen Mağduriyet, İlişkisel Mağduriyet, Çocuk

SUMMARY

AN EXAMINATION OF PEER AGGRESSION AND VICTIMIZATION IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Kurnaz, Arzu

Degree of Master, Department of Primary Education

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Emine Gul Kapci

June, 2009, XIII-152 pages

The aim of the present study is to identify variables that predict overt and relational aggression and victimization. The research is defined as relational. The study group consisted of children living in Ankara and attending 6th, 7th and 8th grades of elementary schools located in low and low-middle SES. A total of 384 children participated in the study (56% girls; n=216 and 44% boys, n=168). Family functions, emotion regulation, and behavior problems of the children by parents who filled out the related instruments (mothers 71%, n=273; fathers 29%, n=111). The families were grouped as low income (32%), middle income (60%) and high income (8%) according to their self-reported monthly income.

Parents filled out the "Emotion Regulation Checklist", "Family Assessment Device" and The Revised Conners' Parent Rating Scale-Long Form; (CPRS-R-L). The overt and relational aggression and victimization were assessed by the "Children's Social Behavior Scale-Self Report" and "Children's Self Experience Questionnaire-Self Report" respectively. Children were also asked to complete "EMBU" and "Negative Cognitive Errors Questionnaire".

Results demonstrated that boys had higher overt aggression scores than girls. A negative relationship was found between age and overt and

relational aggression. The stepwise regression demonstrated that CPRS-R-Long Form's ADHD subscale and Negative Cognitive Errors predicted relational aggression. Overt aggression were predicted by CPRS-R-Long Form's ADHD, Opposition and Emotional Lability subscales. Overt victimization was predicted by CPRS-R-Long Form's Anxiety-Shyness subscale and Negative Cognitive Errors. Relational victimization, on the other hand, was predicted by Negative Cognitive Errors, EMBU-Father form and CPRS-R-Long Form's Social Problems subscale.

The results were discussed in relation to existing research findings and practical implications.

Key Words: Overt Aggression, Relational Aggression, Overt Victimization, Relational Victimization, Children

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET.....	iii
SUMMARY.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
Problem	1
Amaç.....	5
Önem	7
Sınırlılıklar	8
Tanımlar.....	8
BÖLÜM II.....	9
2.1. SALDIRGANLIK KURAMLARI	9
Biyolojik Yaklaşımlar	9
Psikolojik Yaklaşımlar	10
2.2. ÇOCUK VE ERGEN ÇALIŞMALARI BAĞLAMINDA SALDIRGANLIK VE MAĞDURİYET KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	13
Saldırganlık	13
Mağduriyet	19
2.3. SALDIRGANLIK VE MAĞDURİYETLE İLGİLİ DEĞİŞKENLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	22
CİNSİYET	23
Saldırganlığın Cinsiyet ile İlişkisi.....	23
Mağduriyetin Cinsiyet ile İlişkisi.....	26
YAŞ	27
Saldırganlığın Yaş ile İlişkisi	27
Mağduriyetin Yaş ile İlişkisi	28
DUYGU AYARLAMA	30
Saldırganlık ile Duygu Ayarlama Arasındaki İlişki	32
Mağduriyet ile Duygu Ayarlama Arasındaki İlişki.....	32
AİLE İŞLEVLERİ VE ANABABA TUTUMLARI	33

Saldırganlık ile Anababa Tutumları ve Aile İşlevleri	
Arasındaki İlişki.....	35
Mağduriyet ile Anababa Tutumları ve Aile İşlevleri	
Arasındaki İlişki.....	36
OLUMSUZ BİLİŞSEL HATALAR.....	37
Saldırganlık ile Olumsuz Bilişsel Hatalar Arasındaki İlişki	38
Mağduriyet ile Olumsuz Bilişsel Hatalar Arasındaki İlişki .	39
DUYGUSAL DAVRANIŞSAL PROBLEMLER.....	39
Saldırganlık ile Duygusal Davranışsal Problemler	
Arasındaki İlişki.....	40
Mağduriyet ile Duygusal Davranışsal Bozukluklar	
Arasındaki İlişki.....	42
2.4. SALDIRGANLIK VE MAĞDURİYET İLE İLGİLİ TÜRKİYE'DE	
YAPILAN ARAŞTIRMALARIN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ	45
BÖLÜM-III.....	51
YÖNTEM	51
Araştırma Modeli.....	51
Katılımcılar	51
Veri Toplama Araçları.....	53
3.1. Çocuk Demografik Bilgi Formu.....	53
3.2. Çocuk Sosyal Davranış Ölçeği-Kişisel Bildirim (ÇSDÖ-	
KB; Children's Social Behavior Scale-Self Report; Crick ve	
Grotpeter, 1995).....	53
3.3. Çocuğun Bireysel Yaşantıları Ölçeği-Kişisel Bildirim	
(ÇBYÖ-KB; Children's Self Experience Questionnaire-Self	
Report; Crick ve Grotpeter, 1996)	55
3.4. Olumsuz Bilişsel Hatalar Ölçeği (OBHÖ; Negative	
Cognitive Errors Questionnaire; Leitenberg, Yost ve Carroll-	
Wilson, 1986)	56
3.5. Algılanan Anne Tutumu–Kısa Form ve Algılanan Baba	
Tutumu –Kısa Form (EMBU-Short Form; Egna Minnen	
Beträffande Uppfostron [My Memories of Upbringing];	
Arrindell ve diğerleri, 1999)	57
3.6. Anababa Demografik Bilgi Formu	59

3.7. Duygu Ayarlama Ölçeği (DAÖ; Emotion Regulation Checklist, Shields ve Cicchetti, 1997)	59
3.8. Yenilenmiş Conners Anababa Dereceleme Ölçeği-Uzun Formu (YCADÖ-UF; The Revised Conners' Parent Rating Scale-Long Form, Conners, 2000)	60
3.9. Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ; Family Assessment Device; Epstein, Bolwin ve Bishop, 1983)	61
Verilerin Toplanması	62
Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması	63
BÖLÜM IV.....	64
BULGULAR.....	64
1) İlköğretimin 6, 7 ve 8. Sınıflarına Devam Eden 11-15 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Gözlenen ve İlişkisel Saldırganlık Yaygın mıdır?.....	64
2) İlköğretimin 6, 7 ve 8. Sınıflarına Devam Eden 11-15 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Gözlenen ve İlişkisel Mağduriyet Yaygın mıdır?.....	66
3) Gözlenen Saldırganlık Gösteren Çocuklar, Gözlenen Saldırganlığa ya da İlişkisel Saldırganlığa Maruz Kalmakta mıdır?.....	69
4) İlişkisel Saldırganlık Gösteren Çocuklar, Gözlenen Saldırganlığa ya da İlişkisel Saldırganlığa Maruz Kalmakta mıdır?.....	70
5) Çocuğun Cinsiyeti ile Gözlenen ve İlişkisel Saldırganlık Düzeyi Arasında Fark Var mıdır?	71
6) Çocuğun Cinsiyeti ile Gözlenen ve İlişkisel Mağduriyet Düzeyi Arasında Fark Var mıdır?	71
7) Anababanın Yaşı ve Çocuğun Yaşı ile Gözlenen ve İlişkisel Saldırganlık Düzeyi Arasında İlişki Var mıdır?	72
8) Anababanın Yaşı ve Çocuğun Yaşı ile Gözlenen ve İlişkisel Mağduriyet Düzeyi Arasında İlişki Var mıdır?	72
9) Anababanın Eğitim Düzeyi ve Ailenin Aylık Gelir Grubuna Göre Gözlenen ve İlişkisel Saldırganlık Düzeyi Farklılaşmakta mıdır?	73

10) Anababanın Eğitim Düzeyi ve Ailenin Aylık Gelir Grubuna Göre Gözlenen ve İlişkisel Mağduriyet Düzeyi Farklılaşmakta mıdır?.....	74
11) Duygu Ayarlama, Olumsuz Bilişsel Hatalar, Algılanan Anne-Baba Tutumu, Aile İşlevleri ve Duygusal Davranışsal Problemler ile İlişkisel ve Gözlenen Saldırganlık Arasında İlişki Var mıdır?..	75
12) Duygu Ayarlama, Olumsuz Bilişsel Hatalar, Algılanan Anne Baba Tutumu, Aile İşlevleri ve Duygusal Davranışsal Problemler ile İlişkisel ve Gözlenen Mağduriyet Arasında İlişki Var mıdır?... 77	
13) Duygu Ayarlama, Olumsuz Bilişsel Hatalar, Algılanan Anne Tutumu, Algılanan Baba Tutumu, Aile İşlevleri ve Duygusal Davranışsal Problemler İlişkisel ve Gözlenen Saldırganlığı Yordamakta mıdır?	80
14) Duygu Ayarlama, Olumsuz Bilişsel Hatalar, Algılanan Anne Tutumu, Algılanan Baba Tutumu, Aile İşlevleri ve Duygusal Davranışsal Problemler İlişkisel ve Gözlenen Mağduriyeti Yordamakta mıdır?	82
BÖLÜM V.....	85
TARTIŞMA	85
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	93
KAYNAKÇA	99

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.2.1. Saldırganlığın Alt-tipleri	14
Tablo 2.2.2. Gelişim Dönemlerine Göre İlişkisel Saldırganlık ile Çeşitli Uyum Sorunları Arasındaki İlişki	42
Tablo 2.2.3. Mağduriyet ile Uyum Sorunları Arasındaki İlişki.....	43
Tablo 3.1. Çocuklara Ait Bazı Demografik Değişkenlerin Frekans Dağılımları	52
Tablo 4.1. Gözlenen Saldırganlık ve İlişkisel Saldırganlık Puanlarının Ortalamaları ve Standart Sapmaları	64
Tablo 4.2. Gözlenen Saldırganlık ve İlişkisel Saldırganlığa İlişkin Frekans Dağılımı	65
Tablo 4.3. Gözlenen Mağduriyet ve İlişkisel Mağduriyet Puanlarının Ortalamaları ve Standart Sapmaları	67
Tablo 4.4. Gözlenen Mağduriyet ve İlişkisel Mağduriyete İlişkin Frekans Dağılımı	67
Tablo 4.5. Gözlenen Saldırganlık Gösteren Çocukların Mağduriyet Durumları.....	69
Tablo 4.6. İlişkisel Saldırganlık Gösteren Çocukların Mağduriyet Durumları.....	70
Tablo 4.7. Anababanın Eğitim Düzeyi ve Ailenin Aylık Gelir Düzeyinin Gözlenen Saldırganlık ve İlişkisel Saldırganlık Düzeylerine Etkisine İlişkin İki Faktörlü ANOVA Analizi Sonuçları	73
Tablo 4.8. Anababanın Eğitim Düzeyi ve Ailenin Aylık Gelir Düzeyinin Gözlenen Mağduriyet ve İlişkisel Mağduriyet Düzeylerine Etkisine İlişkin İki Faktörlü ANOVA Analizi Sonuçları	74
Tablo 4.9. Gözlenen Saldırganlık ile DAÖ, OBHÖ, ADÖ, AAT-KF, ABT-KF ve YCADÖ-UF'nin Alt-Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar	75
Tablo 4.10. İlişkisel Saldırganlık ile DAÖ, OBHÖ, ADÖ, AAT-KF, ABT-KF ve YCADÖ-UF'nin Alt-Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar	76

Tablo 4.11. Gözlenen Mağduriyet ile DAÖ, OBHÖ, ADÖ, AAT-KF, ABT-KF ve YCADÖ-UF'nin Alt-Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar.....	78
Tablo 4.12. İlişkisel Mağduriyet ile DAÖ, OBHÖ, ADÖ, AAT-KF, ABT-KF ve YCADÖ-UF'nin Alt-Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar.....	79
Tablo 4.13. Gözlenen Saldırganlığı Yordayan Değişkenleri Belirlemek Üzere Yapılan Adımsal Regresyon Analizi (Stepwise) Testi'nin Sonuçları.....	80
Tablo 4.14. İlişkisel Saldırganlığı Yordayan Değişkenleri Belirlemek Üzere Yapılan Adımsal Regresyon Analizi (Stepwise) Testi'nin Sonuçları.....	81
Tablo 4.15. Gözlenen Mağduriyeti Yordayan Değişkenleri Belirlemek Üzere Yapılan Adımsal Regresyon Analizi (Stepwise) Testi Sonuçları	83
Tablo 4.16. İlişkisel Mağduriyeti Yordayan Değişkenleri Belirlemek Üzere Yapılan Adımsal Regresyon Analizi (Stepwise) Testi Sonuçları	84

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 4.1. Saldırgan Davranışlar Gösteren Çocuklarda, Gözlenen Saldırganlık, İlişkisel Saldırganlık ve hem Gözlenen hem İlişkisel Saldırganlık Oranları.....	66
Grafik 4.2. Mağdur Edilen Grupta Bulunan Çocuklarda, Gözlenen Mağduriyet, İlişkisel Mağduriyet ve hem Gözlenen hem İlişkisel Mağduriyet Oranları.....	68

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmanın problemi, amacı, önemi ve sınırlılıkları açıklanmış, araştırmada kullanılan temel kavramlar tanımlanmıştır.

Problem

Çocuğun gelişimi üzerindeki zarar verici etkileri nedeniyle saldırganlık ve mağduriyet, psikoloji biliminde yoğun araştırmaların gerçekleştirildiği önemli çalışma alanlarından olmuştur (örn; Baumeister ve Campbell, 1999; Crick ve Grotpeter, 1996). Araştırmacılar, bebeklikten çocukluğa (örn; Bonica, Arnold, Fisher, Zeljo ve Yershova, 2003; Loeber ve Hay, 1997), ergenlikten yetişkinliğe (örn; Björkqvist, Österman ve Lagerspetz, 1994; Goldstein, Arnold, Rosenberg, Stone ve Ortiz, 2001; Gubrium, 1974) kadar çeşitli gelişim dönemlerinde saldırganlık ve mağduriyeti değerlendirmiş ve bunların kısa ve uzun dönem sonuçlarını incelemiştir (Crick ve diğerleri, 1999; Kapçı, 2004; Storch ve Masia-Warner, 2004). Bu araştırmaların bulguları sıklıkla, saldırganlığın erkekler arasında yaygın olduğunu göstermiştir (örn; Berkowitz, 1993; Dizman ve Gürsoy, 2005; Patterson, Capaldi ve Bank, 1991). Ancak son onlu yıllarda yapılan araştırmalar kızların da erkekler kadar saldırgan davranışlar sergileyebileceğini göstermiştir. Lagerspetz, Björkqvist ve Peltonen (1988), Crick ve Grotpeter (1995), Underwood ve Galen (1997) gibi araştırmacılar, saldırganlığın erkekler arasında daha yaygın olduğunu bulan araştırmaların çeşitli nedenlerden ötürü sınırlı olduğunu öne sürmüştür. Yazarlara göre bu araştırmalar, yalnızca fiziksel ya da sözel saldırganlık biçimlerine odaklandıkları için saldırgan davranışlardaki cinsiyet farklılıklarını gözden kaçırmıştır. Erkekler kadar kızlar da saldırgandır ancak saldırgan davranışlarını fiziksel ya da sözel saldırganlık gibi kolay gözlenebilen davranışlar yerine örtülü biçimlerde göstermeyi tercih etmektedirler. Bugün, saldırgan davranışların fiziksel veya

sosyal, sözel veya sözel olmayan biçimlerde ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Günümüzde saldırganlık, vurma, itme, küfretme gibi doğrudan gözlenebilen fiziksel ve sözel davranışlar yoluyla ya da dedikodu yayma, dışlama gibi görece örtülü olarak ortaya çıkan sosyal manipülasyonlar yoluyla başkalarına zarar verme amacı taşıyan davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Ancak, saldırganlığın görece örtülü biçimlerinden bahsederken *dolaylı saldırganlık* (örn; Lagerspetz ve diğerleri, 1988), *sosyal saldırganlık* (örn; Underwood ve Galen, 1997) ve *ilişkisel saldırganlık* (örn; Crick ve Grotpeter, 1995) terimlerinden hangisinin kullanılmasının daha uygun olacağı konusunda araştırmacılar arasında henüz bir görüş birliği yoktur. Bununla birlikte, alanyazın incelendiğinde, saldırganlığın görece örtülü biçimlerinden söz ederken araştırmacıların sıklıkla ilişkisel saldırganlık terimini tercih ettikleri görülmektedir (örn; Crick ve Nelson, 2002; Erdinç, 2009; Rys ve Bear, 1997; Werner ve Crick, 1999). Vurma, tekme atma gibi fiziksel ya da küfretme gibi sözel davranışlar yoluyla başkalarına zarar verme amacı taşıyan davranışlar *gözlenen saldırganlık (overt aggression)*; dedikodu yayma, iftira etme, dışlama gibi sosyal manipülasyonlar yoluyla başkalarına zarar verme amacı taşıyan davranışlar ise *ilişkisel saldırganlık (relational aggression)* olarak tanımlanmaktadır (örn; Crick ve Grotpeter, 1995). Gözlenen saldırgan davranışlara maruz kalma *gözlenen mağduriyet (overt victimization)*, ilişkisel saldırgan davranışlara maruz kalma ise *ilişkisel mağduriyet (relational victimization)* olarak adlandırılmaktadır (Crick ve Grotpeter, 1996).

Araştırmacılar, gözlenen ya da ilişkisel saldırganlık gösteren çocuklarla, bu saldırganlık biçimlerine maruz kalan çocukların, çeşitli uyum sorunlarının gelişimi açısından risk altında olduklarına dikkat çekmektedir (örn; Boivin ve diğerleri, 1995; Crick ve Grotpeter, 1996). Boylamsal çalışmalar, çocukluk döneminde ortaya çıkan saldırganlık ve mağduriyetin çeşitli uyum sorunlarını yordadığını göstermiştir (örn; Alsaker ve Olweus, 1991; Laird ve diğerleri, 2001). Çocukluk dönemindeki saldırganlığın akran reddini (örn; Laird ve diğerleri, 2001), mağduriyetin ise depresyon (Alsaker ve Olweus, 1991; Boivin ve diğerleri, 1995) ve yalnızlığı (Boivin ve diğerleri, 1995) yordadığı bilinmektedir. Ayrıca hem saldırganlık hem de mağduriyet çeşitli içyönelim (örn; depresyon, kaygı) ve dışyönelim (örn; davranım

bozukluğu) sorunları ile ilişkilidir (örn; Boulton ve Underwood, 1992; Craig, 1998; Crick ve Bigbee, 1998; Rys ve Bear, 1997; Storch ve Esposito, 2003; Storch, Phil, Nock, Masia-Warner ve Barlas, 2003; Pekel-Uludağı ve Uçanok, 2005; Werner ve Crick, 1999). Bulgular bir arada değerlendirildiğinde, hem saldırgan davranışları sergileyen çocukların hem de bu davranışlara maruz kalan çocukların, çeşitli uyum sorunlarının yanı sıra kimi gelişimsel yeterliliklerin kazanılmasında da risk altında oldukları öngörülebilir. Örneğin, araştırmacılar sosyal yeterliğin kazanılmasında akran ilişkilerinin önemli olduğunu bulmuştur (örn; Asher, 1993; Dodge ve Schlundt, 1983). Çocukluk dönemindeki saldırgan davranışları nedeniyle akranları tarafından reddedilen çocuklar, sosyal becerilerin kazanımı ile ilgili sorunlar yaşayabilirler.

Saldırganlık gibi duygu ayarlama da son yıllarda psikoloji alanında dikkat çeken konulardan biridir. *Duygu ayarlama (emotion regulation)*, bireyin sosyal çevreye uyum sağlayabilmek ve amaçlarına ulaşabilmek için duygusal tepkilerini ayarlayabilmesidir. Pek çok çalışmada, çocukların duygularını ayarlayabilmelerinin, uyum sağlamadan (Ekman, 1992) sosyal yeterliliğe (Eisenberg, Fabes, Guthrie ve Reiser, 2000), akran ilişkilerinden (Eisenberg ve Morris, 2002) dışayönelim ve içeyönelim sorunlarına (Cole, Zahn-Waxler ve Smith, 1994) kadar çok çeşitli değişkenlerle ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur. Öfke, kaygı gibi istenmedik duygulanımı yoğun, bu duygularını ayarlama düzeyi düşük olan çocukların depresyondan saldırganlığa kadar çeşitli uyum sorunları yaşadığı bulunmuştur (örn; Calkins, 1994). Duygulanımın türü olumlu da olsa olumsuz da olsa, duygulanımı yoğun ve duygu ayarlaması düşük çocukların uyum sorunları yaşayacakları varsayılmaktadır (örn; Eisenberg ve diğerleri, 2000). Duygu ayarlama, duygulanım düzeyi yüksek olduğu halde duygularını ayarlayamayan çocukların, davranış problemlerinin gelişimi açısından özel bir önem taşımaktadır.

Çocuğun saldırgan davranışlarının gelişiminde duygular kadar bilişsel süreçlerin de etkili olduğu düşünülmektedir (örn; Crick, 1995). Çocuğun saldırgan davranışlarının gelişimini bilişsel süreçlerle açıklamaya çalışan kimi araştırmacılar, saldırgan davranışlarda görülen bireysel farklılıkların nedeninin, bilgi işleme sürecindeki farklılıklardan kaynaklandığını ileri

sürmektedirler. Çeşitli araştırma bulguları da bu iddiayı destekler niteliktedir. Örneğin, Crick (1995) tarafından yapılan bir çalışmada saldırgan davranışlar gösteren çocukların sosyal ipuçlarını daha düşmanca yorumladıkları görülmüştür. Crick, Grotper ve Bigbee'nin (1997) gerçekleştirdiği diğer bir çalışmada ise saldırganlığın farklı biçimlerini kullanan çocukların, farklı içeriklere sahip sosyal ipuçlarını yanlış ya da çarpıtarak değerlendirme eğilimi gösterdikleri bulunmuştur. Saldırganlığın gelişiminde bilgi işleme sürecinin önemini vurgulayan araştırmacıların yanı sıra, kimi araştırmacılar da saldırganlık ile olumsuz bilişsel hatalar arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır. Bu araştırmaların bulguları, olumsuz bilişsel hatalar ile saldırgan davranışlar arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (örn; Epkins, 2000; Leung ve Poon, 2001). Bilgi işleme süreci ile bağlantılı olarak, çocuğun saldırgan davranışlarının kaynağı olumsuz bilişsel hatalar da olabilir.

Çocuğun gelişimi ve iyi oluşu üzerinde rol oynayan saldırganlık ve mağduriyet karmaşık olgulardır. Saldırganlık ve mağduriyetin gelişimi, çocuğun duygu ayarlaması ya da olumsuz bilişsel hatalarının varlığı gibi çeşitli bireysel özelliklerinin yanı sıra içinde bulunulan sosyal çevre ile ilişkili olabilir. Belki de sosyal çevre içerisindeki en önemli öge ailedir. Araştırmalar, ailenin çeşitli işlevlerinde yaşanan problemlerin çocuğun saldırgan davranışları ile ilişkili olduğunu göstermiştir (örn; Avcı, 2006). Ek olarak, çeşitli anababa tutumları da çocuğun saldırgan davranışlarının gelişimine katkıda bulunmaktadır. Çeşitli kültürlerde yapılan araştırmalar, otoriter anababa tutumu ile çocuğun saldırgan davranışları arasında ilişki olduğunu göstermiştir (örn; Bayer ve Cegala, 1992; Dong ve Zhou, 1997; Hatunoğlu, 1994; Öztürk, 1990). Otoriter anababa tutumu gibi, izin verici anababa tutumu da çocuğun saldırganlığı ile ilişkilidir (Casas ve diğerleri, 2006; Farrington, 1995).

Türkiye'de, özellikle 2000'li yıllardan itibaren çocuk ve ergenlerin sergilediği saldırganlık ile ilgili araştırmalarda bir artış gözlenmektedir. Bu araştırmalarda yaş (Karataş, 2005), cinsiyet (Aktaş ve Güvenç, 2006), denetim odağı (Efilti, 2006), anababa tutumları (Hatunoğlu, 1994), istismar (Ayan, 2007) ve aile işlevleri (Avcı, 2006) gibi değişkenler ile saldırganlık arasındaki ilişkilerin değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca bu araştırmaların

önemli bir bölümü, ilköğretim ve lise döneminde sergilenen saldırganlığı “zorbalık” bağlamında incelemiştir. Kimi araştırmalar, zorbalığın ve mağduriyetin görülme sıklığı ile zorbalıkla baş etme stratejilerini değerlendirirken (örn; Yöndem ve Totan, 2008), kimi araştırmalar ise zorbalığa maruz kalmayla kaygı ve depresyon gibi ruh sağlığıyla ilgili değişkenleri incelemiştir (Kapçı, 2004). Türkiye’de, -belki de ilk kez- ilişkisel saldırganlık kapsamına giren davranışlar zorbalık bağlamında, Kartal ve Bilgin (2007) tarafından değerlendirilmiştir.

Türkiye’de gerçekleştirilen bu araştırmaların her biri önemli bilgiler vermekle birlikte, saldırgan davranışı yordayan etmenlerin ele alındığı araştırmalar oldukça sınırlıdır. Örneğin, duygu ayarlama ya da bilişsel hatalar gibi saldırganlık ile bağlantılı olabilecek etmenler henüz çalışılmamıştır. Ayrıca, hem Türkiye’de hem de yurt dışı alanyazında saldırganlıkla ilgili çok sayıda araştırma yapılmış olmasına karşın saldırganlığın mağdurlarına ilişkin araştırmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Çocuğun iyi oluşu üzerinde etkili olan, saldırganlık ve mağduriyet ile ilişkili etmenlerin değerlendirilmesi bu araştırmanın temel konusudur. İzleyen alt bölümlerde, araştırmanın amacı, sınırlıkları ve önemi verilmiştir.

Amaç

Bu araştırmanın genel amacı; ilköğretimin 6, 7 ve 8. sınıflarına devam eden 11-15 yaş aralığındaki çocuklarda gözlenen ve ilişkisel saldırganlığın gösterilmesi ile bu iki saldırganlık biçimine maruz kalmayı yordayan değişkenlerin belirlenmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıda belirtilen araştırma sorularının yanıtları aranacaktır:

- 1) İlköğretimin 6, 7 ve 8. sınıflarına devam eden 11-15 yaş aralığındaki çocuklarda gözlenen ve ilişkisel saldırganlık yaygın mıdır?

- 2) İlköğretimin 6, 7 ve 8. sınıflarına devam eden 11-15 yaş aralığındaki çocuklarda gözlenen ve ilişkisel mağduriyet yaygın mıdır?
- 3) Gözlenen saldırganlık gösteren çocuklar, gözlenen saldırganlığa ya da ilişkisel saldırganlığa maruz kalmakta mıdır?
- 4) İlişkisel saldırganlık gösteren çocuklar, gözlenen saldırganlığa ya da ilişkisel saldırganlığa maruz kalmakta mıdır?
- 5) Çocuğun cinsiyeti ile gözlenen ve ilişkisel saldırganlık düzeyi arasında fark var mıdır?
- 6) Çocuğun cinsiyeti ile gözlenen ve ilişkisel mağduriyet düzeyi arasında fark var mıdır?
- 7) Anababanın yaşı ve çocuğun yaşı ile gözlenen ve ilişkisel saldırganlık düzeyi arasında ilişki var mıdır?
- 8) Anababanın yaşı ve çocuğun yaşı ile gözlenen ve ilişkisel mağduriyet düzeyi arasında ilişki var mıdır?
- 9) Anababanın eğitim düzeyi ve ailenin gelir grubuna göre gözlenen ve ilişkisel saldırganlık düzeyi farklılaşmakta mıdır?
- 10) Anababanın eğitim düzeyi, ailenin gelir grubuna göre gözlenen ve ilişkisel mağduriyet düzeyi farklılaşmakta mıdır?
- 11) Duygu ayarlama, olumsuz bilişsel hatalar, algılanan anne tutumu, algılanan baba tutumu, aile işlevleri ve duygusal davranışsal problemler ile gözlenen ve ilişkisel saldırganlık arasında ilişki var mıdır?
- 12) Duygu ayarlama, olumsuz bilişsel hatalar, algılanan anne tutumu, algılanan baba tutumu, aile işlevleri ve duygusal davranışsal problemler ile gözlenen ve ilişkisel mağduriyet arasında ilişki var mıdır?
- 13) Duygu ayarlama, olumsuz bilişsel hatalar, algılanan anne tutumu, algılanan baba tutumu, aile işlevleri ve duygusal davranışsal problemler gözlenen ve ilişkisel saldırganlığı yordamakta mıdır?

- 14) Duygu ayarlama, olumsuz bilişsel hatalar, algılanan anne tutumu, algılanan baba tutumu, aile işlevleri ve duygusal davranışsal problemler gözlenen ve ilişkisel mağduriyeti yordamakta mıdır?

Önem

Saldırganlık konusu uzun yıllardır çalışılan bir konu olsa da yapılan araştırmalar çeşitli nedenlerden ötürü sınırlıdır. Bu sınırlılıkların en önemlisi de geçmiş yıllarda yapılan araştırmaların vurma, tekme atma gibi daha çok erkekler arasında gözlenen saldırgan davranışlara odaklanarak kızlar arasındaki saldırganlığı çok fazla dikkate almamasıdır. Saldırganlığın, hem saldırgan davranışını sergileyen hem de buna maruz kalan bireyler üzerindeki yıkıcı etkileri göz önünde tutulduğunda, kızlar arasındaki saldırganlığın değerlendirilmemiş olmasının, özellikle etkili önleme programlarının geliştirilmesinde kullanılacak önemli bulguların göz ardı edilmesine neden olduğu düşünülmektedir. Üstelik saldırganlıkla ilgili yüzlerce çalışma yapılmış olmasına karşın, mağdurları konu alan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Mağduriyeti ele alan çalışmalar da ise, genellikle mağduriyet ile duygusal davranışsal problemler arasındaki ilişki değerlendirilmiş, mağduriyetle ilgili olabilecek başka etmenler göz ardı edilmiştir. Bu çalışmanın, bahsedilen bu sınırlılıkları bir ölçüde giderebileceğine inanılmaktadır. Bunun yanı sıra, duygu ayarlama ve olumsuz bilişsel hataların değerlendirilmesi alanyazında çok yeni konulardır. Duygu ayarlama konusu ve olumsuz bilişsel hatalar Türkiye’de yalnızca birer çalışmanın konusu olmuştur; ancak her iki çalışmada da bu değişkenler saldırganlık ya da mağduriyet bağlamında incelenmemiştir. Ayrıca, olumsuz bilişsel hatalar ile saldırganlık arasındaki ilişki yurtdışı alanyazında yalnızca birkaç çalışmaya konu olsa da olumsuz bilişsel hatalar ile mağduriyet arasındaki ilişki hiçbir çalışmada doğrudan değerlendirilmemiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, hem ülkemizde hem de yurt dışında, saldırganlık ve mağduriyet kapsamında daha önce değerlendirilmemiş değişkenleri ele alması bakımından önemlidir. Gözlenen ve ilişkisel

saldırganlıkla, bu saldırgan davranışlara maruz kalmanın neden olduğu mağduriyeti yordayan değişkenlerin belirlenmesi, saldırganlık ve mağduriyetin bu iki biçimi ile uyum sorunları arasındaki ilişkilerin açığa çıkarılması özellikle etkili önleme programlarının hazırlanmasında yol gösterici olacaktır.

Sınırlılıklar

Bu araştırmanın bulguları, Ankara ili Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde yaşayan, alt ve orta sosyoekonomik düzeyli ailelerden geldiği düşünülen, 11-15 yaş grubundaki çocuklar ile sınırlıdır.

Tanımlar

İlişkisel Saldırganlık: Dışlama, söylenti yayma gibi doğrudan gözlenemeyen yollarla diğerlerine zarar verme davranışı.

Gözlenen Saldırganlık: Vurma, tekme atma, lakap takma gibi gözlenebilen yollarla diğerlerine zarar verme davranışı.

İlişkisel Mağduriyet: Söylenti yayılması, dışlanma, alay edilme gibi sosyal ilişkiler bağlamında çeşitli olumsuz davranışlara maruz kalma.

Gözlenen Mağduriyet: Vurulma, itilip-kakılma, küfredilme gibi gözlenen saldırgan davranışlara maruz kalma.

Duygu Ayarlama: Belirli bir olayın önemli olarak algılanmasıyla canlanan duyguları, içinde bulunulan bağlama uygun hale getirebilme.

Olumsuz Bilişsel Hatalar: Bireyin yaşadığı olayları, gerçeklikten saptırarak olumsuz biçimde yorumlaması.

BÖLÜM II

2.1. SALDIRGANLIK KURAMLARI

Tarihsel süreç içerisinde pek çok kuramcının saldırganlığın nedenleri ve sonuçlarını ele alarak çeşitli yaklaşımlar geliştirdiği görülmektedir. Bu saldırganlık yaklaşımları, düalist bir görünüm sergilemektedir. Saldırganlık araştırmalarına yol gösteren başlıca yaklaşımları, biyolojik ve psikolojik olmak üzere iki ana başlık altında toplayabiliriz.

Biyolojik Yaklaşımlar

Biyolojik yaklaşımlar, saldırgan davranışların bireyin biyolojik işlevlerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. İnsan ve hayvan davranışlarının karşılaştırmalı olarak ele alındığı *Etoloji (Lorenz, 1974)* yaklaşımına göre, organizma sürekli olarak saldırgan enerji üretmektedir. Üretilen saldırgan enerjinin saldırgan davranışa dönüşüp dönüşmeyeceği birbiri ile negatif ilişki gösteren iki faktörün düzeyine bağlıdır. Herhangi bir anda organizmada biriken saldırgan enerjinin miktarı ve dışsal uyarıcının saldırgan tepkiyi başlatabilme kapasitesine bağlı olarak saldırgan davranış ortaya çıkmaktadır. Buna göre, saldırgan enerji düzeyi düşük olduğu halde güçlü bir uyarıcıyla karşılaşan birey saldırgan davranışlar gösterebilmektedir. Lorenz'e göre saldırganlık, insan doğasının kaçınılmaz ve yaygın bir özelliğidir.

Saldırganlığın gelişimini çeşitli biyolojik faktörler bağlamında ele alan diğer bir yaklaşım *Sosyobioloji*'dir. Sosyobioloji, saldırgan davranışları açıklarken evrimsel sürece, genlere ve nörofizyolojik işlevlere vurgu yapmaktadır. Wilson'a göre (1980) saldırganlık kalıtsaldır, bu nedenle de evrimine devam etmektedir. Bu yaklaşımı savunan araştırmacılar, bireyin

saldırgan davranışlarının arkasında evrim sürecinden kaynaklanan genetik bir kodlamanın olduğunu savunmaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren saldırgan davranışlar ile genetik faktörler arasındaki ilişkiyi açıklamak için hayvanlar üzerinde yürütülen bir dizi çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların bulguları saldırganlığın kalıtsal bir yönü olabileceğini göstermiştir (gözden geçirme için bkz., Siegel, 2004). İkiz ve evlat edinmeye dayalı çalışmaların bulguları da hayvanlar üzerinde yürütülen araştırmaların bulgularını desteklemiştir. İkiz ve evlat edinmeye dayalı çalışmaları gözden geçiren Miles ve Carey (1997), anababanın saldırganlığı ile çocuğun saldırganlığı arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olduğunu bulmuştur. Aynı çalışmada yaşa bağlı olarak genetik faktörlerin ve çevrenin rolünü kontrol eden araştırmacılar, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde saldırganlığın paylaşılan çevre tarafından açıklandığını, yetişkinlik döneminde ise genetik faktörlerin ağır bastığını görmüştür. Genetik araştırmacıları, genlerde bulunan saldırganlığın bireyin mutlaka saldırgan olacağı anlamına gelmediğini de belirtmektedir. Bireyin saldırganlığını biçimlendiren onun genotipi ve içinde bulunduğu çevredir.

İnsan, hem biyolojik hem psikolojik hem de toplumsal bir varlıktır. Biyolojik yaklaşımları temel alan araştırmalar, bireyin saldırgan davranışlarının ardında yatan biyolojik faktörleri bir ölçüde açıklamış olsa da, bireyi bir bütün olarak ele almadıkları için saldırgan davranışın nedenlerini açıklamakta yetersiz kalmışlardır.

Psikolojik Yaklaşımlar

Freud, tıpkı antik Yunan tragedyalarındaki Dionysus gibi, bireyin tutum ve davranışlarını belirleyen, birbirine zıt iki güçten bahsetmektedir. Bunlar "*yaşam (eros)*" ve "*ölüm (thanatos)*" içgüdüleridir. Ölüm içgüdü, organizmanın hiçlik durumuna dönme arzusudur. Freud sadizm, mazoşizm ve saldırganlığı ölüm içgüdüünün dolaylı kanıtları arasında saymaktadır. Freud'a göre birey, ölüm içgüdüünü dış dünyaya yansıttığında saldırganlık ortaya çıkmaktadır.

Saldırganlığın etiyojisine ilişkin ilk kapsamlı yaklaşım Dollard, Doob, Miller, Mowrer ve Siers tarafından öne sürülmüştür. Freud'un psikanalitik

yaklaşımından da etkilenerak *Engellenme-Saldırganlık* modelini geliştiren yazarlar, bireyin amaç yönelimli davranışlarının engellenmesinin saldırgan davranışların ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtmektedir. Dollard ve meslektaşlarının engellenmenin yanı sıra saldırganlığının ortaya çıkmasına neden olan diğer faktörleri araştırmaya başlamasıyla birlikte saldırganlık konusu diğer araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve psikolojinin popüler konuları arasına girmiştir. Eron (1994), 1939'dan önce pek çok psikoloğun saldırganlığın içgüdüsel ve kalıtsal olduğu konusunda hemfikir olduğunu belirtmektedir. Engellenme-Sadırganlık yaklaşımının önemi tam da burada anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımla birlikte araştırmacılar, saldırganlık konusunu değerlendirirken biyolojik ve genetik faktörlerin yanı sıra diğer faktörleri de araştırmaya başlamıştır.

Saldırganlığı ele alan diğer bir yaklaşım Berkowitz (1993) tarafından geliştirilmiştir. Berkowitz, *Bilişsel Çağrışımçılık* (Cognitive Neoassociationism) adını verdiği yaklaşımında, engellenmenin yalnızca olumsuz duygulanımın varlığında saldırgan davranışı ortaya çıkardığını savunmuştur. Bununla birlikte saldırgan davranışın tek belirleyicisi de olumsuz duygulanım değildir. Birey herhangi bir olayı rahatsız edici olarak algıladığında, olumsuz duygulanım canlanmakta, olumsuz duygulanım da otomatik olarak kavga etme ya da kaçma eğilimlerini ortaya çıkarmaktadır. Kavga etmeye eşlik eden saldırganlıkla ilgili düşünceler, anılar ya da davranışsal tepkilerle ilgili biliş ve kaçma eğilimlerine eşlik eden kaçmayla ilgili davranışsal tepkilerin analizi sonucunda birey ya kızgınlık duygusunu yaşamakta ya da korkmaktadır. İşte saldırgan davranışın ortaya çıkmasını sağlayan bu kızgınlık duygusudur. Ancak kızgınlık duygusu da doğrudan saldırganlığa neden olmamaktadır; yalnızca saldırganlığın başlangıcında yer almaktadır.

Sosyal Bilgi İşleme Kuramı'na (Social Information Processing Theory-SIP) göre, saldırgan davranışlarda görülen bireysel farklılıkların nedeni, içgüdüler ya da engellenmeyle birlikte ortaya çıkan olumsuz duygulanımlardan çok bilgi işleme sürecinde görülen bireysel farklılıklardır. Bu yaklaşımı temel alarak yapılan araştırmalar, saldırgan çocuklarla saldırgan olmayan çocukların bilgi işleme süreçlerinin birbirinden farklı olduğunu göstermiştir. Örneğin, saldırgan çocukların sosyal ipuçlarını daha düşmanca algıladığı bulunmuştur (Crick, 1995; Crick ve Dodge, 1994).

Werner (1998), çocukların sosyal ipuçlarını değerlendirirken çeşitli aşamalar izlediklerini göstermiştir. Bunlar; (1) seçeneklerin değerlendirilmesi, (2) olası sonuçların değerlendirilmesi, (3) öz-yeterlik algısı ve (4) karar verme aşamasıdır. Araştırmacılar, özellikle, saldırgan davranışlar ile karar verme aşamasının önemine vurgu yapmaktadır (örn; Crick ve Dodge, 1996). Bununla birlikte, gözlenen saldırgan davranışlar sergileyen çocukların bu dört basamakta da önyargılara sahip olduğunu gösteren araştırmalar vardır. Hart, Ladd ve Burleson (1990), gözlenen saldırgan davranışlar sergileyen çocukların, akran grubu bağlamında ortaya çıkan çatışmaların çözümünde, saldırgan davranışların olumlu sonuçlar doğuracağına inandıklarını bulmuştur.

Sosyal-Bilişsel Öğrenme kuramcıları (örn; Bandura, 1997), Engellenme-Saldırganlık yaklaşımının varsayımlarını tartışmakta ve engellenmenin yalnızca uyarılmaya neden olduğunu, bu uyarılmanın saldırgan davranışa dönüşüp dönüşmeyeceğini belirleyen asıl faktörün ise çevresel deneyimler yoluyla kazanılan bilgiler olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre saldırgan davranış gerekli görüldüğü için kullanılmaktadır. Birey, çevresindeki diğer bireylerin saldırgan davranışlarını model alma yoluyla öğrendiği gibi hangi koşullarda hangi saldırgan davranışların ödüllendirildiğini de öğrenmekte ve benzer durumlarda amaçlarına ulaşabilmek için saldırgan davranışlar göstermektedir. Eron, Huesman, Dubow, Romanoff ve Yormel, (1987), 1960-1982 yılları arasında yaptıkları boylamsal çalışmalarında Bandura'nın yaklaşımını destekleyen kanıtlar elde etmişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre, saldırgan rol-modellere maruz kalan çocukların saldırgan davranışları artmıştır. Dahası, çocuklarını fiziksel olarak cezalandıran anababaların, çocuğun gelecekteki saldırgan davranışları için model oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca, saldırgan davranışları nedeniyle anababaları tarafından cezalandırılan bazı çocukların okulda gösterdikleri saldırgan davranışlarında artış olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, saldırgan çocuğun cinsiyeti, cezalandıranın anne ya da baba olma durumu ve cezalandıranın mizacına göre verilen ceza ile saldırgan davranıştaki artış arasındaki ilişkinin değiştiği gözlenmiştir. Erkek çocuk otoriter bir baba tarafından cezalandırıldığında saldırgan davranışta anlamlı düzeyde bir

azalma gözlenirken; ılımlı bir baba tarafından cezalandırıldığında saldırgan davranışta anlamlı düzeyde bir artma görülmüştür.

Saldırganlık kuramları genel olarak değerlendirildiğinde, her birinin saldırganlığın gelişimine ilişkin önemli açıklamalar yaptığı ancak saldırgan davranışı ortaya çıkaran faktörleri bütünsel bir yaklaşımla açıklayamadıkları düşünülmektedir.

2.2. ÇOCUK VE ERGEN ÇALIŞMALARI BAĞLAMINDA SALDIRGANLIK VE MAĞDURİYET KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Saldırganlık

Çocuk ve gençler arasında yaygın bir problem olan saldırganlık yeni bir olgu değildir. *Psikolojiden* (örn; Baumeister ve Campbell, 1999; Crick ve Grotpeter, 1993) *kriminolojiye* (örn; Steiner ve Cauffman, 1998) kadar çeşitli disiplinlerden gelen araştırmacılar çok uzun yıllardır saldırganlığın yaygınlığını, saldırganlığı ortaya çıkaran faktörleri ve saldırganlığın sonuçlarını araştırmaktadır. Saldırganlığın disiplinlerarası ele alınan bir olgu olmasının da etkisiyle, bugüne kadar çok çeşitli saldırganlık tanımları yapılmıştır. Bununla birlikte, birçok saldırganlık tanımında ortak olan temel bir öge vardır: zarar verme amacı (örn; Baron ve Richardson, 1994; Berkowitz, 1993; Brehm ve Kassin, 1990; Coie ve Dodge, 1998; Gormly ve Brodinsky, 1993; Myers, 1990; Öğülmüş, 1995a; Vander-Zanden, 1993; Wenar, 1990; Yalçın, 2007).

Bir sonraki sayfada yer alan *Tablo 2.2.1*'de de görüldüğü gibi araştırmacılar saldırganlığı çeşitli sınıflandırmalar yaparak ele almaktadır.

Tablo 2.2.1. Saldırganlığın Alt-tipleri

Saldırganlığın Alt-Tipleri	Öne Süren Araştırmacı(lar)
düşmanca (antisocial) x özgeci (prosocial)	Sears, 1961
fiziksel (physical) x sözel (verbal)	Buss, 1961
araçsal (instrumental) x yıkıcı (predatory)	Hartup, 1974
gözlenen (overt) x örtülü (covert)	Quay, 1986
reaktif (reactive) x proaktif (proactive)	Dodge ve Coie, 1987
fiziksel (physical) x sosyal (social)	Galen ve Underwood, 1997
yıkıcı (predatory) x duygusal (affective)	Vitiello, Behar, Hunt, Staff ve Riciuti, 1990
doğrudan (direct) x dolaylı (indirect)	Björkqvist, Österman ve Kaukiainen, 1992a
gözlenen (overt) x ilişkisel (relational)	Crick ve Grotpeter, 1995
fiziksel (physical) x fiziksel olmayan (unphysical)	Rys ve Bear, 1997

Saldırganlık kapsamında değerlendirilen davranışları keskin hatlarla birbirinden ayırmak çok olası değildir ancak Underwood'un da (2003) belirttiği gibi saldırganlığı alt-tiplere ayırarak incelemenin çeşitli avantajları vardır. Çünkü gösterilen saldırgan davranışın tipi, çeşitli faktörlere göre farklılaşmaktadır. Örneğin, kimi araştırmacılar, gösterilen saldırgan davranışın tipinin cinsiyete göre farklılaştığını savunmaktadır (örn; Björkqvist, Ekman ve Lagerspetz, 1982; Crick ve Grotpeter, 1995). Alanyazında bu araştırmacıların iddialarını destekleyen bulgular vardır. Crick ve meslektaşları (1997), çocukların akran grubu bağlamında ortaya çıkan gözlenen saldırgan davranışların erkekler arasında daha yaygın olduğunu bulmuştur. Lagerspetz ve meslektaşları (1988), saldırganlığın örtülü tiplerinin kızlar arasında daha yaygın olduğunu göstermiştir. Ayrıca cinsiyetin yanı sıra, saldırganın amaçları da gösterilen saldırgan davranışın tipini etkileyebilir. Hedefteki kişiye zarar vermek isteyen kişi, kimliğini gizlemek veya gelebilecek karşı

saldırılardan korunmak amacıyla saldırganlığın daha örtülü tiplerini kullanmayı tercih edebilir (Lagerspetz ve diğerleri, 1988). Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, heterojen bir kavram olan saldırganlığın daha homojen alt-tiplere ayrılmaması durumunda önemli bilgilerin gözden kaçabileceği görülmektedir.

Tüm avantajlarına karşın, araştırmacıların gereken titizliliği göstermemesi durumunda saldırganlığın alt-tiplere ayrılması dezavantaj haline gelebilir. Örneğin, alanyazın incelendiğinde, *sosyal (social) saldırganlık* (Galen ve Underwood, 1997), *dolaylı (indirect) saldırganlık* (Björkqvist, Österman ve Kaukiainen, 1992a) ve *ilişkisel (relational) saldırganlık* (Crick ve Grotpeter, 1995) gibi saldırganlık alt-tiplerinin birbirine benzer içeriklere karşılık geldiği görülecektir. Her ne kadar Coyne, Archer ve Eslea (2006), bu üç kavramın çeşitli benzerliklere karşın, önemli farklılıklara sahip olduğunu kanıtlasa da, Watkins (1990) bu durumun neden olduğu kavram karmaşasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Watkins (1990) saldırganlığı alt-tiplere ayırarak incelemenin avantajlarını kabul etmekle birlikte, alandaki kavram karmaşasını en aza indirebilmek için araştırmacıların yeni kavramlar üretme konusunda daha cimri davranmaları gerektiğini belirtmektedir.

Araştırmacılar sosyal saldırganlık, dolaylı saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık terimlerini, hedefteki kişiye sosyal manipülasyonlar yoluyla zarar vermeyi amaçlayan davranışları tanımlamak için kullanmaktadır (örn; Cairns, Cairns, Neckerman, Ferguson ve Garipey, 1989; Coyne ve Archer, 2005; Crick ve Grotpeter, 1995; Feshbach, 1969; Galen ve Underwood, 1997; Lagerspetz ve diğerleri, 1988; Xie, Swift, Cairns ve Cairns, 2002). Gözlenen saldırgan davranışların tersine bu tür saldırgan davranışlar, başkalarının ilişkilerini tahrip veya manipüle etme yoluyla (örneğin; biri hakkında yalan söylemek, söylenti yaymak, dedikodu yapmak ya da birini gruptan dışlamak) diğerlerine zarar vermeyi içermektedir (Crick, 1995; Crick ve Grotpeter, 1995).

Daha önce de ifade edildiği gibi araştırmacılar arasında, saldırganlığın sosyal ilişkileri hedef alan biçimlerinden bahsederken *dolaylı saldırganlık* (Björkqvist, 2001), *sosyal saldırganlık* (Cairns ve diğerleri, 1989) ve *ilişkisel saldırganlık* (Crick ve Grotpeter, 1995) terimlerinden hangisinin

kullanılmasının daha uygun olacağı konusunda hala bir tartışma vardır. İlişkisel saldırganlık terimi, 1995 yılında Crick ve Grotpeter tarafından tanıtılmış olsa da terimin kapsadığı davranışlar belki de ilk kez Feshbach (1969) tarafından gözlemsel çalışmalarla değerlendirilmiştir. “Sosyal dışlama” ve “reddetme” yi saldırganlığın dolaylı tipleri olarak tanımlayan Feshbach (1969), dolaylı saldırganlığın en az fiziksel saldırganlık kadar mağdura zarar verdiğini ileri sürmüştür. Günümüzde kimi araştırmacılar bu kavramların birbirinden farklı olduğunu savunurken (örn; Crick ve diğerleri, 1999; Coyne ve diğerleri, 2006) kimi araştırmacılar da farklı olmadığını ileri sürmektedir (örn; Björkqvist, 2001; Underwood ve diğerleri, 2001a; Coyne ve Archer, 2005).

Dolaylı saldırganlık; sosyal yapıyı kullanma suretiyle (örn; söylenti yayma) hedefteki kişiye dolaylı bir biçimde zarar vermektir (Lagerspetz ve diğerleri, 1988). Bu tip saldırganlığın en önemli özelliği, zararın dolaylı yoldan gelmesi nedeniyle saldırganın kimliğinin gizli kalması ve saldırıya maruz kalan kişinin karşı saldırıda bulunamamasıdır (Lagerspetz ve diğerleri, 1988; Björkqvist ve diğerleri, 1992). Dolaylı saldırganlık dedikodu yapma, söylenti yayma, bir sırrı açıklama gibi farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır (Coyne ve diğerleri, 2006).

Sosyal saldırganlık; sözel reddetme, olumsuz mimik ya da beden hareketleri gibi doğrudan davranışlar veya iftira etme, sosyal dışlama gibi daha dolaylı davranışlarla bir başkasının özsaygısına, sosyal statüsüne veya her ikisine birden zarar vermeyi amaçlayan davranışları kapsamaktadır (Galen ve Underwood, 1997).

İlişkisel saldırganlık ise ilişkilere, kabul edilme ve gruba dahil olma hislerine zarar verme yoluyla başkalarını yaralayan davranışlardır (Crick ve Grotpeter, 1995). Dolaylı saldırganlık üzerinde çalışan araştırmacıların (örn; Björkqvist, 2001) tersine, ilişkisel saldırganlığı ele alan araştırmacılar, bu iki kavramın birbirinden farklı olduğunu savunmaktadır (örn; Crick ve arkadaşları, 1999). İlişkisel saldırganlığın çeşitli öğeleri, dolaylı saldırganlığın tanımına uysa da (örn; dedikodu ya da iftira etme) diğerleri uymamaktadır (örn; küsme). İlişkisel saldırganlık mutlaka dolaylı olmak zorunda değildir. Saldırgan davranışları sergileyen kişi, diğerlerinin ilişkilerine dolaylı yollardan saldırılabileceği gibi (örn; belirli bir kişiyle ilgili söylenti yaymak) doğrudan da

saldırabilir (örn; küsme). Zaten, Björkqvist, Österman ve Lagerspetz (1994) doğrudan ifade etmeseler de, dolaylı ve ilişkisel saldırganlığın birbirinden farklı kavramlar olduğunu kabul etmektedir. Araştırmacılar, yetişkinlerin iş yaşamında gösterdikleri saldırgan davranışları inceledikleri çalışmalarında, dolaylı saldırgan davranışları, doğrudan mağdurun önünde gerçekleştirilen saldırgan davranışlardan ayırt etmek için, örtülü saldırganlık terimini kullanmayı tercih etmiştir. İlişkisel saldırganlık ve sosyal saldırganlık kavramları da birbirinden farklıdır. İlişkisel saldırganlıkta hedef, kişinin ilişkileri iken, sosyal saldırganlıkta hedef kişinin sosyal statüsü ya da özsaygısıdır. Dolayısıyla sosyal saldırganlık, ilişkisel saldırganlıktan daha geniş bir kavramdır.

Underwood ve Galen (2001) dolaylı saldırganlık teriminin kendisinin sorunlu olduğunu çünkü saldırganlığın bu formunda yer alan davranışlardan bazılarının oldukça doğrudan gerçekleştirildiğini öne sürmektedir (örn; dışlama). Yazarlara göre, ilişkisel saldırganlık ve sosyal saldırganlık terimleri de sorunludur. Çünkü tüm saldırgan davranışlar ilişkileri içermekte ve sosyal bağlamlarda ortaya çıkmaktadır. Ancak, Underwood ve Galen'in (2001) bu açıklamaları yaparken kavramlara ilişkin işlevsel tanımları göz ardı ettikleri görülmektedir. Crick ve Grotpeter, ilişkisel saldırganlık kavramının kullanılmasını önerirken ilişkilerin hem araç (bir başkasına zarar verme aracı) hem de amaç (kişinin ilişkilerini bozarak ona zarar verme amacı) olarak kullanılmasına vurgu yapmaktadır. İlişkisel saldırganlığa benzer biçimde gözlenen saldırganlık da sosyal bağlamlarda ortaya çıkmaktadır ancak ilişkileri doğrudan hedef almamaktadır. Crick ve Grotpeter'in önerdiği ilişkisel saldırganlık terimindeki vurgu, saldırgan davranışların sosyal ilişkiler bağlamında ortaya çıkmasında değil; ilişkileri hedef alarak kişiye zarar verme amacındadır. Benzer öğelerin varlığına karşın sosyal, ilişkisel ve dolaylı saldırganlık birbirinden farklı kavramlardır. Coyne ve meslektaşları (2006) tarafından yapılan bir araştırmanın bulguları bu iddiayı desteklemektedir. Bu araştırmanın bulgularına göre ilişkisel, dolaylı ve sosyal saldırganlık birbirleriyle benzerlik gösteren öğelere sahip olmakla birlikte, birbirinden önemli farklılıklar gösteren öğelere de sahiptir.

Araştırmalar gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlığın da birbirinden farklı yapılar olduğunu desteklemektedir. Bu ayrıma dayalı olarak

yapılan araştırmalarda, ilişkisel saldırgan davranışlar sergileyen çocuklar ile gözlenen saldırgan davranış sergileyen çocukların arasında cinsiyet farklılıkları (örn; Crick, Bigbee ve Howes, 1996), akran ilişkilerinde farklılıklar (örn; Grotmeter ve Crick, 1996), bilgi işleme sürecinde farklılıklar (örn; Crick ve Werner, 1998) ve uyum sorunlarında farklılıklar (örn; Crick, 1997; Crick ve Grotmeter, 1995) bulunmuştur. Geçmiş yıllarda yapılan çalışmalardan bazıları (örn; Block, 1983; Parke ve Slaby, 1983), erkeklerin anlamlı bir biçimde kızlardan daha yüksek düzeyde gözlenen saldırganlık gösterdiğini bulmuştur. Son yıllarda yapılan çalışmalar, gözlenen ve ilişkisel saldırganlık birlikte değerlendirildiğinde, kızların da erkekler kadar saldırgan davranışlar sergilediğini göstermiştir (örn; Archer, 2004; Crick ve diğerleri, 1997; Crick ve Grotmeter, 1995; Hennington, Hughes, Cavell ve Thompson, 1998; McNeilly-Choque ve diğerleri, 1996; Owens, Shute ve Slee, 2000a; Rys ve Bear, 1997). Buna göre saldırganlıktaki cinsiyet farklılıkları nicel değil niteldir. Bu bulgular hem önceki araştırmaların kızlar arasında belirgin olan saldırgan davranışları gözden kaçırdıkları görüşünü, hem de ilişkisel ve gözlenen saldırganlığın birbirinden farklı yapılar olabileceğini desteklemektedir.

Akran grubu bağlamında, ilişkisel ve gözlenen saldırganlık gösteren çocukların yakın ilişkilerinin kalitesinin değerlendirildiği bir çalışmada, ilişkisel ve gözlenen saldırgan davranışlar sergileyen çocukların ilişkilerinin kendini açma, samimiyet ve grup içi saldırganlık değişkenleri açısından birbirinden farklılaştığı bulunmuştur (Grotmeter ve Crick, 1996). Saldırgan çocukların da yakın arkadaşları vardır. İlişkisel saldırgan çocuklar, gözlenen saldırgan çocuklara oranla hem saldırganlık gösteren hem de saldırganlık göstermeyen akranlarıyla görece daha yakın ilişkiler kurmaktadır. Bununla birlikte ilişkisel saldırgan çocuklar grup içindeki statülerini korumak ya da geliştirmek için ilişkisel saldırganlığı kullanmaktan çekinmemektedir. İlişkisel saldırganlık davranışını sergileyen çocukların tersine, gözlenen saldırgan davranışları sergileyen çocuklar kendi gruplarında yer alan diğer çocuklara karşı saldırgan davranışlar göstermemektedir (Grotmeter ve Crick, 1996).

İlişkisel ve gözlenen saldırganlık ayrımının önemli olduğunu gösteren araştırmalar vardır. Örneğin, Crick ve meslektaşları (1997), ilişkisel ve gözlenen saldırganlık sergileyen çocukların sosyal ipuçlarını değerlendirmede düşmanca bir tutum içinde olduklarını bulmuştur. Daha da

önemlisi, ilişkisel saldırgan davranışlar sergileyen çocukların ilişkisel çelişkilerin varlığında (bir arkadaşın doğum günü partisine davet edilmeme gibi), gözlenen saldırgan davranışlar sergileyen çocukların da araçsal çelişkilerin varlığında (bir arkadaşı tarafından itilme gibi) ipuçlarını çarpıtarak değerlendirdiği görülmüştür.

Crick ve meslektaşları (1996), ilişkisel ve gözlenen saldırganlık ayrımının varlığını, çocukların kendilerine sorarak da incelemişlerdir. Bu araştırmalarında, hem kız hem de erkek çocukları, fiziksel saldırganlığın erkeklerin tipik saldırganlık biçimi olduğunu söylemişlerdir. Kızların gösterdiği saldırganlık için ise, erkek çocukları net bir görüş bildirmezken, kız çocukları, kızların daha çok ilişkisel saldırgan olduğunu belirtmişlerdir.

Son yıllarda yapılan diğer bir araştırmada da, çocukların saldırgan davranışlarla ilgili ahlaki yargılamalar yaparken gözlenen ve ilişkisel saldırganlığı birbirinden ayırt ettikleri bulunmuştur (Murray-Close, Crick ve Galotti, 2006). Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, saldırganlığın ilişkisel ve gözlenen saldırganlık olarak değerlendirilmesinin uygun olacağı görülmektedir.

Mağduriyet

Akran mağduriyeti, doğrudan ya da dolaylı araçların kullanılması yoluyla kişinin akranları tarafından fiziksel ya da psikolojik zarara uğratılmasıdır. Saldırganlık gibi mağduriyet de okul öncesi dönemden (Alsaker, 1993; Kochenderfer ve Ladd, 1996) orta çocukluk dönemine (Austin ve Joseph, 1996; Boivin ve Hymel, 1997; Callaghan ve Joseph, 1995; Crick ve Grotpeter, 1996; Mynard ve Joseph, 1997; Neary ve Joseph, 1994; Sharp, 1996), ergenlik döneminden (Björkqvist ve diğerleri, 1982; Lagerspetz ve diğerleri, 1982; Olweus, 1978; Rigby ve Slee, 1992; Vernberg, 1990) yetişkinlik (Björkqvist, Österman ve Lagerspetz, 1994) ve yaşlılık dönemlerine (Gubrium, 1974) kadar farklı gelişim dönemlerini kapsayacak biçimde çalışılmıştır. Bununla birlikte mağdur edilenlerin büyük bir yüzdesini çocuklar ve ergenler oluşturmaktadır. Çocuklar ve ergenler hem anababaları ve öğretmenleri tarafından (Deveci ve Açıık, 2002), hem kardeşleri tarafından

(Stauffacher ve DeHart, 2006), hem de akranları tarafından (Crick ve Grotpeter, 1995, 1996; Kapçı, 2004; Olweus, 1993a) saldırganlığın çeşitli türlerine maruz kalmaktadırlar. Kapçı (2004), çocukların çeşitli bağlamlarda mağdur edilmesinin yanı sıra, eğitim ortamlarında, akranlar arasında yaşanan mağduriyete de dikkat çekmektedir. Mevcut alanyazın incelendiğinde akran mağduriyetinin önemle ele alınması gereken bir olgu olduğu görülecektir. Son araştırmalar, mağduriyetin, erkekler kadar kızları da etkilediğini göstermiştir (örn; Bentley ve Li, 1995; Eslea ve Smith, 1998). Araştırmalar, gelişimin her döneminde akran mağduriyeti ile uyum sorunları arasında pozitif ilişki olduğunu bulmuştur (örn; Crick ve diğerleri, 1999; Kapçı, 2004; Storch ve Masia-Warner, 2004). Ayrıca, mağduriyetin bir biçimini yaşamamanın diğer mağduriyet biçimlerini de yaşama açısından risk faktörü olduğunu bulan araştırmalar vardır (örn; Finkelhor, Ormrad ve Tumer, 2007).

Öğrencilerin eğitim ortamlarında sergilediği, çeşitli tür ve yoğunluktaki saldırgan davranışlarla, bu saldırgan davranışların hedef kişi üzerindeki etkilerini ele alan ilk araştırmacı Dan Olweus'tur. Olweus, 1970'li yıllarda bu çalışma alanını ifade etmek için "mobbing" terimini kullanmış, ancak 1980'li yıllarda "zorbalık" (bullying) terimini tercih etmiştir (Olweus, 1993a). Alanyazın dikkatli bir biçimde incelendiğinde zorbalık teriminin birbirinden farklı tanımlarının yapıldığı görülecektir. Kalliotis (2000), bu kavramda ortak noktaların azlığını kültürlerarası bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Kalliotis'e göre, araştırmacıların ortak bir noktada buluşamamalarının nedeni, bu kavramın evrensel olmayan bir sözlükten gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte alanyazında en çok kabul gören tanım Olweus tarafından yapılmıştır. Olweus (1993a) zorbalığı, zaman içinde tekrarlanan, kurbandan daha güçlü (örn; uzun) bir ya da daha fazla zorbayı içeren, fiziksel ya da ilişkisel saldırganlık olarak tanımlamıştır. Araştırmacılar zorba davranışı zorba (bully), mağdur (victim), zorba/mağdur (bully/victim) ve seyirci (bystanders) olmak üzere dört grupta incelemektedir (Pellegrini, Bartini ve Brooks, 1999). Kendilerinden daha güçsüz olan kişilere zorbalık eden kişiye zorba (bully); zorbalığa maruz kalan kişiye mağdur (victim); zaman zaman zorbalık yapan, zaman zaman da zorbalığa uğrayan kişiye zorba/mağdur (bully/victim); ihmal ya da kışkırtma yoluyla zorbalara cesaret veren, zorbalığı yalnızca seyreden veya zorbalığa açıkça destek veren ve zaman zaman

zorbalığa katılan kişiye seyirci (bystander) denmektedir. Olweus (1993), zorbalığı incelerken, öncelikle doğrudan ve dolaylı zorbalığı birbirinden ayırmış, doğrudan zorbalığı “kurbana yönlendirilmiş nispeten açık saldırılar” ve dolaylı saldırganlığı “sosyal dışlamanın bir formu” olarak tanımlamıştır. Doğrudan zorbalık, alanyazında gözlenen saldırganlığa, dolaylı zorbalık ise, ilişkisel saldırganlığa karşılık gelmektedir. Özellikle, ilişkisel saldırganlığın fiziksel saldırganlığa göre yaşla birlikte arttığı düşünüldüğünden, çocuklarda ve ergenlerde bu tür saldırganlığa maruz kalmanın da çalışılması gerekmektedir. Ayrıca ilişkisel mağduriyet çalışılmadığında, öğrenciler arasında gerçekleşen mağduriyetin önemli bir bölümünün ihmal edilmiş olacağı iddia edilmektedir (örn; Crick ve Grotpeter, 1996; Lind, Morash ve Irwin, 2007). Ancak akran mağduriyeti ile ilgili geçmiş araştırmalar daha çok gözlenen saldırgan davranışlara maruz kalmaya odaklanmıştır (örn; Boivin ve Hymel, 1997; Farrinton, 1998; Hawkins, Herrenkohl, Farrington, Brewer, Catalano ve Harach, 1998; Lipsey ve Derzon, 1998). Bu araştırmaların bulgularına göre mağduriyet erkekler arasında daha yaygındır. Bununla birlikte, son araştırmalar, akran mağduriyetindeki cinsiyet farklılığının nicel değil nitel olduğunu göstermiştir (örn; Eagley ve Steffen, 1986; Frodi, Macaulay ve Thome, 1977). Gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık olgularını bir arada değerlendiren araştırmaların bulgularına göre akran mağduriyeti erkekler kadar kızlar arasında da yaygındır (örn; Bentley ve Li, 1995; Eslea ve Smith, 1998; Olweus, 1991, 1994a; Whitney ve Smith, 1993). Akran mağduriyetinin olumsuz sonuçları erkekleri etkilediği gibi kızları da etkilemektedir. Dahası akran mağduriyetinin etkileri kızlar üzerinde daha yıkıcıdır (örn; Bond ve diğerleri, 2001; Crick ve Bigbee, 1998; Storch, Nock, Masia-Warner ve Barlas, 2003). Örneğin, Storch ve meslektaşları (2003), 10-13 yaşlarındaki çocuklarda, gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet ile depresyon semptomları, olumsuz değerlendirilmeden korkma, sosyal kaçınma ve yalnızlık arasındaki ilişkiyi değerlendirdikleri çalışmalarında gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet karşısında kızların daha yoğun depresyon yaşadıklarını bulmuştur.

Yurt dışındaki çalışmalara paralel biçimde, Türkiye’de de 2000’li yıllardan itibaren öğrenciler arasında yaşanan zorbalık ve saldırganlık konusunda araştırmalar gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bu araştırmalarda,

zorbalığın yalnızlık, akademik başarı ve sosyometrik statüyle olan ilişkisi (Pekel-Uludağlı ve Uçanok, 2005), yaş, çocuk yetiştirme stilleri ve benlik imgesiyle olan ilişkisi (Özen, 2006), depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla olan ilişkisi (Kapçı, 2004) incelenmiştir. Zorbalık alanına duyulan ilginin bu denli artmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunun nedenleri arasında zorbalığın yaygınlığı ve zorbalığın yalnızca mağdurları değil, zorba ve seyircileri de olumsuz yönde etkilemesi yer almaktadır (örn; Eliot, 1992; Neary ve Joseph, 1994).

Sonuç olarak hem gözlenen saldırganlık hem de ilişkisel saldırganlık mağdurları, saldırganlık gösterenleri ve bu davranışlara seyirci kalanları olumsuz biçimde etkilemektedir. Hem alanyazın araştırma bulguları, hem de saldırganlık türlerinin varlığı, saldırganlıkta olduğu gibi, mağduriyetin de ilişkisel ve gözlenen mağduriyet olarak iki farklı yapıda değerlendirilmesinin uygun olduğunu desteklemektedir. Ancak araştırmacılar saldırganlığın ilişkisel biçimlerini tanımladıkları halde ilişkisel saldırganlığın mağdurlarıyla ilgili çalışmalar oldukça kısıtlıdır (örn; Crick ve Grotpeter, 1996; Boulton ve Underwood, 1992). Bu nedenle bu alanda yapılacak yeni çalışmalarla özellikle ilişkisel mağduriyetin çalışılması önemlidir.

2.3. SALDIRGANLIK VE MAĞDURİYET İLE İLİŞKİLİ ETMENLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çocuk ve ergenlerin sergilediği saldırganlığı ele alan araştırmalarda yaş (Karataş, 2005), cinsiyet (Loeber ve Stouthamer-Loeber, 1998), denetim odağı (Efilti, 2006), öfke (Burcu, Danacıoğlu ve Vazsonyi, 2007), anababa tutumları (Hatunoğlu, 1994), istismar (Ayan, 2007), aile işlevleri (Avcı, 2006), duygu ayarlama (Shields ve Cicchetti, 1998), duygusal davranışsal problemler (Zoccolillo, 1992), olumsuz bilişsel hatalar (Epkins, 2000) gibi değişkenler ile saldırganlık arasındaki ilişkilerin incelendiği görülmektedir. Saldırganlığa ek olarak, cinsiyet (Crick ve Grotpeter, 1996), anababa tutumları (Schwartz, 1997), duygu ayarlama (Mahady-Wilton, Craig ve Pepler, 2000), duygusal davranışsal problemler (Crick ve Bigbee, 1998) ile mağduriyet arasındaki ilişkiler de ele alınmıştır.

İzleyen bölümlerde, saldırganlık ve mağduriyet ile yaş, cinsiyet, duygu ayarlama, anababa tutumları, aile işlevleri, olumsuz bilişsel hatalar ve duygusal davranışsal sorunlar arasındaki ilişkiler, alanyazında yer alan araştırma bulguları ile birlikte değerlendirilecektir.

CİNSİYET

Saldırganlığın Cinsiyet ile İlişkisi

Saldırganlık ile cinsiyet arasındaki ilişki, saldırganlığın ortaya çıkma sıklığı ve gösterilen saldırgan davranışın tipi olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Alanyazın incelendiğinde, saldırganlığın ortaya çıkma sıklığının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bulguların birbiri ile tutarlı olmadığı görülmektedir. Kimi araştırmalarda, erkeklerin saldırganlık düzeyi, kızların saldırganlık düzeyinden daha yüksek bulunmuştur (örn; Archer, 2004; Bettencourt ve Miller, 1996; Efiltili, 2006; Giles ve Heyman, 2005). Diğerleri ise saldırganlığın ortaya çıkma sıklığında cinsiyet farklılıkları olmadığını göstermiştir (örn; Hennington, Hughes, Cavell ve Thompson, 1998; Rys ve Bear, 1997).

Crick ve Grotpeter (1995), yalnızca gözlenen saldırgan davranışlara odaklandığı halde erkeklerin daha saldırgan olduğunu bildiren araştırmaların bulgularının gerçekleri yansıtmadığını ileri sürmektedir. Gerçekten de araştırmalar, gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık bir arada değerlendirildiğinde, kızların da erkekler kadar saldırgan olduğunu göstermiştir (örn; Cheng, 2009; Feshbach, 1969; Lagerspetz ve diğerleri, 1988). Örneğin, erken çocukluk döneminde bulunan çocukların sergilediği saldırgan davranışların incelendiği bir çalışmada, Crick, Casas ve Mosher (1997), ilişkisel saldırgan davranışların kızlar arasında daha yaygın olduğunu bulmuştur. Diğer bir çalışmada, Crick ve meslektaşları (2002), ilköğretim üçüncü sınıfa devam eden kızların akran gruplarında ilişkisel saldırganlığın, erkeklerin akran gruplarında ise gözlenen saldırganlığın yaygın olduğunu göstermişlerdir. Benzer biçimde Crick ve Grotpeter (1995), ilköğretim

çağındaki kızların ilişkisel, erkeklerin ise gözlenen saldırgan davranışları daha sık sergilediklerini bulmuştur. Gözlenen ve ilişkisel saldırganlığı bir arada ele alan araştırma bulgularında, kızlar arasında ilişkisel saldırganlık oranlarının daha yüksek çıkmaya başlamasıyla birlikte, araştırmacılar ilişkisel saldırganlığın kızların akran gruplarına özgü bir olgu olup olmadığını araştırmaya başlamıştır.

Saldırganlıkta amaç diğerine zarar vermektir (Berkowitz, 1993). Crick ve Grotpeter'in de (1995) belirttiği gibi, çocuklar, hedefteki kişinin değerli gördüğü amaçlara zarar vermektedir. Akran grubu bağlamında erkek grupları için fiziksel üstünlük önemlidir. Dolayısıyla, erkekler, başka bir erkeğe zarar vermek istediklerinde fiziksel zarar verme amacıyla hareket edebilir. Erkeklerin tersine, kızlar arasında güçlü ve yakın sosyal ilişkiler daha değerlidir. Örneğin, Crick (1995), orta çocukluk döneminde bulunan kızların araçsal çatışmalardansa (örn; bir yarışta sonuncu olma), ilişkisel çatışmalarla (örn; doğum günü partisine davet edilmeme) karşılaştıklarında daha fazla stres yaşadıklarını bulmuştur. Crick ve meslektaşları (1996) tarafından yapılan diğer bir araştırmada, kızların, başka bir kıza zarar vermek istediklerinde ilişkisel saldırganlığı, karşı cinsten olan bir akranlarına zarar vermek istediklerinde ise gözlenen saldırganlığı daha sık kullandıkları görülmüştür. Erkekler ise, başka bir erkeğe zarar vermek istediklerinde gözlenen saldırganlığı, bir kıza zarar vermek istediklerinde ilişkisel saldırganlığı daha sık kullanmıştır. Ayrıca, Werner ve Crick (2004) tarafından yapılan bir araştırmada da, akran ilişkilerinin özellikle kızlar arasında ilişkisel saldırganlığın gelişiminde önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, kızların kendi cinsiyetlerinden olan akranlarına zarar vermek istediklerinde, ilişkileri hedef alabileceği öngörülebilir. Bununla birlikte, ilişkisel saldırganlığın tipinin cinsiyete göre farklılaşmadığını gösteren bulgular da vardır. Örneğin, Phelps (2001), erkek çocuklarının yüksek düzeyde gözlenen saldırganlık bildirdikleri halde, kız ve erkeklerin hemen hemen eşit düzeyde ilişkisel saldırganlık gösterdiğini bulmuştur. Bir diğer çalışmada, Paquette ve Underwood (1999), erkeklerin de en az kızlar kadar ilişkisel saldırganlığa maruz kaldığını saptamıştır. Ek olarak, Crick ve meslektaşlarının (1997), okulöncesi dönem çocuklarında saldırganlığı değerlendirdikleri bir çalışmada, öğretmen bildirimleri ile akran

bildirimlerinin sonuçlarının birbirinden farklı olduğu bulunmuştur. Öğretmenler, kızların daha ilişkisel saldırgan olduğunu bildirirken, akranlar böyle bir farkın olmadığını bildirmiştir.

Orta çocukluk ve ergenlik dönemlerinde saldırganlığı inceleyen araştırmaların sonuçları da tutarlı değildir. Crick (1996) orta çocukluk döneminde bulunan kızların daha ilişkisel saldırgan olduğunu, Rys ve Bear (1997) ilişkisel saldırganlıkta cinsiyet farklılıklarının olmadığını bulmuştur. Ayrıca erkeklerin daha ilişkisel saldırgan olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur (örn; David ve Kistner, 2000).

Sonuç olarak, çocuk ve ergenlerin sergiledikleri saldırgan davranışların cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin araştırma bulguları birbirleri ile tutarlı değildir. Bununla birlikte, Crick (1997), saldırganlıkta cinsiyet farklılıklarının belirlenmesinin pratikte hiçbir anlamı olmayabileceğini ileri sürmektedir. Hem kız hem de erkek grupları bağlamında, saldırganlığın iki tipinin de yaygın biçimde görüldüğü bulunmuştur (örn; Crick, 1997; Phelps, 2001). Bazı çocukların tek bir saldırganlık tipini gösterdiği, bazılarının ise her iki saldırganlık tipini birden kullandığı görülmüştür (örn; Crick ve Grotpeter, 1995). Saldırganlık ve uyum problemleri arasındaki ilişkiye dikkat çeken araştırmaların bulguları dikkate alındığında (örn; Crick, 1996; Crick, 1997; Crick ve Grotpeter, 1996), saldırganlıkta cinsiyet farklılıklarını belirlemek yerine, her iki saldırganlık tipinin çocuğun gelişim alanları ve uyum sorunlarına olan etkisinin açığa çıkarılmasının gerekliliği anlaşılacaktır.

Loeber ve Stouthamer-Loeber (1998), okulöncesi dönemden itibaren saldırganlığın cinsiyete göre farklılaştığını bildirirse de cinsiyete bağlı olarak saldırganlığın farklılaşıp farklılaşmadığını araştıran çalışma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, cinsiyete dayalı kesin bir ayrımın en azından şimdilik yapılamayacağı söylenebilir. Kimi araştırmalar, saldırganlığın cinsiyete göre farklılaştığını gösterse de (örn; Crick ve diğerleri, 1996; Scharf, 2000), diğerleri cinsiyetin saldırganlık üzerinde farklılık yaratmadığını göstermiştir (örn; Crick ve diğerleri, 2001; Hennington ve diğerleri, 1998; Rys ve Bear, 1997).

Mağduriyetin Cinsiyet ile İlişkisi

Akran mağduriyeti ile ilgili mevcut alanyazın, mağduriyetin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yeterli değildir. Üstelik alanyazın incelendiğinde, cinsiyet farklılıklarının araştırmacıların benimsedikleri mağduriyet tanımının kapsamına göre değiştiği görülmektedir. Mağduriyet kapsamında yalnızca vurma, tekme atma, küfretme gibi gözlenen saldırgan davranışlara odaklanan çalışmalar mağduriyetin erkekler arasında yaygın olduğunu bulmuştur (Boivin ve Hymel, 1997). Diğer yandan, mağduriyetin tanımını genişleterek, hem gözlenen hem de ilişkisel saldırganlık biçimlerine hedef olmayı ele alan çalışmalar, kızların da erkekler kadar mağdur edildiğini göstermiştir (Crick ve Grotpeter, 1996). Ayrıca, gözlenen ve ilişkisel mağduriyeti ele alan çalışmalar arasında da, bu iki mağduriyet biçiminin görülme sıklığının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin üç farklı görüş ileri sürülmektedir. Kimi araştırmalar gözlenen mağduriyetin erkekler (örn; Boulton ve Underwood, 1992; Crick ve Bigbee, 1998), ilişkisel mağduriyetin ise kızlar arasında daha yaygın olduğunu bulmuştur (örn; Crick ve Bigbee, 1998; Crick ve Grotpeter, 1996; Crick ve diğerleri, 1999; Lagerspetz ve Bjorkqvist, 1994; Lagerspetz ve diğerleri, 1988; Ostrov ve Keating, 2004; Paquette ve Underwood, 1999; Storch, Zelman, Sweeney, Danner ve Dove, 2002). Kimi araştırmalarda gözlenen mağduriyetin erkekler arasında yaygın olduğu, ilişkisel mağduriyetin ise kız ve erkekler tarafından neredeyse eşit düzeylerde algılandığı görülmüştür (örn; Storch, Phil, Nock, Masia-Warner ve Barlas, 2003). Diğer araştırmalar ise gözlenen ve ilişkisel mağduriyetin hem kız hem erkek gruplarında yaygın olduğunu göstermiştir (örn; Hart ve diğerleri, 1990; Prinstein, Boergers ve Vemberg, 2001).

Bulgular bir arada değerlendirildiğinde, gözlenen ve ilişkisel mağduriyetin hem kız hem de erkeklerin akran grupları bağlamında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle, mağduriyette cinsiyet farklılıklarının araştırılmasının yanı sıra, gerekli önleme ve iyileştirme çalışmalarının gerçekleştirilmesi de oldukça önemlidir.

YAŞ

Saldırganlığın Yaş ile İlişkisi

Alanyazın incelendiğinde, cinsiyet ile saldırganlık arasındaki ilişkiye benzer olarak yaş ile saldırganlık arasındaki ilişkinin de net olmadığı görülecektir. Örneğin, Ostrov ve Keating (2004) erken çocukluk döneminde bulunan erkeklerin kızlardan daha fazla saldırganlık gösterdiğini bulmuştur. Ancak, erken çocukluk döneminde bulunan kızların da en az erkekler kadar saldırgan davranışlar sergilediğini bulan araştırmalar vardır (örn; Björkqvist ve diğerleri, 1992; Crick ve diğerleri, 1999). Ayrıca bu dönemde bulunan çocukların bilişsel ve sosyal becerilerinin saldırganlığın karmaşık tiplerini kullanmaya izin vermeyecek kadar sınırlı olduğunu belirten Stauffacher ve DeHart'ın aksine (2006) bu dönemden itibaren ilişkisel ve gözlenen saldırganlığın yaygın biçimde kullanıldığı bulunmuştur (örn; Crick ve diğerleri, 2006). Bu dönemde bulunan çocukların, akranlarını mağdur ederken gözlenen saldırganlığın yanı sıra ilişkisel saldırganlığı da kullandığı görülmüştür (örn; Bonica ve diğerleri, 2003; Crick ve diğerleri, 1999; McNeilly-Choque, Hart, Robinson ve Olsen, 1996; Nelson, Robinson ve Hart, 2005; Ostrov ve Keating, 2004). Bununla birlikte Stauffacher ve DeHart (2006), saldırgan davranışın sıklığı ve ifade edilme biçiminin içinde bulunulan gelişimsel döneme göre farklılık gösterdiğini bulmuştur. Benzer biçimde, Loeber ve Hay'da (1997), erken çocukluk döneminde gözlenen saldırgan davranışların, ileri çocukluk ve ergenlik dönemleri boyunca ise saldırganlığın görece örtülü biçimlerinin daha yaygın olduğunu göstermiştir. Bu bulgularla tutarlı olarak, örgün eğitime devam eden çocuklarla birlikte yürütülen araştırmalar, örgün eğitimin başlamasıyla birlikte ilişkisel saldırganlık oranlarında önemli düzeyde bir artış olduğunu göstermiştir (örn; Cillessen ve Mayeux, 2004; Giles ve Heyman, 2005; Henington ve diğerleri, 1998; Rys ve Bear, 1997; Xie, Farmer ve Cairns, 2003). Orta çocukluk dönemi boyunca ortaya çıkan arkadaşlıkların bazı özellikleri ilişkisel saldırganlığın kullanımını artırıyor olabilir (Stauffacher ve DeHart, 2006). Bireyin gelişiminin her aşamasında, akran ilişkilerinin olumlu (Howes, 1998) ya da olumsuz (Burr ve diğerleri, 2005) etkileri söz konusudur ancak özellikle orta çocukluk

döneminde akran ilişkileri ayrı bir önem kazanmaktadır. Her ne kadar erken çocukluk döneminde yakın ilişkiler kurulsa da (Burr ve diğerleri, 2005) orta çocukluk döneminde bu ilişkilerin daha da derinleştiği görülmektedir (Watson ve Valtin, 1997). Orta çocukluk dönemi boyunca çocuklar arkadaşlarıyla daha fazla zaman geçirmekte, onlarla daha yakın ve samimi ilişkiler kurmaktadır. Arkadaşlık ilişkilerinde görülen bu özellikler, orta çocukluk dönemi boyunca diğerlerine zarar vermede ilişkisel saldırganlığın etkili bir silah olarak kullanılmasına neden olabilir. Stauffacher ve DeHart (2006) tarafından yapılan bir araştırmanın bulguları bu iddiayı destekler niteliktedir. Araştırmacılar, ilişkisel mağduriyet ile çocukların birlikte geçirdikleri zaman arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuştur.

Araştırmalar, saldırganlığın ergenlik döneminde de yaygın bir sorun olduğunu göstermiştir (örn; Cook, Lawrence, Ludwig ve Miller, 1999). Maguire ve Pastore (1999), gençlerin karşılaştıkları en önemli üçüncü sorunun saldırganlık olduğunu bulmuştur. Ülkemizde yapılan araştırmalar, ergenlerin neredeyse yarısının bir akademik dönem boyunca en az bir kavgaya karıştıklarını göstermiştir (örn; Kepenkçi ve Çınkır, 2005; Ögel, Tarı ve Eke, 2005). Kimi araştırmacılar, ileri çocukluk ve ileri ergenlik dönemleriyle kıyaslandığında, ön ergenlik döneminin saldırgan davranışların başlangıcı olarak görülebileceğini ileri sürmektedir (örn; Loeber ve Stouthamer-Loeber, 1998). Mevcut alanyazında bu iddiayı destekleyen bulgular vardır. Örneğin, akran saldırganlığı nedeniyle yaşanan ölüm olaylarının erken ergenlik döneminde daha sık olduğu bulunmuştur (örn; Maguire ve Pastore, 1999). Kişisel ve çevresel faktörleri sık sık değişen ergen, bu hızlı değişimle baş etmeye çalışırken yaşadığı sıkıntıları bu şekilde dışsallaştırıyor olabilir.

Özetle, saldırganlık ve yaş arasındaki ilişki çok net olmasa da genel eğilim, gözlenen saldırganlığın yaşla birlikte azalırken, ilişkisel saldırganlığın yaşla birlikte arttığı yönündedir.

Mağduriyetin Yaş ile İlişkisi

Araştırmacılar, saldırganlığın yanı sıra gelişimin çeşitli evrelerinde mağduriyetin yaygınlığını, tiplerini ve sonuçlarını da araştırmaktadır.

Alanyazında, saldırganlıkla ilgili kimi araştırmalarla paralel olarak, yaşla birlikte gözlenen mağduriyetin azaldığını ve ilişkisel mağduriyetin arttığını gösteren bulgular vardır (örn; Crick ve diğerleri, 1999; Loeber ve Hay, 1993). Bu bulgularla tutarlı olarak, erken çocukluk dönemi boyunca ilişkisel mağduriyetin bile doğrudan biçimlerinin daha yaygın olduğu bulunmuştur (örn; Crick ve diğerleri, 2004).

Kochenderfer ve Ladd (1996), örgün eğitimin başlamasıyla birlikte mağduriyetin arttığını saptamıştır. Diğer bir çalışmada, Richards ve Gross'da (2000), saldırganlığın bu dönemlerde arttığını bulmuştur. Ayrıca bir eğitim kurumundan diğerine geçişte de (örn; ilköğretimden liseye geçerken) mağduriyetin arttığı görülmüştür (örn; Kochenderfer ve Ladd, 1996). Olweus (1993), ilköğretim boyunca mağduriyetin azaldığını gösterse de, Banks (1997) orta çocukluk döneminde gözlenen mağduriyetin arttığını bulmuştur. İlginç bir biçimde, çocuklar, akran grupları içinde popüler olmak için saldırganlığı kullanmaktadır. Rose, Swenson ve Waller (2004), hem kızlarda hem de erkeklerde gözlenen saldırgan davranışların akran grubu bağlamında algılanan popülerliği artırdığını bulmuştur. Benzer biçimde, ilişkisel saldırganlık gösteren kızların akranları arasında daha popüler algılandığı görülmüştür. Bu bulgular bir eğitim kurumundan diğerine geçişte yaşanan mağduriyetin sıklığını açıklayabilir. Sosyal statü elde etmek ya da varolan statüsünü geliştirmek isteyen çocuk ya da ergen, saldırganlık yoluyla bu amaçlarına ulaşmaya çalışıyor olabilir.

Sınırlı sayıda olsa da, ülkemizde de mağduriyet konusunu ele alan çalışmalar vardır. Bu çalışmalar, mağduriyeti "zorbalık" adı altında ele almıştır. Bu çalışmalardan birinde, Pekel-Uludağlı ve Uçanok (2005), kızların daha çok alaya alındığını, erkeklerin ise korkutma/sindirme gibi davranışlara maruz kaldığını bulmuştur.

Bulgular bir arada değerlendirildiğinde, mağduriyetin yaşamın erken dönemlerinden itibaren ortaya çıktığı ancak örgün eğitimin başlamasıyla birlikte arttığı görülecektir. Yaşla birlikte ilişkisel mağduriyet oranlarındaki artış dikkat çekicidir. Bu artış çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir. İlk olarak, gözlenen saldırgan davranışların bedeli özellikle ergenlik döneminde daha ağır olabilir. Gözlenen saldırganlığın hedefindeki ergen intikam almak için misillemede bulunabilir. İkinci olarak, gözlenen saldırgan davranışlar

gösteren ergen, bu davranışları nedeniyle, akranları tarafından hor görülebilir. Son olarak, gözlenen saldırgan davranışlar yetişkinler tarafından görece daha kolay farkedilebilir. Okul bağlamında, gözlenen saldırgan davranışlar sergileyen ergen, bu davranışları öğretmen veya idareciler tarafından farkedildiğinde çeşitli yaptırımlarla karşılaşabilir. Ancak ilişkisel saldırganlığın yetişkinler tarafından fark edilmesi daha zordur. Kısacası, hem mağdurdan gelebilecek misillemelerden kurtulmak, hem akranlar tarafından hor görülmemek, hem de yetişkinler tarafından çeşitli yaptırımlarla karşılaşmamak için ilişkisel saldırganlık kullanılıyor olabilir.

DUYGU AYARLAMA

Duygu ayarlama (emotion regulation) kavramı, çocuk psikolojisi alanında son yılların en çok çalışılan kavramlarından biri olmuştur. Duyguların, çocuğun adaptasyonundan kişilerarası ilişkilerinin kalitesine kadar çeşitli alanlardaki etkilerinin fark edilmesiyle birlikte araştırmacılar, duygu ve duygu ayarlama süreçleri ile ilgilenmeye başlamıştır (örn; Gross, 1998; Thompson, 1994).

Araştırmacılar arasında, duygu ve duygu ayarlamaya ilişkin farklı görüşler ileri sürülmektedir. Alanyazında duyguya ilişkin duygulanım, refleks, ruh hali, uyarıcı, his gibi yüzlerce terim kullanılmaktadır (Gross ve Thompson, 2007). Kimi araştırmacılar duygu ve duygu ayarlamayı iki farklı süreç olarak değerlendirirken (örn; Schachter ve Singer, 1962), kimi araştırmacılar da bu iki sürecin birbirinden ayrılamayacağını ileri sürmektedir (örn; Campos, Frankel ve Camras, 2004). Schachter ve Singer (1962), önce duygunun ortaya çıktığını sonra da ayarlamının yapıldığını savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kimi duygular iyi kimi duygular kötüdür; bireyin amacı iyi duyguları maksimize etmek, kötü duyguları ise minimize etmektedir (Campos ve diğerleri, 2004). Ancak araştırmalar neşe, mutluluk gibi olumlu duyguların da çok yoğun yaşanmasının ya da bağlamla ilişkisiz olarak ortaya çıkmasının bireyin uyum problemleri ile ilişkili olduğunu göstermiştir (örn; Rydell, Berlin ve Bohlin, 2003). Duygu araştırmacıları arasındaki bu anlaşmazlıklara karşın

yaklaşımlar ve tanımlar arasında ortak noktalar da vardır. Örneğin, Bosse, Pontier ve Treur (2007), duygu ayarlamayı, bireylerin duygusal tepkilerini kontrol altında tutmaya çalıştıkları bir süreç olarak tanımlamıştır. Thompson'a göre (1994) duygu ayarlama, bireyin belirli bir amaca ulaşabilmek için duygularının yoğunluğu, niteliği ve süresinde yaptığı değişikliklerdir. Bu tanıma benzer olarak Gross (2001), duygu ayarlamayı, duygusal tepkinin bir ya da daha fazla bileşeninin düzeyini artırmak, devam ettirmek ya da ayarlamak amacıyla kullanılan tüm bilinçli ya da bilinçdışı stratejiler olarak tanımlamıştır.

Duygu tanımlarında olduğu gibi duygu ayarlama modellerinde de çeşitli benzerlikler göze çarpmaktadır. Örneğin, Gross'un (1998) önerdiği model ile Levenson ve Plutchik'in modelleri birbirine benzerdir. Sınırsız sayıdaki duygu ayarlama stratejilerini sınıflandıran kapsayıcı bir süreç modeli öneren Gross'a göre (2001), duygu ayarlamasının üç bileşeni vardır: (1) deneyimsel bileşen, (2) davranışsal bileşen ve (3) fizyolojik bileşen. Deneyimsel bileşen, bireyin duyguya ilişkin hisleridir. Davranışsal bileşen, davranışsal tepkileri, fizyolojik bileşen ise nabız ya da solunum gibi tepkileri içerir. Bireyler çeşitli stratejiler kullanarak duyguya ilişkin bu bileşenlerin düzeyini azaltmaya ya da artırmaya çalışır. Gross (2002) bu stratejileri geçmiş odaklı (antecedent-focused) ve tepki odaklı (response-focused) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. *Geçmiş odaklı* duygu ayarlama, duygu üretme sürecinin çok erken dönemlerinde yapılmaktadır. Örneğin, önemli bir sınav öncesinde, o sınava girecek diğer kaygılı öğrencilerle buluşmak yerine sinemaya gitmeyi tercih eden bir öğrencinin bu stratejiyi kullandığını söyleyebiliriz. *Tepki odaklı* duygu ayarlama ise, duyguya ilişkin tepki eğilimleri filizlendikten sonra meydana gelmektedir. Tepki odaklı duygu ayarlamasının en belirgin örneği bastırmadır. *Bastırma (suppression)*, bireyin, duygu ifade eden davranışı engellemeye çalışmasıdır (Gross, 2001). Birinin ağlamak yerine dudaklarını ısırması bastırmanın (suppression) bir örneğidir. Duygu ayarlama kullanılan stratejiler sağlıklı olduğu sürece bireyin uyumunu artırıcıdır ancak sağlıksız ya da yetersiz duygu ayarlama stratejileri bireyin hem sosyal hem psikolojik uyumunu olumsuz biçimde etkileyebilmektedir. Örneğin, duygu konusunu ele alan çağdaş psikolojik yaklaşımlar, duyguların adaptasyondaki rolüne vurgu yapmakta (örn; Gross ve Munoz, 1995;

Lazarus, 1991), duygu ayarlama ile duygusal davranışsal problemler arasındaki ilişkilere dikkat çekmektedir (örn; Cicchetti, Ackerman ve Izard, 1995; Calkins, 1994).

Saldırganlık ile Duygu Ayarlama Arasındaki İlişki

Araştırmalar, düşük düzeyli duygu ayarlama ile çocuk ve ergenlerde görülen saldırgan davranışlar arasındaki ilişkinin anlamlı düzeyde olduğunu bulmuştur (örn; Shields ve Cicchetti, 1998). Saldırganlık ile hem olumsuz (örn; öfke, korku; Shields ve Cicchetti, 1998) hem de olumlu (örn; neşe) duygulanım yoğunluğu arasında ilişki vardır (örn; Rydell ve diğerleri, 2003). Yoğun olumsuz duygulanım ve düşük düzeyli duygu ayarlama saldırganlık ile ilişkili olduğu gibi (örn; Eisenberg ve diğerleri, 1995; Eisenberg ve diğerleri, 1996; Eisenberg ve diğerleri, 1997; Nelson, Martin, Hodge, Havil ve Kamphaus, 1999), yoğun olumlu duygulanım ve düşük düzeyli duygu ayarlama da saldırganlıkla ilişkilidir (örn; Rydell ve diğerleri, 2003).

Sonuç olarak, olumlu ya da olumsuz yüksek duygulanım ve düşük düzeyli duygu ayarlamanın çocuğun saldırgan davranışlarının gelişimine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Mağduriyet ile Duygu Ayarlama Arasındaki İlişki

Duygu ayarlama saldırganlıkta olduğu gibi mağduriyette de rol oynamaktadır. Araştırmalar, etkili duygu ayarlama becerilerine sahip olmayan çocukların saldırganlar tarafından kolay hedef olarak algılandığını göstermiştir (örn; Cichetti, Ackerman ve Izard, 1995). Saldırganlık araştırmalarında kimi çocuklar yalnızca mağdur, kimi çocuklar da hem mağdur hem saldırgan olarak karşımıza çıkmaktadır. Mağdurların yanı sıra mağdur/saldırgan çocukların da duygu ayarlama süreçlerinde önemli problemler yaşadıkları bulunmuştur (örn; Scwartz, 2000).

Kimi araştırmalar, çocukların duygularını ifade etme biçimleri ile mağduriyetin kronikliği arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Mahady-Wilton,

ve meslektaşları (2000), ilköğretim öğrencilerinin duygu ayarlama biçimlerini gözlemsel olarak değerlendirdikleri bir çalışmada, mağdurların saldırgan davranışlar karşısında neşeden öfkeye kadar değişen çeşitli duygusal tepkiler verdiklerini bulmuştur. Bu araştırmanın bulgularına göre mağdurlar tarafından sıklıkla verilen üç duygusal tepki neşe, öfke ve üzüntüdür. Araştırmacılar çekilen acıyı gizlemek için gösterilen neşe duygusunun, çekilen acıyı ifade eden üzüntünün ya da öfke duygusunun ifade edilmesinin saldırgan davranışları engellemediğini, tersine devam etmesine neden olduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak duygu ayarlama saldırganlıkla ilişkili olduğu kadar mağduriyetle de ilişkilidir. Mağdurlar, kullandıkları işlevsiz duygu ayarlama stratejileri nedeniyle tam da saldırganın amaçlarına hizmet edecek biçimde davranıyor olabilir. Hem mağdur hem de saldırgan/mağdur çocukların duygularını bağlama uygun olarak ayarlayamadıkları öngörülebilir.

AİLE İŞLEVLERİ VE ANABABA TUTUMLARI

18 yaşın altındaki tüm bireyler çocuk olarak kabul edilmektedir (TCK, madde 6 /1-b). Tıpkı beliren yetişkinlik (Arnett, 2000) gibi çocukluk da toplumsal bir yaratıdır. Çocukluğun tarihini ele alan Aries, deMouse, Shorter ve Stone gibi tarihçiler her ne kadar çocukluğa ilişkin köklü değişimlerin açıklanması konusunda birbirinden farklı görüşler belirtse de içinde bulunulan tarihsel ve kültürel yapıya göre çocuğun ve çocukluğun farklı algılandığı konusunda hemfikirdirler. Çocuklar uzun yıllar boyunca şiddet görmüş, terk edilmiş, cinsel tatmin aracı olarak kullanılmış ve öldürülmüştür. Kennedy (1988), çocuk ve çocukluğu evrensel olarak ele aldığı çalışmasında, tarihsel dönemler boyunca çocuklara ilişkin görüşlerin ve anababa tutumlarının nasıl değiştiğini göstermiştir. Romalılar zamanında çocuk cinayetlerinin varlığı bildirilmektedir. 16. yüzyıldaki reform hareketleriyle birlikte çocuklara olan ilgi artmış olsa da 18. yüzyılda fiziksel cezanın çocukları disipline etmek amacıyla kullanılan başlıca yöntemlerden biri olduğu görülmektedir. Ancak bu davranışlar yadırganmamıştır. Çocuk kavramı gibi çocuğun kötüye kullanımı

da yeni bir kavramdır. Tüm dünyada, her yıl yaklaşık 40 milyon çocuk istismar edilmektedir (WHO, 2001). Araştırmalar, dünyanın neresinde olursa olsun anababaların disiplin aracı olarak fiziksel şiddeti kullanmaktan çekinmediklerini göstermiştir (örn; ABD, Straus, Homby, Finkelhor, Moore ve Runyan, 1998; Mısır, Shumba, 2001; Romanya, Browne, 2002; Etopya, Ketsela ve Kedebe, 1997). Dünyanın çok çeşitli ülkelerinden, istismar ve ihmal nedeniyle acı çeken çocuklar bildirilmektedir (örn; Browne, 2002; Buvinic, Morrison ve Shifter, 1999; Tahiroğlu, Avcı ve Çekin, 2008).

İstismar edilen çocukların duygu ayarlama stratejilerini ele alan araştırmacılar (örn; Beeghly ve Cicchetti, 1994; Rieder ve Cicchetti, 1989; Pollock, Cicchetti, Hornung ve Reed, 2000; Shields ve Cicchetti, 1998) istismar ile uyum sorunları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. İstismar edilen çocuklar, istismar edilmeyen akranlarına oranla hem yetişkinlerle hem de akranlarıyla olan etkileşimlerinde daha fazla saldırganlık göstermektedir (Shields ve Cicchetti, 1998). Çalışmalar fiziksel olarak istismar edilen çocukların, yetişkinler arası şiddet simülasyonları karşısında daha fazla korku hissettiklerini (örn; Cummings, Hennessy, Rabideau ve Cicchetti, 1994; Hennessy, Rabideau, Cicchetti ve Cummings, 1994) ve davranış bozukluklarının hemen her alanında daha fazla belirti gösterdiklerini bulmuştur (örn; Famularo, Kinscherff ve Fenton, 1992). İstismarın yanı sıra ihmal de çocukların antisosyal ve saldırgan davranışları ile pozitif ilişki göstermiştir (Kotch ve diğerleri, 2008).

İstismar ve ihmal gibi patolojik durumlar dışında, anababanın çeşitli özellikleri, anababanın çocuğa yönelik tutumları ve genel olarak ailenin çeşitli alanlardaki işlevlerinin sağlıklı olması çocuğun saldırgan davranışlarının gelişiminde rol oynayabilir.

İzleyen bölümde anababa tutumları ve aile işlevleri saldırganlık ve mağduriyet bağlamında değerlendirilmektedir.

Saldırganlık ile Anababa Tutumları ve Aile İşlevleri Arasındaki İlişki

Okul öncesi dönem çocuklarında anababa-çocuk etkileşimlerini değerlendiren Baumrind (1966) anababa tutumu ile ilişkili dört boyut belirlemiştir (anababa kontrolü, anababa-çocuk iletişimde açıklık, olgunluk beklentisi ve bakım-destek) ve bu boyutların çeşitli kombinasyonlarına ilişkin üç farklı anababa tutumu tanımlamıştır: (1) otoriter (authoritarian), (2) demokratik/yetkin (authoritative) ve (3) izin verici (permissive). Bulgular demokratik (authoritative) anababa tutumu ile çocukların psiko-sosyal iyi oluşları arasında pozitif ilişki olduğunu göstermiştir (örn; Darling ve Steinberg, 1993; Parker ve Gladstone, 1996). Demokratik (authoritative) anababa tutumu ile yetişen çocuklar daha az saldırganlık gösterirken (örn; Hinde, Tamplin ve Barrett, 1993); otoriter (authoritarian) ve izin verici (permissive) anababa tutumlarının çocukların saldırgan davranışlarının gelişiminde etkili olduğu görülmüştür (örn; Casas ve diğerleri, 2006). Hatunoğlu (1994), ergenlik dönemindeki gençlerin saldırganlık düzeyi ile anababa tutumları arasındaki ilişkiyi değerlendirdiği çalışmasında, otoriter anababa tutumu ile yetiştirilen ergenlerin saldırganlık düzeyinin, diğer anababa tutumları ile yetişen ergenlerin saldırganlık düzeyinden anlamlı olarak daha yüksek olduğunu bulmuştur. Ayrıca, anababanın izleme davranışlarında yetersiz olması ile çocuğun antisosyal davranışları arasında da yüksek düzeyde ilişki bulunmuştur (örn; Farrington, 1995). Bu bulgularla paralel olarak, araştırmalar, fiziksel olarak cezalandırılan çocuklar ile anababaları tarafından kontrol edilmeyen çocukların daha fazla suça karıştıklarını göstermiştir (örn; Akalın ve Öter, 1992; Dizman, 2003; Eron, Walder ve Lefkowitz, 1971).

Anababa tutumları dışında, ailenin çeşitli işlevleri de çocuğun saldırgan davranışlarının gelişiminde risk faktörü olabilir. Saldırganlık ile aile işlevleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, saldırgan davranışlar sergileyen çocukların ailelerinin çeşitli alanlarda işlevsiz olduklarını göstermiştir. Örneğin, Avcı (2006), şiddet davranışı gösteren ergenlerin ailelerinin, problem çözme, aile içi iletişim, aile içinde rollerin dağılımı ve duygusal tepki verebilme gibi çeşitli alanlarda işlevsiz olduklarını bulmuştur.

Sonuç olarak, anababa tutumlarına ek olarak aile işlevlerinin de çocuğun saldırgan davranışlarının gelişimini etkileyebileceği düşünülmektedir. Aile içi problem çözmede yaşanan güçlüklerin yanı sıra, aile içi iletişimin zayıf olması ve aile üyelerinin duygusal tepkilerini ifade etmedeki yetersizlikleri çocuğun saldırgan davranışları ile ilişkili olabilir. Günümüzde yalnızca anababanın değil, kardeşlerin de çocuğun saldırgan davranışları üzerinde rol oynayabileceği kabul edilmektedir (örn; Stauffacher ve DeHart, 2005) ancak bu araştırmanın konusu olmadığı için burada değinilmemiştir.

Mağduriyet ile Anababa Tutumları ve Aile İşlevleri Arasındaki İlişki

Saldırganlık ve mağduriyet konuları pek çok çalışmada Bronfenbrenner'in (1979) *Ekolojik Kuramı* kapsamında ele alınmıştır (örn; Miller, 2008). Kapçı (2004), ekolojik sistem kuramına atıfta bulunarak, saldırganlığın, hem kişisel hem de kişilerarası değişkenlerin etkileşiminin bir ürünü olduğunu belirtmektedir. Hem saldırganlık hem de mağduriyet, çocuğun, anababasıyla ve ailenin diğer üyeleriyle, akranlarıyla, daha geniş sosyal çevreyle ve kültürel geleneklerle karşılıklı etkileşimlerinin sonucunda biçimlenmektedir. Aile ve diğer sosyal çevrelerden kaynaklanan bazı özel durumlar mağduriyeti ve mağduriyetin çeşitliliğini artırabilmektedir (Cicchetti ve Lynch, 1993).

Bulgular, anababaların çeşitli özelliklerinin mağduriyetle ilişkili olduğunu destekler niteliktedir. Çeşitli araştırmalar güvensiz bağlanma ile mağduriyet arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir (örn; Finnegan, Hodges ve Perry, 1996; Kerns, Contreras ve Neal-Barnett, 2000). Özellikle erkeklerde bağlanma stili ile mağduriyet arasında yüksek bir ilişki bulunmuştur (örn; Finnegan ve diğerleri, 1996). İstismar edici anababa tutumu ile yetişen çocukların en az iki kat daha fazla mağdur edildiğini gösteren araştırmalar vardır (örn; Dake, Price ve Telljohann, 2003). Anneleri tarafından fiziksel olarak cezalandırılan çocukların, gözlenen saldırgan davranışlara hedef olma riskinin daha yüksek olduğu bulunmuştur (örn; Kerns ve diğerleri, 2000).

Anababanın sert disiplin stillerini benimsemesinin yanı sıra, çocuğun ailenin diğer üyeleri arasında gerçekleşen şiddet olaylarına maruz kalmasının da mağduriyeti yordadığı görülmüştür (örn; Schwartz, 1997). Yüksek düzeyde evlilik çatışmasının yaşandığı evlerden gelen çocukların mağduriyet açısından risk altında olduğu bulunmuştur (örn; Kerns ve diğerleri, 2000; Siqueland, Kendall ve Steinberg, 1996). Ek olarak, aşırı koruyucu ailelerde yetişen çocukların daha fazla mağdur edildiği görülmüştür (örn; Kerns ve diğerleri, 2000; Perry, Hodges ve Egan, 2001).

Mağduriyetin aile ile olan ilişkisini duygu ayarlama perspektifinden de değerlendirebiliriz. Duygu ayarlama, öncelikle anababa-çocuk etkileşimi bağlamında ortaya çıkan, hem bireysel özelliklerin hem de dışsal deneyimlerin bir fonksiyonu olarak beliren gelişimsel bir kazanım olarak değerlendirilmektedir (Maughan ve Cicchetti, 2002). Çocuklar bağlama karşı daha duyarlı olmaya başladıkça, duygusal gelişimin çeşitli yönlerini öğrenmektedir (Thompson, 1990). Örneğin; çocuğa bakan kimseler çocuğun çevreyi algılayış biçimini etkileyerek ya da davranış ve açıklamaları ile çocuğa model olarak, çocuğun duygularını deneyimlemesinden ifade etmesine kadar bir dizi süreç üzerinde rol oynamaktadır. Ailede duygusal ya da ilişkisel sorunların varlığı çocuğun kişilerarası ilişkilerde şiddet göstermesine ya da kişilerarası şiddete hedef olmasına neden olabilir.

Alanyazın incelendiğinde hem saldırgan hem de mağdurların anababalarının çeşitli özelliklerinin birbirine benzer olduğu görülecektir. Örneğin, istismar edici anababa tutumları ile yetişen çocuklar hem mağdur hem de saldırgan rollerini öğrenmektedir (Bernstein ve Watson, 1997; Craig, Peters ve Konarski, 1998). Sonuç olarak, bulgular, çocuğun mağduriyet düzeyi ile işlevsiz anababa tutumları ve sağlıklı aile işlevlerinin ilişkili olabileceğini göstermiştir.

OLUMSUZ BİLİŞSEL HATALAR

Bireyin zihin gelişimini detaylı bir biçimde inceleyen Piaget, bireyin içinde bulunduğu gelişim dönemine bağlı olarak bilişsel kapasitesinde

meydana gelen gelişmelere ve değişikliklere vurgu yapmaktadır. Birey, dünyayı, içinde bulunduğu bilişsel gelişim aşamalarına bağlı olarak algılamakta ve anlamlandırmaktadır. Bireyin bilişsel yapısı onun dünyaya hangi perspektiften baktığını belirleyen bir unsur olduğuna göre bireyin ruhsal yaşantısının sağlıklı ve işlevsel bir biçimde devamının sağlanabilmesi için de bilişsel yapının ne denli önemli olduğu ortadadır (Gibb, 2002).

Çocukluk dönemindeki olumsuz yaşantıların olumsuz bilişsel şemaların gelişimine neden olabileceğini ileri sürmektedir. Olumsuz çocukluk dönemi yaşantılarının mantıkdışı inançlara ve daha da önemlisi olumsuz şemalara kaynaklık ettiği savı, Bilişsel-Davranışçı Terapi kuramlarının da temel çıkış noktasıdır (Türkçapar, 2007). Özellikle tekrar tekrar meydana gelen istismar gibi patolojik bir durumun varlığında, çocuk kendini çaresiz hissedebilir ve kendinden kaynaklanan bir sorun nedeniyle istismar edildiğine inanabilir. Çocuk bu olumsuz bilişi, yaşamındaki diğer olumsuz olaylara da genelleayebilir. Böylece olumsuz bilişsel hatalara ilişkin şema gelişmiş olur. Rose ve Abramson (2002), olumsuz bilişsel hataların gelişiminde, çocukluk döneminde yaşanan duygusal istismarın fiziksel ve cinsel istismardan daha etkili olduğunu ileri sürmektedir. Mevcut araştırmalar da bu varsayımı desteklemektedir (Gibb, 2001).

Saldırganlık ile Olumsuz Bilişsel Hatalar Arasındaki İlişki

Araştırmalar duygusal davranışsal problemlerle olumsuz bilişsel hatalar arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir (örn; La, Ho ve Hollon, 2008; Mazur, Wolchik ve Sandler, 1992). Ayrıca, olumsuz bilişsel hatalarla saldırgan davranışlar arasında pozitif ilişki olduğu bulunmuştur (örn; Barriga, Landau, Stinson, Liao ve Gibbs, 2000; Epkins, 2000; Leung ve Poon, 2001). Mevcut bulgulardan hareketle, olumsuz bilişsel hataların, çocuğun saldırgan davranışlarını yordayacağı öngörülebilir.

Mağduriyet ile Olumsuz Bilişsel Hatalar Arasındaki İlişki

Alanyazında, olumsuz bilişsel hatalar ile mağduriyet arasındaki ilişkiyi ele alan bir çalışma mevcut değildir. Mağduriyetle ilişkili olabilecek çeşitli faktörler (örn; istismar eden anababa tutumu, Connolly ve O'Moore, 2003) ile belirli bilişsel çarpıtmaların içeyönelim ve dışayönelim sorunlarıyla ilişkili olduğu göz önünde tutulursa (Barriga ve diğerleri, 2000), olumsuz bilişsel hataların mağduriyeti etkileyeceği öngörülebilir.

DUYGUSAL DAVRANIŞSAL PROBLEMLER

Pek çok araştırma, çocuk ve ergenlik dönemlerinde görülen dışayönelim (örn; davranım bozukluğu, hiperaktivite) ve içeyönelim (örn; depresyon, kaygı bozuklukları, somatik yakınmalar) sorunları ile saldırganlık ve mağduriyet arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

Saldırganlıkla ilişkili olduğu düşünülen en önemli dışayönelim sorunlarından biri davranım bozukluğudur. Davranım bozukluğu, genellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde başlayan, yaygın ve süregelen, yıkıcı davranışlar olarak özetlenebilir (APA, 1994). Yurt dışında yapılan çalışmalar, çocuk ve ergenlerde davranım bozukluğunun, erkeklerde %6-%16; kızlarda %2-%9 biçiminde değişen oranlarda görüldüğünü bulmuştur (örn; Loeber, Burke, Lahey, Winters ve Zera, 2000). Ülkemizde yapılan çalışmalar incelendiğinde çocukluk ve ergenlik dönemlerinde davranım bozukluğunun kız ve erkek gruplarında farklı oranlarda görüldüğü anlaşılmaktadır. Çocukluk döneminde davranım bozukluğunun görülme oranı erkeklerde yaklaşık %2, kızlarda yaklaşık %1 (Aras, Ünlü ve Taş, 2007), ergenlik döneminde görülme oranı ise erkeklerde yaklaşık %8, kızlarda ise yaklaşık %1'dir (Görker, Korkmazlar, Durukan ve Aydoğdu, 2004).

Davranım bozukluğuna eşlik eden yaygın bozukluklardan biri dikkat eksikliği ile birlikte görülen hiperaktivitedir. Kılıç ve Şener (2005), davranım bozukluğu olan çocukların %30'unda dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) olduğunu bildirmektedir. DEHB'nin her 20 çocuktan 1'inde görüldüğü

bildirilmektedir (Faraone, Sergeant, Gillberg ve Biederman, 2003). Aras, Ünlü ve Taş (2007), psikiyatri kliniğine başvuran çocukların yaklaşık %23'ünde DEHB olduğunu bulmuştur. Bu oran erkeklerde yaklaşık %18, kızlarda ise yaklaşık %5'dir. DEHB'si olan çocukların sosyal becerilerinin zayıf olduğu çeşitli araştırmalarda kanıtlanmıştır (örn; Bozbey-Akalın, 2005). DEHB'li çocuklar, sosyal becerilerindeki yetersizlik nedeniyle çeşitli sosyal bağlamlarda karşılaştıkları sorunların çözümünde, saldırganlığı geçerli bir yol olarak değerlendiriyor olabilir.

Saldırganlık gibi mağduriyet de çeşitli uyum sorunları ile ilişkilidir. Çeşitli araştırmalarda, mağduriyet ile kaygı ve depresyon arasındaki ilişki bulunmuştur (örn; Craig, 1998; Kapçı, 2004; Storch ve diğerleri, 2003).

Barlow (1988) kaygıyı, oldukça güçlü bir negatif duygu haline bedensel gerginlik belirtilerinin eşlik ettiği, kişinin geleceğe ilişkin tehlike ya da talihsizlik beklentisi olarak tanımlamaktadır (Akt: Mash ve Wolfe, 2002). Uzun yıllar boyunca, çocukluk dönemi kaygı bozukluklarının normal olduğu ve zaman içinde kendiliğinden geçeceğine inanılmıştır ancak araştırmalar bu bozukluğun ergenliğe ve yetişkinliğe sarktığını bildirmektedir (bkz., Silverman ve Treffers, 2001). Çocukluk döneminde, kızların yaklaşık %8'i, erkeklerin yaklaşık %7'si kaygı bozukluğu tanısı alırken (Aras ve diğerleri, 2007), ergenlik döneminde kızların %6'sının, erkeklerin ise %5'inin kaygı bozukluğu tanısı aldıkları görülmektedir (Görker ve diğerleri, 2004). Araştırmalar hem ilişki hem de gözlenen saldırganlığa maruz kalan çocukların kaygı semptomları gösterdiklerini bildirmektedir (örn; Storch ve diğerleri, 2002).

Saldırganlık ile Duygusal Davranışsal Problemler Arasındaki İlişki

Saldırganlık, yalnızca psikopatolojiyle ilişkilendirilen bir durum değildir. Araştırmacılar gelişim dönemine bağlı olarak kimi saldırgan davranışları normal hatta uyum sağlayıcı olarak değerlendirmektedir. İki yaşındaki çoğu çocuk fiziksel saldırgan davranışlar göstermekte, ancak zamanla bu davranışlarını engellemeyi öğrenmektedir (Tremblay ve diğerleri, 1999). Bununla birlikte, bazı çocukların saldırgan davranışları yaşla birlikte artarak devam etmektedir. Günümüzde saldırganlık, çocuk ve ergenlerin yüzleşmek

zorunda kaldıkları en yaygın ve yıkıcı davranışlar arasında gösterilmektedir (Maguire ve Pastore, 1999). Çocuk ve ergenler ya saldırgan ya mağdur ya da izleyici olarak bu davranışlarda yerlerini almaktadır. Araştırmalar saldırgan (Farrington, 1993) ve mağdurlar (Craig ve Pepler, 2003) kadar izleyicilerin de çeşitli sorunlarla baş etmek zorunda kaldıklarını göstermiştir (Kochenderfer ve Ladd, 1996). Üstelik saldırgan davranışın sonuçları yalnızca bununla da sınırlı değildir. Kimi saldırgan davranışlar ciddi fiziksel yaralanmalar ya da ölümlerle sonuçlanmaktadır (Cook ve diğerleri, 1999; Maguire ve Pastore, 1999).

Çocuk ve ergenler arasında görülen saldırgan davranışların sıklığı nedeniyle araştırmacılar, psikiyatrik tanı alan çocuk ve ergenlerde saldırganlığın yaygınlığını araştırmaya başlamıştır (örn; Aras ve diğerleri, 2007). Bu çalışmalardan birinde, Delligatti, Little ve Little (2003) davranım bozukluğunun her iki cinsiyette de saldırganlık gibi problem davranışlarla ilgili olduğunu bulmuştur. Diğer bir çalışmada, Zoccolillo (1993), davranım bozukluğu olan kızların ilişkisel saldırgan olduğunu göstermiştir.

Davranım bozukluğunun dışında hiperaktivite (Bickett ve Milich, 1990) ve madde kötüye kullanımı (Barnow, Schuckit, Lucht, John ve Freyberger, 2002) ile saldırgan davranışlar arasında pozitif ilişki bulan araştırmalar mevcuttur. Ayrıca, saldırgan davranışlar ile depresyon belirtileri arasında pozitif ilişki bulunmuştur (örn; Capaldi, 1991; Crick ve Grotpeter, 1995; Roland, 2002).

Boylamsal çalışmalar gözlenen saldırganlığın akademik sorunlar, suç davranışı ve madde kötüye kullanımı ile ilişkili olduğunu göstermiştir (örn; Farrington, 1994; Nogin ve Tremblay, 1999; Woodward ve Fergusson, 2000). Ayrıca 10 yaşından önce vurma, tekme atma gibi fiziksel olarak ortaya çıkan gözlenen saldırgan davranışların ortaya çıkması durumunda çok daha ciddi psiko-sosyal ve akademik sorunların yaşandığını gösteren araştırmalar vardır (örn; Moffitt, 1993).

Mevcut alanyazın, ilişkisel saldırganlıkla uyum sorunları arasındaki ilişkilerinde yaşamın çeşitli evrelerinde farklı görünüşler alabileceğini göstermektedir. Gelişim dönemlerine göre ilişkisel saldırganlık ve uyum sorunları arasındaki ilişki, bir sonraki sayfada yer alan *Tablo 2.2.2*'de verilmiştir.

Tablo 2.2.2. Gelişim Dönemlerine Göre İlişkisel Saldırganlık ile Çeşitli Uyum Sorunları Arasındaki İlişki

Gelişim Dönemi	Uyum Sorunu	
Erken Çocukluk	• akran reddi • hiperaktivite	Ostrov ve Crick, 2007
	• davranım bozukluğu	Miller ve Olson, 2000
Orta Çocukluk	• dikkat eksikliği hiperaktivite	Blachman ve Hinshaw, 2002
	• sınır kişilik bozukluğu özellikleri	Crick ve diğerleri, 2005
Ergenlik	• yeme bozuklukları	Werner ve Crick, 1999
	• madde kullanımı	Barnow ve diğerleri, 2002

İlişkisel saldırganlık erken çocukluk döneminde akran reddi, hiperaktivite (Ostrov ve Crick, 2007); orta çocukluk döneminde davranım bozukluğu (Miller ve Olson, 2000), dikkat eksikliği hiperaktivite (Blachman ve Hinshaw, 2002), sınır kişilik bozukluğu özellikleri (Crick, Murray-Close ve Woods, 2006); ergenlik döneminde yeme ve kişilik bozukluğu özellikleri (Werner ve Crick, 1999) ve madde kullanımı (Barnow ve diğerleri, 2002) ile ilişkilidir.

Sonuç olarak, araştırmalar, hem gözlenen hem ilişkisel saldırganlığın uyum sorunları ile ilişkili olduğunu göstermiştir (örn; Crick, 1997; Crick ve Grotpeter, 1995; Rys ve Bear, 1997; Werner ve Crick, 1999).

Mağduriyet ile Duygusal Davranışsal Problemler Arasındaki İlişki

Akran mağduriyetini ele alan çalışmaların büyük bir kısmı mağduriyet ile duygusal davranışsal problemler arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Kimi araştırmacılar mağduriyet ile duygusal davranışsal problemler

arasındaki ilişkinin doğrusal olduğunu kabul ederken (örn; Crick ve Grotpeter, 1996), kimi de bu ilişkinin dolaylı olduğunu ileri sürmüştür (örn; Olweusb, 1993). Aradaki ilişki doğrudan da olsa dolaylı da olsa pek çok içeyönelim sorunu (Kochenderfer ve Ladd, 1996) ile mağduriyet arasında ilişki vardır. Üstelik mağduriyet hem şimdi hem de gelecekte yaşanabilecek uyum sorunları açısından risk oluşturmaktadır (Kochenderfer-Ladd ve Wardrop, 2001).

Araştırmalar, saldırganlık gibi mağduriyetin de yaşamın çeşitli dönemlerinde uyum sorunları ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Mağduriyet ile uyum sorunları arasındaki ilişki *Tablo 2.2.3*'de verilmiştir.

Tablo 2.2.3. Mağduriyet ile Uyum Sorunları Arasındaki İlişki

Uyum Sorunu	İlişkiyi Bulan Araştırmacılar
• akran reddi	
• düşük özsaygı	Hodges, Malone ve Perry, 1997
• okuldan kaçınma	Prinstein, Boergers ve Vernberg, 2001
• düşük akademik başarı	Kochenderfer ve Ladd, 1997
• yalnızlık	Olweus, 1978; Pekel-Uludağlı ve Uçanok, 2005
• depresyon semptomları	Craig, 1998; Kapçı, 2004
• kaygı	Storch ve diğerleri, 2003 Craig, 1998;
• sosyal kaçınma	Storch ve diğerleri, 2005
• TSBB	Mynard, Joseph ve Alexander, 2000
• saldırganlık	Johnson ve Brooke, 1999
• dışayönelim sorunları	Hanish ve Guera, 2002

Tablo 2.2.3'de de görüldüğü gibi mağduriyet içeyönelim sorunları kadar (örn; Bond, Carlin, Thomas, Rubin ve Patton, 2001; Kochenderfer ve Ladd, 1996; Nansel ve diğerleri, 2001) dışayönelim sorunlarıyla da ilişkilidir (örn; Hanish ve Guera, 2002; Johnson ve Brooke, 1999). Khatri, Kupersmidth

ve Patterson (2000), mağduriyet ile suç davranışları arasındaki ilişkiyi göstermiştir. Mağduriyet, son zamanlarda sık sık tanık olduğumuz okul saldırılarında olduğu gibi, gözlenen saldırgan davranışlara katkıda bulunabilmektedir (Johnson ve Brooke, 1999).

Mağduriyet ile uyum sorunları arasındaki ilişki yalnızca belirli bir döneme özgü değildir. Araştırmacılar, erken çocukluk (Ladd ve Kochenderfer-Ladd, 2002), orta çocukluk (Storch ve Esposito, 2003) ve ergenlik dönemlerinde (Storch, Masia-Warner, Crisp ve Klein, 2005) mağduriyet ile uyum sorunları arasında pozitif ilişki olduğunu bulmuştur. Gelişim dönemine göre mağduriyetin ilişkili olduğu uyum sorunlarının görünümü görece değişmektedir. Örneğin, erken çocukluk döneminde akran reddi (örn; Crick ve diğerleri, 1999); orta çocukluk döneminde sosyal kaygı, akran reddi, kaçınma, dışayönelim sorunları (Crick ve Grotpeter, 1996; Cullerton-Sen ve Crick, 2005; Storch ve diğerleri, 2005) ve madde kötüye kullanımı (örn; Sullivan, Farrell ve Kliewer, 2006); ergenlikte ise sosyal fobi (Storch ve diğerleri, 2005) ve sosyal kaygı (La Greca ve Harrison, 2005) ile mağduriyet arasında ilişki vardır.

Mağduriyet hem erkekler hem de kızlar arasında yaygındır (örn; Crick ve Grotpeter, 1996). Hem kız hem de erkek gruplarında mağduriyet ile uyum sorunları arasında ilişki bulunmuştur. Ancak araştırmalar, mağduriyetin kızlar üzerinde daha yıkıcı etkilere sahip olduğunu göstermiştir (örn; Bond ve diğerleri, 2001; Crick ve Bigbee, 1998). Örneğin, Storch ve meslektaşları (2003), ilişkisel ve gözlenen saldırganlık karşısında kızların daha yoğun depresyon yaşadıklarını; Grills ve Ollendick (2002) ise gözlenen saldırgan davranışlara hedef olduklarında kızların genel kaygı düzeylerinin erkeklerinkinden yüksek olduğunu bulmuştur. Bu araştırmaların bulgularıyla tutarlı olarak, Paquette ve Underwood (1999), erkeklerle kıyaslandığında, kızların ilişkisel mağduriyeti daha stres verici değerlendirdiklerini göstermiştir.

Sonuç olarak, bulgular, mağduriyet ile uyum sorunları arasında ilişki olduğunu göstermiştir. Gözlenen mağduriyet gibi ilişkisel mağduriyet de uyum sorunları ile ilişkilidir (Crick ve Bigbee, 1998; Crick ve Grotpeter, 1996).

2.4. SALDIRGANLIK VE MAĞDURİYET İLE İLGİLİ TÜRKİYE’DE YAPILAN ARAŞTIRMALARIN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

Özellikle 2000’li yılların başlarından itibaren Türkiye’de, saldırganlık olgusu pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Yurtdışında olduğu gibi Türkiye’de de araştırmacılar saldırganlığı okulöncesi dönemden itibaren ele almıştır (örn; Erdinç, 2009). Bununla birlikte, araştırmaların odak noktasının, çocuk ve ergenler tarafından sergilenen saldırgan davranışlar olduğu görülmektedir (örn; Akduman ve Cantürk, 2007; Aktaş ve Güvenç, 2006; Ayan, 2007; Demiriz ve Öğretir, 2007; Dizman ve Gürsoy, 2004; Efilti, 2006; Karataş, 2005; Yalçın, 2007). Bu araştırmalar, çocuk ve ergenlerin sergilediği saldırgan davranışları genellikle akran bağlamında incelemiştir (örn; Aktaş ve Güvenç, 2006; Erdinç, 2009; Şahin, 2004; Yalçın, 2007). Çocuk ve ergenlerin saldırgan davranışları ile yaş (Karataş, 2005), cinsiyet (Aktaş ve Güvenç, 2006), denetim odağı (Efilti, 2006) ve kendilik algısı (Akduman ve Cantürk, 2007) gibi değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koyan araştırmacılar saldırgan davranışlarla anababa tutumları (Hatunoğlu, 1994) ve aile işlevleri (Avcı, 2006) arasındaki ilişkilere dikkat çekmiştir.

Türkiye’de mağduriyet ile ilgili araştırmaların sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Kimi araştırmalarda, çocuk ve ergenlerin akran bağlamında ortaya çıkan mağduriyet durumları “zorbalık” bağlamında değerlendirilmiştir (örn; Kapçı, 2004; Pekel-Uludağlı ve Uçanok, 2005).

Türkiye’de yapılan saldırganlık araştırmaları incelendiğinde, araştırmacıların, saldırganlık eğilimlerini değerlendirmek amacıyla sıklıkla, Sears (1961) tarafından geliştirilen, Uluğtekin (1976) ve Tuzgöl (1998) tarafından Türk örnekleme uyarlanan “Saldırganlık Ölçeği”ni kullandıkları görülmektedir. İzleyen bölümde Türkiye’de yapılan saldırganlık ve mağduriyet araştırmaları özetlenmiştir.

Çocuk ve ergenlerin akran bağlamında ortaya çıkan saldırgan davranışları inceleyen araştırmacılar, bu davranışlar ile çeşitli demografik özellikler arasındaki ilişkileri açığa çıkarmıştır. Örneğin, Aktaş ve Güvenç (2006), 11-16 yaş aralığındaki 286 öğrencinin katıldığı bir çalışmada, öğrencilerin saldırganlık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşp

farklılaşmadığını değerlendirmiştir. Bulgular, erkek öğrencilerin fiziksel saldırganlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Bir diğer çalışma Aral, Bütün-Ayhan ve Türkmenler (2004) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, üç farklı sosyoekonomik düzeyi temsil ettiği düşünülen semtlerde bulunan ilköğretim okullarının sekizinci sınıflarına devam eden 300 çocuğun saldırganlık eğilimlerini değerlendirdikleri çalışmalarında, erkeklerin, saldırganlık ölçeğinin saldırganlık bunalımı, kendine dönük saldırganlık ve antisosyal saldırganlık alt-ölçeklerinden aldıkları puanların, kızların aldıkları puanlardan anlamlı olarak daha yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Masalıcı (2001) da, çocukların öfke ifadelerinin cinsiyete göre değiştiğini bulmuştur. Aile içi etkileşimler ile çocuğun saldırganlık düzeyi arasındaki ilişkinin değerlendirildiği çalışmada, kızların öfkelerini daha çok küserek ifade ettiği, erkeklerin ise bağırarak ya da vurarak ifade ettiği görülmüştür.

Saldırganlık ile demografik özellikler arasındaki ilişkiyi ele alan diğer bir çalışmada, Gürsoy (2002), annenin çalışma durumu ile çocukların saldırganlık eğilimlerini incelemiştir. Bulgular, anneleri çalışmayan çocukların saldırganlık puan ortalamasının, annesi çalışan çocukların puan ortalamasından yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca çocuğun yaşı ve annenin çalışma durumunun ortak etkisinin saldırganlık puanlarında anlamlı farklılıklar yarattığı bulunmuştur. Çalışmada, annesi çalışmayan çocukların saldırganlık düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Türkiye’de yapılan saldırganlık araştırmalarının saldırganlık ve demografik özellikler arasındaki ilişkilerin yanı sıra öfke, denetim odağı, kendilik algısı, sosyal destek gibi çeşitli değişkenlerle saldırganlık arasındaki ilişkileri incelediği görülmektedir. Kesen, Deniz ve Durmuşoğlu (2007), yetiştirme yurdunda yaşayan 201 ergenin katıldığı bir araştırmada, saldırganlık ile öfke düzeyi arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bulgular, ergenlerin sürekli öfke puanları ile genel saldırganlık puanları ve saldırganlığın alt boyutlarından atak saldırganlık, dolaylı saldırganlık, sınırlı saldırganlık ve sözel saldırganlık arasında pozitif ilişki olduğunu göstermiştir. Bu araştırmada, ergenlerin sürekli öfke düzeyleri arttıkça saldırganlık düzeylerinin de arttığı bulunmuştur.

Akduman ve Cantürk (2007), 7-15 yaşlarındaki çocuklarda kendilik algısı ve saldırganlık eğilimleri arasındaki ilişkileri değerlendirdikleri çalışmalarında, kendilik algısı ve saldırganlık eğilimi arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Ağlamaz (2006), 1223 lise öğrencisinin katıldığı bir araştırmada, saldırganlık düzeyi ile kendini açma davranışı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular, kendini açma düzeyi düşük olan ergenlerin saldırganlık puanlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Efiliti (2006), 580 ergenin katıldığı çalışmasında, saldırganlık puan ortalamalarının, ergenlerin denetim odağına ve kişilik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemiştir. Analizler sonucunda, öğrencilerin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür.

Dizman ve Gürsoy (2004), üç farklı sosyoekonomik düzeyi temsil ettiği düşünülen semtlerde bulunan ilköğretim okullarının 4. ve 5. sınıflarına devam eden, anne yoksunu olan 150 çocuk ile anne ve babasıyla birlikte yaşayan 150 çocuğun saldırganlık eğilimlerini incelemiştir. Bulgular, anne yoksunu olan çocukların, saldırganlık ölçeğinin saldırganlık bunalımı, yansıtılmış saldırganlık, antisosyal saldırganlık alt-ölçeklerinden aldıkları puanların ve toplam saldırganlık puanlarının anlamlı olarak daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Yurtdışında yapılan kimi araştırmalar, anababa tutumları ile çocuk ve ergenlerin saldırgan davranışları arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Bu araştırmaların bulguları, demokratik (authoritative) anababa tutumu ile çocukların psiko-sosyal iyi oluşları arasında pozitif ilişki olduğunu gösterirken (örn; Parker ve Gladstone, 1996), otoriter (authoritarian) ve izin verici (permissive) anababa tutumlarının çocukların saldırgan davranışlarının gelişimi ile ilişkili olduğunu göstermiştir (örn; Casas ve diğerleri, 2006). Yurtdışında yapılan çalışmalara paralel olarak ülkemizde de çocuğun saldırgan davranışları ile anababa tutumları arasındaki ilişkilerin incelendiği görülmektedir. Örneğin, Tuzgöl (1998), 550 lise öğrencisinin anababa tutumları ile saldırganlık eğilimleri arasındaki ilişkiyi değerlendirdiği çalışmasında, erkeklerin kızlardan daha saldırgan olduğunu bulmuştur.

Bununla birlikte anababa tutumlarının saldırganlık düzeyinde anlamlı fark yaratmadığı görülmüştür.

Hatunoğlu'nun (1994) bulguları ise yurtdışı alanyazın ile tutarlıdır. Otoriter anababa tutumu ile yetiştirilen ergenlerin saldırganlık düzeyi, diğer anababa tutumları ile yetişen ergenlerin saldırganlık düzeyinden anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Anababa tutumları dışında, anababanın diğer özellikleri ve aile işlevleri çocuk ve ergenin saldırgan davranışlarının gelişiminde risk faktörü olabilir. Ayan (2007), üç farklı sosyoekonomik düzeyi temsil ettiği düşünülen semtlerde bulunan ilköğretim okullarının, 6, 7 ve 8. sınıflarına devam eden 655 öğrenci ile yürüttüğü bir çalışmada, aile içinde çocuğa yönelik şiddet ile çocukların saldırganlık eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular, çocukların yaklaşık %43'ünün anne ya da babası tarafından şiddete uğradığını göstermiştir. Şiddet gören çocukların %54'ü annelerinden, %46'sı ise babalarından şiddet gördüğünü bildirmiştir. Araştırmada, şiddete uğrayan çocukların saldırganlık eğilimlerinin yüksek olduğu görülmüştür.

Diğer bir çalışmada, Yalçın (2007), 639 lise öğrencisinde, aileden algılanan destek düzeyi, okuldaki akran ilişkilerinden memnun olma durumu ve ailede şiddet uygulama durumu ile saldırganlık düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular, saldırganlık düzeyinin aileden algılanan destek düzeyine göre farklılaşmadığını göstermiştir. Bununla birlikte, aileden algılanan destek düzeyi ve ailede şiddet uygulama durumunun saldırganlık üzerindeki ortak etkisi anlamlı bulunmuştur. Ailesinde şiddete uğrayan ergenlerin, saldırganlık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Bolat-Karataş (2005), 276 lise öğrencisinde anababa saldırganlığı ile ergenlerin gösterdiği saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Araştırmada, anababaların ve ergenlerin saldırganlık düzeyleri Kocatürk (1982) tarafından uyarlanan "Saldırganlık Envanteri" ile ölçülmüştür. Bulgular, anababanın saldırganlık düzeyi ile çocuğun saldırganlık düzeyi arasında pozitif ilişki olduğunu göstermiştir.

Saldırganlık ile aile işlevleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, saldırgan davranışlar sergileyen çocuk ve ergenlerin ailelerinin çeşitli alanlarda işlevsiz olduklarını göstermektedir. Örneğin, Avcı (2006), şiddet davranışı gösteren ergenler ile şiddet davranışı göstermeyen ergenlerin

ailelerinin aile işlevleri, sürekli öfke ve öfke ifade tarzlarını incelediği çalışmada, şiddet davranışı gösteren ergenlerin ailelerinin, aile işlevlerinin çeşitli boyutlarında problemler olduğunu bulmuştur. Şiddet davranışı gösteren ergenlerin ailelerinin, problem çözme, aile içi iletişim, aile içinde rollerin dağıtılması ve duygusal tepki verebilme alanlarında problemler yaşadığı görülmüştür. Ayrıca şiddet davranışı gösteren ergenlerin ailelerinin öfke düzeyinin, karşılaştırma grubunda yer alan ailelerin öfke düzeyinden daha yüksek olduğu ve şiddet davranışı gösteren ergenlerin ailelerinin öfke kontrollerinde sıkıntı yaşadıkları bulunmuştur.

Aile işlevlerinin ele alındığı diğer bir çalışma Erdoğan (2005) tarafından gerçekleştirilmiştir. 12-16 yaşlarındaki suça yönlendirilmiş ve yönlendirilmemiş ergenlerin aile işlevlerinin incelendiği bu çalışmada, suça yönlendirilen grupta yer alan çocukların ailelerinin işlevlerinin sağlıklı olduğu görülmüştür.

Türkiye’de yapılan kimi araştırmalar, çocuk ve ergenlerin gösterdikleri saldırgan davranışları “zorbalık” bağlamında değerlendirmiştir. Bu çalışmalardan birinde, Yıldırım, Tezer ve Çileli (2005), zorba, kurban, zorba/kurban ve kontrol gruplarından oluşan 140 ilköğretim öğrencisinin davranış özelliklerini ve arkadaşları tarafından hoşlanılma düzeylerini değerlendirmiştir. Zorbalığı, fiziksel ve sözel davranışlar bağlamında ele alan araştırmacılar, bu dört grupta yer alan çocukların akranları tarafından farklı algılandığını bulmuştur. Zorba ve zorba/mağdur gruplarında yer alan çocuklar akranları tarafından daha çok yıkıcı ve kavgacı olarak değerlendirilirken, mağdurlar utangaç olarak değerlendirilmiştir.

Yurtdışında olduğu gibi ülkemizde de saldırgan davranışların mağdurlarına ilişkin araştırmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışmalarından birinde Kapçı (2004), mağduriyeti, zorbalık bağlamında ele almıştır. İlköğretimin 4. ve 5. sınıflarına devam eden 584 öğrencinin katıldığı çalışmada, öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi incelenmiştir. Bulgular, çocukların %40’ının bedensel, sözel, duygusal veya cinsel zorbalığa maruz kaldıklarını göstermiştir. Araştırmada, zorbalığa daha fazla maruz kalan çocukların, bu zorbalıklara daha az maruz kalan çocuklarla karşılaştırıldığında, benlik saygılarının önemli ölçüde düşük olduğu, daha

yüksek depresyon belirtileri gösterdikleri ve hem daha yüksek durumluk hem de daha yüksek sürekli kaygı belirtilerini gösterdikleri bulunmuştur.

Kartal ve Bilgin (2007), zorbalığı önleme programının etkililiğini değerlendirdikleri çalışmalarında, alt sosyo-ekonomik düzeyi temsil ettiği kabul edilen bir ilköğretim okuluna devam eden 5.sınıf öğrencilerinden 24 kız, 16 erkek öğrencinin %43'ünün bir kız tarafından, %65'inin bir erkek tarafından, %28'inin ise bir grup tarafından mağdur edildiğini bulmuştur. Bu oranlar zorbalık programının sonunda azalsa da bulgular mağduriyetin hala devam ettiğini göstermiştir.

Ülkemizde yapılan saldırganlık ve mağduriyet araştırmaları bir arada değerlendirildiğinde, bu araştırmaların en az iki nedenden ötürü sınırlı oldukları görülecektir. İlk olarak bu çalışmalar daha çok erkekler arasında yaygın olan saldırgan davranışlara odaklanmıştır. Örneğin, Yıldırım ve meslektaşları (2005), zorbalığı yalnızca fiziksel ve sözel saldırgan davranışlar kapsamında değerlendirmiştir. Ancak, yurt dışında yapılan çeşitli araştırmaların bulguları, gözlenen saldırgan davranışlara ek olarak, ilişkisel saldırgan davranışlar değerlendirildiğinde kızların da erkekler kadar saldırgan davranışlar sergilediklerini göstermiştir (örn; Crick ve Grotpeter, 1995). İkinci olarak bu çalışmaların neredeyse tamamı akran grubu bağlamında ortaya çıkan saldırgan davranışlara odaklanmış, dostluk ve romantik ilişki gibi bağlamları göz ardı etmiştir.

Sonuç olarak ülkemizde yapılan araştırmalar yurtdışında yapılan araştırmalarla tutarlı olarak, saldırganlık ve mağduriyetin çocuk ve ergenlerin akran bağlamlarında ortaya çıkan yaygın problemlerden biri olduğunu göstermiştir. Saldırganlık ve mağduriyetin yaygınlığı ile saldırganlık ve mağduriyet ile uyum sorunları arasındaki ilişkilerin varlığı göz önünde tutulduğunda, erken önleme programlarının önemi anlaşılacaktır. Bununla birlikte, etkili programların hazırlanabilmesi için saldırganlık ile ilişkili bireysel ve çevresel faktörlerin belirlenmesi, saldırganlık ve mağduriyeti yordayan çeşitli değişkenlerin ortaya çıkarılması gerekmektedir.

BÖLÜM-III

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma, ilişkisel tarama modeline dayalı betimsel bir araştırmadır.

Katılımcılar

Bu çalışmanın örneklemini, Ankara'nın alt ve orta sosyo-ekonomik düzeyi temsil ettiği düşünülen semtlerinde bulunan ilköğretim okullarının 6., 7. ve 8. sınıflarına devam eden çocuklar oluşturmaktadır. Çalışmaya, 12-15 yaş aralığında ve yaş ortalaması $\bar{x} = 13$ olan toplam 384 çocuk katılmıştır. Bu çocukların %56'sı kız (n = 216), %44'ü erkektir (n = 168).

Çalışmada öz-bildirim araçlarının yanı sıra anababa bildirim araçları da kullanılmıştır. Çocukların duygu ayarlaması, duygusal davranışsal problemleri ve ailelerinin çeşitli işlevleri anababalar tarafından derecelendirilmiştir. Çocuklara ilişkin değerlendirme yapan ebeveynlerin %71'ini anneler (n = 273), %29'unu ise babalar (n = 111) oluşturmuştur.

Çalışmaya katılan çocukların aileleri, aylık gelir düzeylerine göre gruplandırıldığında %32'sinin alt (100.00-999.00 TL), %60'ının orta (1000.00-2999.00 TL) ve %8'inin üst (3000.00-8000.00 TL) gelir grubunda yer aldığı görülmüştür.

Çalışmaya katılan çocuklara ve onların anababalarına ait çeşitli demografik özelliklere ilişkin frekans dağılımları *Tablo 3.1*'de verilmiştir.

Tablo 3.1. Çocuklara Ait Bazı Demografik Değişkenlerin Frekans Dağılımları

		(n)	%
Çocukların Yaş Dağılımı	12 yaş	107	%28
	13 yaş	144	%38
	14 -15 yaş	133	%34
Kardeş Sayısı	-	36	%9
	1	189	%49
	2	90	%23
	3	69	%19
Anababaların Yaş Dağılımı	30-40 yaş grubu	228	%59
	41 ve üstü yaş grubu	156	%41
Anababaların Çalışma Durumlarının Dağılımı	Çalışıyor	158	%41
	Çalışmıyor	216	%56
Anababaların Eğitim Düzeyleri	İlköğretim	235	%61
	Lise	91	%24
	Üniversite	59	%15
Ailenin Gelir Düzeyi	Alt (1000 TL ve altı)	149	%39
	Orta (1001-3000 TL arası)	142	%37
	Üst (3001 TL ve üstü)	31	%8

Veri Toplama Araçları

Araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen çocuk ve anababa çiftlerine ikişer ölçek seti verilmiştir. Bu ölçek setlerinden biri çocuğun diğeri de anababanın doldurması gereken ölçeklerden oluşmuştur. Çocuklar ve anababalar tarafından doldurulan ölçekler aşağıda verilmiştir.

Çocuklar tarafından doldurulan ölçekler;

1. Demografik Bilgi Formu,
2. Çocuk Sosyal Davranış Ölçeği-Kişisel Bildirim,
3. Çocuğun Bireysel Yaşantıları Ölçeği-Kişisel Bildirim,
4. Olumsuz Bilişsel Hatalar Ölçeği,
5. Algılanan Anne Tutumu Ölçeği,
6. Algılanan Baba Tutumu Ölçeği.

Anababalar tarafından doldurulan ölçekler;

1. Demografik Bilgi Formu,
2. Duygu Ayarlama Ölçeği,
3. Yenilenmiş Connors Ebeveyn Derecelendirme Ölçeği-Uzun Form,
4. Aile Değerlendirme Ölçeği.

3.1. Çocuk Demografik Bilgi Formu

Çocuklar tarafından doldurulan bilgi formunda yaş, cinsiyet ve sınıf düzeyine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

3.2. Çocuk Sosyal Davranış Ölçeği-Kişisel Bildirim (ÇSDÖ-KB)

Crick ve Grotpeter (1995) tarafından geliştirilen Çocuk Sosyal Davranış Ölçeği-Kişisel Bildirim (Children's Social Behavior Scale-Self Report)

çocukların sergilediği gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık düzeylerini değerlendirmektedir.

ÇSDÖ-KB toplam 15 maddeden ve beş faktörden oluşmaktadır. Bu faktörler, *ilişkisel saldırganlık* (örn; Bazı çocuklar, bir oyun ya da etkinlik sırasında bazı kişileri kendi gruplarına almamaya çalışır. Sen böyle bir şeyi ne kadar sıklıkla yaparsın?); *gözlenen saldırganlık* (örn; Bazı çocuklar, diğer çocukları itip kakar. Sen böyle bir şeyi ne kadar sıklıkla yaparsın?); *özgeci (prosocial) davranış* (örn; Bazı çocuklar, kendisini üzgün hisseden diğer çocukları neşelendirmeye çalışır. Sen böyle bir şeyi ne kadar sıklıkla yaparsın?); *dahilolma* (örn; Bazı çocukların, onlarla oynamayı isteyen birçok sınıf arkadaşı vardır. Sınıfındaki çocuklar, ne kadar sıklıkla seninle oynamak ister?) ve *yalnızlık* (örn; Bazı çocuklar, “keşke okulda daha fazla arkadaşım olsaydı” der. Sen böyle bir şeyi ne kadar sıklıkla hissedersin?) olarak adlandırılmıştır. Ölçekte her bir madde için olası yanıtlar “1’den (Hiçbir zaman)” “5’e (Her zaman)” kadar sınıflandırılmaktadır.

Crick ve Grotpeter (1995), ölçeğin özgün formunda, alt-ölçekler için Cronbach Alpha değerlerini, açık saldırganlık için .94; ilişkisel saldırganlık için .83; özgeci davranış için .91, dahil olma için .90 ve yalnızlık için .92 olarak hesaplamıştır.

Ölçeğin Türk örnekleme uyarlama çalışması Kapçı ve Kurnaz (2009) tarafından yapılmıştır. Ankara’da üç farklı sosyoekonomik düzeyi temsil ettiği düşünülen ilköğretim okullarının 6.(n=65), 7.(n=251), ve 8.(n=109) sınıflarına devam eden toplam 425 öğrencinin (kız n=205; erkek n=220) katıldığı araştırmada açımlayıcı (AFA) faktör analizinden elde edilen model ile Crick ve Grotpeter’in (1995) önerdiği modelin oldukça benzer olduğu görülmüştür. Modeller arasındaki farkın manidarlığını değerlendirmek için her iki model için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Yapılan (DFA) analizlerinde modellerin uyum indeksleri ve Ki-kare değerleri incelenmiştir. (DFA) analizleri sonucunda orijinal ölçeğin uyum indeksleri $GFI \geq 0.80$, $AGFI \geq 0.85$, $RMSR \leq 0.01$, $RMSEA \leq 0.075$ olarak bulunmuş ve Ki-kare değerinin ($\chi^2=1697.44$, $sd=105$) olduğu görülmüştür. Açımlayıcı faktör analizi sonucu elde edilen modelin uyum indeksleri ise $GFI \geq 0.90$, $AGFI \geq 0.85$, $RMSR \leq 0.052$, $RMSEA \leq 0.075$ ve Ki-kare değeri ($\chi^2=1697.44$, $sd=105$)

olarak bulunmuştur. (DFA) analizlerinin sonuçları her iki modelin de uygun olduğuna işaret etmiştir. Modeller arasındaki farkın manidarlığını değerlendirmek için, her iki modelden elde edilen Ki-kare ve sd değerleri karşılaştırılmıştır. Analiz sonucunda modeller arasında fark olmadığı görüldüğünden, Crick ve Grotpeter (1995) tarafından önerilen “*ilişkisel mağduriyet*”, “*gözlenen mağduriyet*”, “*özgeci davranış*”, “*dahilolma*” ve “*yalnızlık*” olarak adlandırılan beş faktörlü orijinal yapı tercih edilmiştir. ÇSDÖ-KB ile Olweus Zorba/Mağdur Ölçeği”nin Zorba Formu (Olweus, 1996; Uyarlayan, Dölek, 2002) arasındaki korelasyon ($r=.47$, $p<.01$) ölçeğin ölçüt geçerliğini destekler niteliktedir. Test-tekrar test kararlılığı ($r=.74$, $p<.01$) ve iç tutarlık ($\alpha=.84$) analizleri de ölçeğin güvenilir olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmada ölçeğin İlişkisel Saldırganlık ve Gözlenen Saldırganlık alt-ölçekleri kullanılmıştır. İlişkisel Saldırganlık alt-ölçeğinden alınabilecek minimum puan 5, maksimum puan 25’dir. Gözlenen Saldırganlık alt-ölçeğinden alınabilecek minimum puan 3, maksimum puan 15’tir. Herbir alt-ölçekten alınan toplam puanın yüksekliği alt-ölçekte yer alan saldırgan davranıştaki artışa işaret etmektedir.

3.3. Çocuğun Bireysel Yaşantıları Ölçeği-Kişisel Bildirim (ÇBYÖ-KB)

Crick ve Grotpeter (1996) tarafından, akran mağduriyetinin gözlenen ve ilişkisel boyutlarını değerlendirmek için geliştirilen Çocuğun Bireysel Yaşantıları Ölçeği- Kişisel Bildirim (Children’s Self Experience Questionnaire-Self Report) toplam 15 maddeden oluşmaktadır.

ÇBYÖ-KB *ilişkisel mağduriyet*, *gözlenen mağduriyet* ve *özgeci (prosocial) davranış* olmak üzere üç alt-ölçekten oluşmaktadır. ÇBYÖ-KB’nin ilişkisel mağduriyet alt-ölçeği; çocukların akranları tarafından, ilişkilerine zarar verilme girişimlerinin sıklığını değerlendirmektedir (örn; Herhangi bir sınıf arkadaşın, ne kadar sıklıkla diğer çocuklar artık senden hoşlanmasın diye senin hakkında yalan söyler?). Gözlenen mağduriyet alt-ölçeği; çocukların akranları tarafından uygulanan fiziksel istismara maruz kalmalarının sıklığını değerlendirmektedir (örn; Başka bir çocuk, ne kadar sıklıkla sana vurur?). Özgeci davranış alt-ölçeği ise; çocukların, akranlarından yardım alma

sıklığını değerlendirmektedir (örn; Başka bir çocuk, ne kadar sıklıkla seni mutlu edecek bir şey yapar?). Her bir madde için olası yanıtlar “1’den (Hiçbir zaman)” “5’e (Her zaman)”a kadar sınıflandırılmaktadır.

Crick ve Grotpeter (1996), ölçeğin özgün formunda, altölçekler için Cronbach Alpha değerlerini, ilişkisel mağduriyet için .80, açık mağduriyet için .78 ve prososyal davranış için .77 olarak hesaplamıştır.

Ölçeğin Türk örneğine uyarlama çalışması Kurnaz ve Kapçı (2009) tarafından gerçekleştirilmiştir. İlköğretim okullarının 6.(n=139), 7.(n=165) ve 8.(n=110) sınıflarına devam eden toplam 415 öğrencinin (kız n=205; erkek n=210) katıldığı uyarlama çalışmasının doğrulayıcı (DFA) faktör analizi sonuçları, Crick ve Grotpeter (1996) tarafından önerilen “*ilişkisel mağduriyet*”, “*gözlenen mağduriyet*” ve “*özgeci davranış*” olarak adlandırılan üç faktörlü yapının desteklendiğini göstermiştir ($GFI \geq 0.90$; $AGFI \geq 0.87$; $RMSR \leq 0.053$; $RMSEA \leq 0.063$). Cronbach Alfa ile değerlendirilen iç-tutarlık güvenilirliği ($\alpha = .80$) ve test-tekrar test kararlılığı ($r = .90$, $p < .01$) ölçeğin güvenilirliğini desteklemektedir. ÇBYÖ-KB ile Olweus Zorba/Mağdur Ölçeği'nin Mağdur Formu (Olweus, 1996; Uyarlayan, Dölek, 2002) arasındaki korelasyon ($r = .70$, $p < .01$) ölçeğin ölçüt geçerliğini destekler niteliktedir.

Bu çalışmada ölçeğin İlişkisel Mağduriyet ve Gözlenen Mağduriyet alt-ölçekleri kullanılmıştır. Hem İlişkisel Mağduriyet hem de Gözlenen Mağduriyet alt-ölçeklerinden alınabilecek minimum puan 5, maksimum puan 25'dir. Herbir alt-ölçekten alınan toplam puanın yüksekliği mağduriyetin arttığına işaret etmektedir.

3.4. Olumsuz Bilişsel Hatalar Ölçeği (OBHÖ; Negative Cognitive Errors Questionnaire; Leitenberg, Yost ve Carroll-Wilson, 1986)

Leitenberg, Yost ve Carroll-Wilson (1986) tarafından çocukların olumsuz bilişsel hatalarını değerlendirmek amacıyla geliştirilen Olumsuz Bilişsel Hatalar Ölçeği (Negative Cognitive Errors Questionnaire) öz bildirime dayalı olarak ölçüm yapmaktadır.

Dört alt-ölçekten oluşan OBHÖ'de 24 madde yer almaktadır. OBHÖ'nün alt-ölçekleri, *felaketteştirme* (örn; Arkadaşlarından birini gece

sizde kalması için evinize davet ediyorsun. Başka bir arkadaşın bunu öğreniyor. “Onu çağırmadığım için bana çok kızacak ve asla bir daha benimle arkadaşlık etmek istemeyecek” diye düşünüyorsun), *aşırı genelleme* (örn; Geçen dönem son matematik sınavına kadar derslerin iyi gidiyordu. Sınavda çok düşük bir not aldın. “Okul boş yere vakit kaybı” diye düşünüyorsun), *kişiselleştirme* (örn; Sizin sınıf, içinde senin de bulunduğun 4 kişilik takımla bayrak yarışına katılıyor. Sizin takım kaybediyor. “Ben biraz daha hızlı koşsaydım yarışı kaybetmeyebilirdik” diye düşünüyorsun) ve *seçici soyutlama* (örn; Okul basketbol takımı için yapılan seçmelere katılıyorsun. Dört kez basket atmaya çalışıyorsun. İkisi sayı oluyor, ikisi potaya girmiyor. “Ne kadar kötü oynadım” diye düşünüyorsun) olarak adlandırılmaktadır. Her bir alt-ölçek 6 madde içermektedir.

Leitenberg, Yost ve Carroll-Wilson (1986), ölçeğin özgün formunda, alt-ölçekler için hesaplanan Cronbach Alpha değerinin .75-.82 arasında olduğunu bulmuştur. Ölçeğin test tekrar test kararlılığı ($r = .65$; $p < .01$) olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin Türk örneğine uyarlama çalışması Aydın (2006) tarafından yapılmıştır. Soyutlama, felaketleştirme, kişiselleştirme ve aşırı genelleme alt-ölçeklerinin iç-tutarlılıkları ise sırasıyla .66, .73, .74 ve .77 olarak bulunmuştur. Ölçeğin toplam puanı için Cronbach alpha katsayısı .91 ve iki yarım test güvenilirliği .87 olarak hesaplanmıştır.

Ölçek, “1 (Tamamen Aynı Düşünürüm)” - “5 (Hiç Böyle Düşünmem)” biçiminde 5’li derecelendirme ile değerlendirilmektedir. Ölçekten alınabilecek minimum puan 24, maksimum puan 120’dir. Ölçekten alınan puanın yüksekliği, olumsuz bilişsel hataların azlığının derecesini göstermektedir.

3.5. Algılanan Anne Tutumu-Kısa Form (AAT-KF) ve Algılanan Baba Tutumu-Kısa Form (ABT-KF)

Çocukların anne ve babalarının kendilerine yönelik davranış biçimlerine ilişkin algılarını değerlendiren Algılanan Anne-Baba Tutumu-Kısa Form ölçekleri (Egna Minnen Beträffande Uppfostron -My Memories of Upbringing-) Arrindell ve meslektaşları (1999) tarafından geliştirilmiştir. Her

biri 29 maddeden oluşan ölçekler anne ve baba için ayrı ayrı doldurulmaktadır.

81 maddeden oluşan orijinal ölçekler İsveçli araştırmacılar Perris, Jacobsson, Lindström, von Knorring ve Perris (1980) tarafından geliştirilmiştir. Orijinal ölçekler, *Duygusal Yakınlık* (örn; Annem sıkıntılı olduğumu söylemeden anlardı); *Reddetme* (örn; Annem yaptıklarıyla bana kendimden utanmam gerektiğini hissettirirdi) ve *Aşırı Koruma* (örn; Babam başıma bir şey gelecek korkusuyla başka çocukların yaptığı bazı şeyleri yapmama izin vermezdi) olmak üzere üç alt-ölçekten oluşmaktadır. 23 maddeden oluşan kısa formlar ise Arindell ve meslektaşları (1999) tarafından uyarlanmıştır. Arindell ve meslektaşları (1999), kısa formlarda yer alan üç alt-ölçeğin Cronbach Alpha değerini .72 olarak hesaplamıştır. Bir başka çalışmada reddetme, aşırı koruma ve duygusal yakınlık alt-ölçeklerinin Cronbach Alpha değerleri sırasıyla .89, .79 ve .90 olarak bulunmuştur (Irons, Gilbert, Baldwin, Baccus ve Palmer, 2006). Ölçeklerin kısa formlarının Türk örneğine uyarlama çalışması Sümer ve Engin tarafından 2004 yılında yapılmıştır. Uyarlama çalışması sırasında ölçeğe *Karşılaştırma* (örn; Babam arkadaşlarımda içinde en iyisi olmam için beni zorlardı) boyutu eklenmiştir.

Bu ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları Sümer ve Engin tarafından 2004 yılında yapılmış olmakla birlikte, bu çalışmada kullanılan veriler ile Algılanan Anne Tutumu-Kısa Form ve Algılanan Baba Tutumu-Kısa Form ölçeklerinin faktör yapıları ve içtutarlılık değerleri yeniden hesaplanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonuçları Sümer ve Engin tarafından önerilen yapıyı desteklemektedir. Algılanan Anne Tutumu-Kısa Form (AAT-KF) için hesaplanan KMO değeri .85, alt-ölçekler için hesaplanan Cronbach Alpha değerleri Duygusal Sıcaklık alt-ölçeği için .85, Reddetme alt-ölçeği için .78, Aşırı Koruma alt-ölçeği için .64 ve Karşılaştırma alt-ölçeği için .71'dir. Algılanan Baba Tutumu-Kısa Form (ABT-KF) için hesaplanan KMO değeri .86, alt-ölçekler için hesaplanan Cronbach Alpha değerleri Duygusal Sıcaklık alt-ölçeği için .87, Reddetme alt-ölçeği için .79, Aşırı Koruma alt-ölçeği için .67 ve Karşılaştırma alt-ölçeği için .73'dür. Bu sonuçlar, iki ölçeğin de içtutarlılık düzeylerinin kabul edilebilir düzeylerde olduğunu desteklemektedir.

AAT-KF ve ABT-KF ölçeklerine verilen yanıtlar "1 (Hiçbir zaman)"-"6 (Her zaman)" biçiminde 6'lı derecelendirme ile değerlendirilmektedir.

Ölçekten alınan puanın yüksekliği anne ve babaya ilişkin olumsuz algının çokluğunun derecesini bildirmektedir.

3.6. Anababa Demografik Bilgi Formu

Anababalar tarafından doldurulan bilgi formunda yanıtlayıcının anne ya da baba olma durumu, yaşı, medeni durumu, ailenin aylık ortalama geliri, çocuk sayısı ve çalışma durumuna ilişkin bilgiler yer almaktadır.

3.7. Duygu Ayarlama Ölçeği (DAÖ)

Shields ve Cicchetti (1997) tarafından geliştirilen Duygu Ayarlama Ölçeği (Emotion Regulation Checklist), çocuğun duygu ayarlaması hakkında bilgi vermektedir. 24 maddeden oluşan DAÖ hem anababa hem de çocuğu tanıyan diğer bir yetişkin tarafından doldurulabilen bir ölçektir.

Shields ve Cicchetti (1997) ölçeğin, *Değişkenlik/Olumsuzluk* (örn; Yetişkinlerin kural ya da sınır koymalarına öfkeyle tepki verir) ve *Duygu Ayarlama* (örn; Yaşlılarının sıradan ya da dostça yakınlık kurma çabalarına olumlu tepki verir) olmak üzere iki faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Ölçeğin özgün formunda, Cronbach Alfa ile değerlendirilen iç-tutarlık güvenilirliği ($\alpha = .69$) olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin Türk örneğine uyarlama çalışması Kapçı, Uslu, Akgün ve Acer (2009) tarafından yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi önerilen iki faktörlü yapının Türk çocuklarına uygunluğunu desteklemektedir ($GFI \geq 0.86$; $AGFI \geq 0.83$; $RMSR \leq 0.04$; $RMSEA \leq 0.06$). Değerlendiriciler arası güvenilirlik ($r = .81$), test-tekrar test kararlılığı ($r = .90$) ve iç tutarlık ($\alpha = .84$) analizleri ile ölçeğin genel olarak yüksek bir güvenilirlikle değerlendirme yaptığı bulunmuştur.

Ölçekte yer alan maddeler “1 (Hiçbir zaman)” ile “4 (Hemen her zaman)” arasında değişen değerler almaktadır. Ölçekten alınan toplam puanın yüksekliği çocuğun duygu ayarlamasının düşük düzeyli olduğunu göstermektedir.

3.8. Yenilenmiş Conners Ana-Baba Dereceleme Ölçeği-Uzun Formu (YCADÖ-UF)

Conners (2000) tarafından geliştirilen Yenilenmiş Conners Anababa Dereceleme Ölçeği-Uzun Formu (The Revised Conners' Parent Rating Scale-Long Form) anababalardan elde edilen veriler doğrultusunda 3-17 yaş aralığındaki çocuk ve ergenlerin duygusal ve davranışsal problemlerini değerlendirmektedir.

YCADÖ-UF toplam 80 maddeden ve 14 alt-ölçekten oluşmaktadır. YCADÖ-UF'nin alt-ölçekleri *Karşı Gelme* (örn; Yetişkinlerin isteklerine açıkça karşı gelir ya da uymayı reddeder); *Bilişsel Problemler/Dikkatsizlik* (örn; Günlük etkinliklerde unuttandır); *Hiperaktivite* (örn; Kıpır kıpırdır, huzursuzdur); *Kaygı-Utangaçlık* (örn; Ürkektir, kolayca korkar); *Mükemmelliyetçilik* (örn; Her şey yerli yerinde olmalıdır); *Sosyal Problemler* (örn; Hiç arkadaşı yoktur); *Psikosomatik* (örn; Okula gitmeden önce ağrıları, sızıları ya da karın ağrıları olur); *DEHB İndeksi* (örn; Elleri ayakları hiç durmaz ya da oturduğu yerde kıpır kıpırdır); *Conners Global İndeks-Huzursuzluk-Impulsivite* (örn; Başladığı işi bitiremez); *Conners Global İndeks-Duygusal Değişkenlik* (örn; Öfke patlamaları vardır); *Conners Global İndeks-Toplam* (örn; Sık sık ve kolayca ağlar); *DSM-IV Semptomları Alt Ölçeği-Dikkatsizlik* (örn; Görevleri ve etkinlikleri düzenlemede güçlük çeker); *DSM-IV Semptomları Alt Ölçeği-Hiperaktivite-Dürtüsellik* (örn; Sürekli hareket halindedir. Bir motor tarafından sürülüyormuş gibi hareket eder) ve *DSM-IV Semptomları Alt Ölçeği-Toplam* (örn; Kendisine söyleneni dinlemiyor görünür) olarak adlandırılmıştır.

Ölçeğin özgün formu ile yapılan analizler, alt-ölçeklerin Çocuklar için Depresyon Ölçeği (Kovacs, 1992) ile korelasyonlarının .23-.82 arasında olduğunu göstermiştir. Ölçeğin uzun ve kısa formları arasındaki ilişki ise .96-.98 olarak saptanmıştır. DEHB olan ve olmayan çocukların karşılaştırılmasında ölçeğin uzun formunun ayırt edici geçerliğe sahip olduğu görülmüştür. Ölçekten elde edilen ham puanlar standart puanlara (t-puanları) dönüştürülmekte ve bireysel puanları değerlendirmede yüzdelik normlardan yararlanılmaktadır.

Ölçeğin Türk örnekleme uyarlama çalışması Kaner, Büyüköztürk, İşeri, Ak ve Özaydın (2006) tarafından yapılmıştır. YCADÖ-UF'nin yapı geçerliği, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile incelenmiştir. DFA ile hesaplanan uyum istatistikleri, ölçeğin özgün formunda yer alan modelin Türk kültürü için uygun olduğunu göstermektedir (RMSEA, 0.04; RMR, 0.04; GFI, 0.90; AGFI, 0.89). Ölçeğin yanıtlanması "0'dan (Hiç doğru değil)" "3'e (Çok doğru)" kadar, 4'lü derecelendirme biçiminde yapılmaktadır.

Bu çalışmada, ölçeğin Connors Global İndeks-Toplam ve DSM-IV Semptomları Alt Ölçeği-Toplam alt-ölçekleri dışındaki tüm alt-ölçekleri kullanılmıştır.

3.9. Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ)

Aile işlevlerini değerlendirmek ve sorun alanlarını ortaya çıkarmak için Epstein, Bolwin ve Bishop (1983) tarafından geliştirilen Aile Değerlendirme Ölçeği (Family Assessment Device) 10 yaş üstü bireylere uygulanmaktadır. Toplam 60 maddeden oluşan ölçek *Problem Çözme* (örn; Sorunlarımızın çözümünde genellikle ailece aldığımız kararları uygularız); *İletişim* (örn; Evde biri üzgün ise diğer aile üyeleri bunun nedenini bilir); *Roller* (örn; Ailemizde, her birimizin belirli görev ve sorumlulukları vardır); *Duygusal Tepki Verebilme* (örn; Evde birbirimizle pek iyi geçinmeyiz); *Gereken İlgiyi Gösterme* (örn; Bizim evdekiler sadece bir çıkarları olduğu zaman birbirlerine ilgi gösterirler); *Davranış Kontrolü* (örn; Ağlamak istediğimizde, birbirimizden çekinmeden rahatlıkla ağlayabiliriz) ve *Genel İşlevler* (örn; Bir sıkıntı ve üzüntü ile karşılaştığımızda birbirimize destek oluruz.) olmak üzere toplam 7 alt-ölçekten oluşmaktadır. Ölçekte yer alan maddelerde 1 puan sağlıklı yanıtı, 4 puan ise sağlıksız yanıtı göstermektedir. Her bir alt-ölçekte 2'nin üzerindeki puan ortalamaları aile işlevlerinin sağlıksız olma derecesini göstermektedir.

Epstein, Baldwin ve Bishop (1983), ölçeğin Cronbach Alpha değerini .78 olarak hesaplamıştır. Alt-ölçeklerin Cronbach Alpha katsayıları Problem Çözme, İletişim, Roller, Duygusal Tepki Verebilme, Gereken İlgiyi Gösterme, Davranış Kontrolü ve Genel İşlevler için sırasıyla .74, .75, .72, .83, .78, .72 ve .92 olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin Türk örnekleme uyarlama çalışması Bulut (1990) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin test tekrar test güvenilirliği .62 ile .90 arasında değişmektedir. Ölçeğin geçerlik çalışması için yapı ve uyum geçerliği sınanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği çalışması Gruplar Arası Ayırışma tekniğiyle sınanmıştır. Bu amaçla ailelerinde psikolojik problemi olan ve olmayan aile üyelerine ADÖ uygulanmıştır. Analizler sonucunda psikolojik problemlili üyesi bulunan aileler ile psikolojik problemlili üyesi bulunmayan aileler arasında ADÖ'nün tüm alt-ölçeklerinde $p < .01$ düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. ADÖ'nün Genel Fonksiyonlar alt-ölçeği ile Evlilik Yaşam Ölçeği'nin kullanıldığı uyum geçerliği çalışmasında t testi sonuçları da anlamlı bulunmuştur ($r = .66, p < .01$).

Verilerin Toplanması

Veri toplama işlemi 2009 yılının Nisan ve Mayıs aylarında gerçekleştirilmiştir. Öncelikle çocuklara ve anababalara araştırmanın konusu açıklanmış ve bu çalışmanın başarılı olmasının öncelikle onların katılımına bağlı olduğu belirtilmiştir. Araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen çocuk ve anababa çiftlerine ikişer ölçek seti verilmiştir. Bu veri setlerinden biri çocuğun doldurması gereken "Demografik Bilgi Formu", "Çocuk Sosyal Davranış Ölçeği-Kişisel Bildirim", "Çocuğun Bireysel Yaşantıları Ölçeği-Kişisel Bildirim", "Olumsuz Bilişsel Hatalar Ölçeği", "Algılanan Anne Tutumu" ve "Algılanan Baba Tutumu" ölçeklerinden oluşurken, diğeri anne ya da babanın yanıtlaması gereken "Demografik Bilgi Formu", "Duygu Ayarlama Ölçeği", "Yenilenmiş Connors Ebeveyn Derecelendirme Ölçeği" ve "Aile Değerlendirme Ölçeği" ölçeklerinden oluşmuştur. Ölçek setleri teslim edilirken, çocuklara ve anababalara, kimlik bilgilerinin sorulmayacağı ve verdikleri yanıtların kesinlikle gizli kalacağı açıklanmış, anket formalarını içtenlikle yanıtlamaları istenmiştir.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Veriler SPSS (Statistical Programme for Social Science) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle hem çocuk hem de anababaların ölçek setlerindeki uç değerler ayıklanmış ve yanıtlanmayan soru sayısı %5'ten fazla olan ölçekler veritabanından çıkarılmıştır. 454 çocuk-anababa çiftinden geribildirim alındığı halde 70 çocuk-anababa çiftinin ölçekleri açıklanan nedenlerden dolayı veritabanından çıkarılmıştır. Bu nedenle analizler 384 çocuk-anababa çifti üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca, parametrik analiz yöntemlerinin kullanılmasının uygun olup olmadığının belirlenmesi amacı ile ortalama, ortanca, mod, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanmış ve Kolmogorov–Smirnov analizleri uygulanmıştır. Analiz sonuçları, parametrik analizler için gerekli normallik varsayımlarının karşılandığını göstermiştir. Her bir ölçekten alınan puanların betimsel istatistikleri incelendiğinde, ortalama, ortanca ve mod değerlerinin birbirine yakın olduğu; basıklık ve çarpıklık katsayılarının 1'in altında olduğu ve Kolmogorov–Smirnov puanlarının dağılımlarının normalden anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p > .05$).

Dağılımın normalliği değerlendirildikten sonra, araştırmanın amaçları doğrultusunda betimsel analizler, korelasyon, yek yönlü varyans analizi, iki faktörlü ANOVA ve adımsal regresyon (stepwise) analizleri yapılmıştır.

İlişkisel ve gözlenen saldırganlık ile ilişkisel ve gözlenen mağduriyet düzeyi ölçeklerine ilişkin kesim puanları henüz belirlenmediğinden, bu çalışmada, grup ortalamasının bir standart sapma üstü kesim puanı olarak kabul edilmiştir. Saldırganlık ve mağduriyet yüzdeleri bu yöntemle hesaplanmıştır.

Son olarak, daha önce de belirtildiği gibi, bu çalışmada, çocuklara ilişkin kimi bilgiler anababalardan elde edilmiştir. Çalışmaya katılan çocuklardan 111'inin babası, 273'ünün ise annesi ilgili ölçekleri doldurmuştur. DAÖ ve ADÖ hem anne, hem de baba tarafından doldurulabilmektedir. YCADÖ-UF'nin ise hem anne hem de baba tarafından doldurulabileceği düşünüldüğünden, anne ve babalardan elde edilen veriler bir arada analiz edilmiştir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde, uygulanan istatistiksel analizler sonucunda elde edilen bulgular sunulmaktadır.

1) İlköğretimin 6, 7 ve 8. sınıflarına devam eden 11-15 yaş aralığındaki çocuklarda gözlenen ve ilişkisel saldırganlık yaygın mıdır?

Tablo 4.1' de gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık puanlarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 4.1. Gözlenen Saldırganlık ve İlişkisel Saldırganlık Puanlarının Ortalamaları ve Standart Sapmaları

	$\bar{X}$	SS
İlişkisel Saldırganlık	6.97	2.53
Gözlenen Saldırganlık	4.91	2.11

ÇSDÖ-KB'nin gözlenen ve ilişkisel saldırganlık alt-ölçeklerine ilişkin kesim puanları henüz belirlenmediğinden, bu çalışmada, grup ortalamasının bir standart sapma üstü kesim puanı olarak kabul edilmiştir. Gözlenen ve ilişkisel saldırganlık yüzdeleri bu yöntemle hesaplanmıştır.

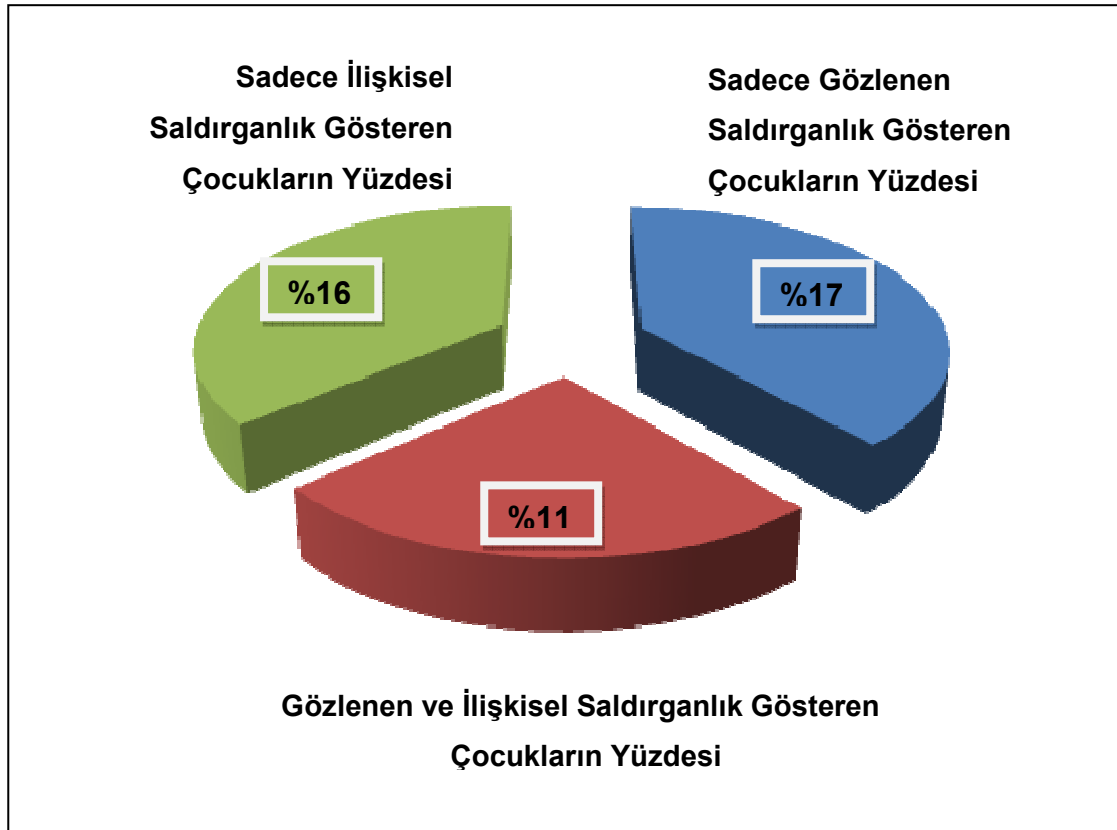
Tablo 4.2' de gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlığın yüzdeleri verilmiştir.

Tablo 4.2. Gözlenen Saldırganlık ve İlişkisel Saldırganlığa İlişkin Frekans Dağılımı

		KIZ (N = 216)		ERKEK (N = 168)		TOPLAM (N = 384)	
		(n)	%	(n)	%	(n)	%
GÖZLENEN SALDIRGANLIK	Yok	156	%41	103	%27	259	%67
	Var	60	%16	65	%17	125	%33
İLİŞKİSEL SALDIRGANLIK	Yok	161	%42	120	%31	281	%73
	Var	55	%15	48	%12	103	%27

Araştırmaya katılan çocukların %33'ü (n = 125; n_K = 60, n_E = 65) gözlenen saldırgan davranışlar, %27'si ise (n = 103; n_K = 55, n_E = 48) ilişkisel saldırgan davranışlar sergilediklerini bildirmiştir. Ayrıca çocukların %16'sı (n_T = 63, n_K = 28, n_E = 35) hem gözlenen hem de ilişkisel saldırgan davranışlar gösterdiklerini bildirmiştir.

Grafik 4.1'de saldırgan davranışlar gösteren çocuklarda, gözlenen saldırganlık, ilişkisel saldırganlık ve hem gözlenen hem ilişkisel saldırganlık oranları verilmiştir.

Grafik 4.1. Saldırgan Davranışlar Gösteren Çocuklarda, Gözlenen Saldırganlık, İlişkisel Saldırganlık ve hem Gözlenen hem İlişkisel Saldırganlık Oranları

Grafik 4.1'de de görüldüğü gibi çocukların %17'si sadece gözlenen saldırganlık, %16'sı sadece ilişkisel saldırganlık, %11'i ise hem gözlenen hem ilişkisel saldırganlık gösterdiklerini bildirmiştir. Araştırmaya katılan çocukların %44'ü (n=169) saldırgan davranışlar gösterdiklerini belirtmiştir.

2) İlköğretimin 6, 7 ve 8. sınıflarına devam eden 11-15 yaş aralığındaki çocuklarda gözlenen ve ilişkisel mağduriyet yaygın mıdır?

Bir sonraki sayfada bulunan Tablo 4.3' de gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet puanlarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 4.3. Gözlenen Mağduriyet ve İlişkisel Mağduriyet Puanlarının Ortalamaları ve Standart Sapmaları

	$\bar{X}$	SS
İlişkisel Mağduriyet	7.92	3.12
Gözlenen Mağduriyet	8.36	3.14

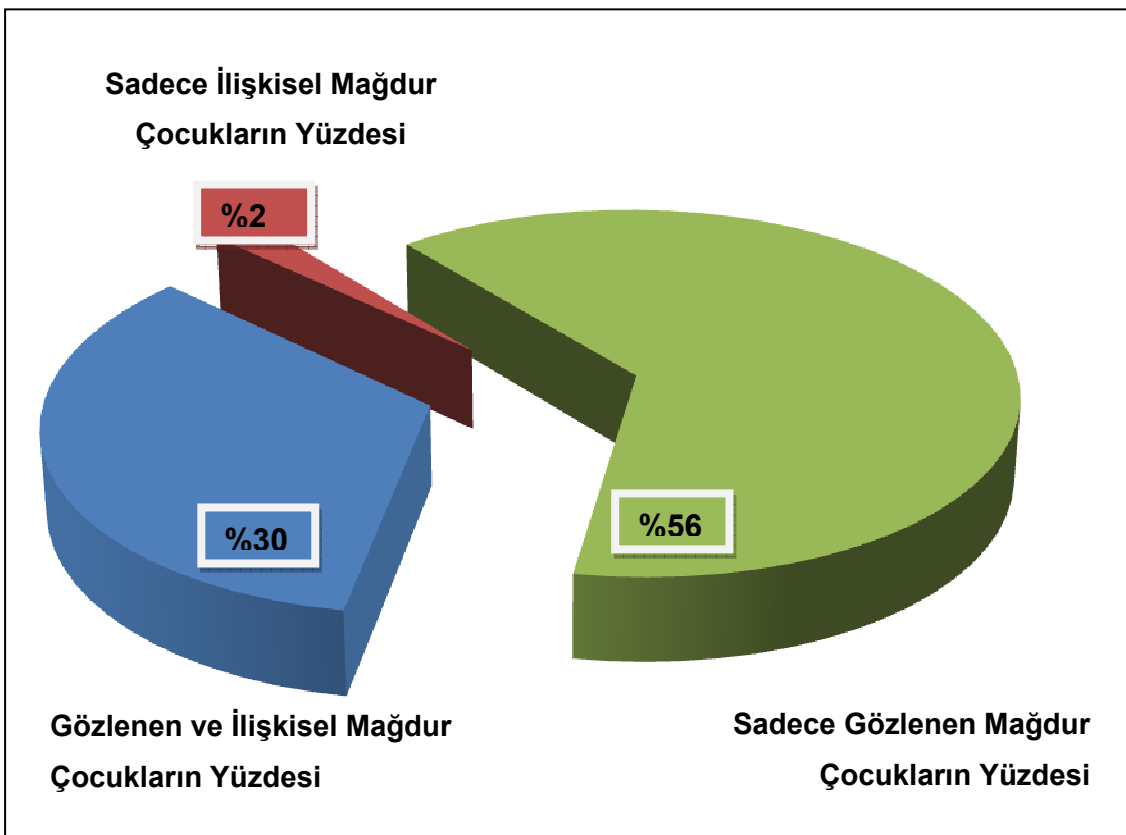
ÇBYÖ-KB'nin gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet alt-ölçeklerine ilişkin kesim puanları henüz belirlenmediğinden, grup ortalamasının bir standart sapma üstü kesim puanı olarak kabul edilmiştir. Gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet yüzdeleri bu yöntemle hesaplanmıştır. *Tablo 4.4'* de gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyetin yüzdeleri verilmiştir.

Tablo 4.4. Gözlenen Mağduriyet ve İlişkisel Mağduriyete İlişkin Frekans Dağılımı

		KIZ (N = 216)		ERKEK (N = 168)		TOPLAM (N = 384)	
		(n)	%	(n)	%	(n)	%
GÖZLENEN MAĞDURİYET	Yok	22	%6	33	%9	55	%14
	Var	194	%51	135	%36	329	%86
İLİŞKİSEL MAĞDURİYET	Yok	149	%39	108	%28	257	%67
	Var	63	%16	60	%16	123	%32

Araştırmaya katılan çocukların %86'sı ($n = 329$; $n_K = 194$, $n_E = 135$) gözlenen saldırganlığa maruz kaldığını bildirirken, %32'si ($n = 123$; $n_K = 63$, $n_E = 60$) ilişkisel olarak mağdur edildiğini bildirmiştir. Araştırmaya katılan çocukların %30'u ($n_T = 117$; $n_K = 61$, $n_E = 56$) hem gözlenen hem de ilişkisel saldırganlığa maruz kalmaktadır.

Grafik 4.2'de mağdur edilen grupta yer alan çocukların ilişkisel mağduriyet, gözlenen mağduriyet ve hem ilişkisel hem gözlenen mağduriyet oranları verilmiştir.

Grafik 4.2. Mağdur Edilen Grupta Bulunan Çocuklarda, Gözlenen Mağduriyet, İlişkisel Mağduriyet ve hem Gözlenen hem İlişkisel Mağduriyet Oranları

Grafik 4.2'de de görüldüğü gibi çocukların %56'sı sadece gözlenen mağdur, %2'si sadece ilişkisel mağdur, %30'u ise hem gözlenen hem ilişkisel

mağdur olduklarını bildirmiştir. Araştırmaya katılan çocukların %88'i (n=338) çeşitli düzeylerde gözlenen ve ilişkisel saldırganlığa maruz kaldıklarını belirtmiştir.

3) Gözlenen Saldırganlık Gösteren Çocuklar, Gözlenen Saldırganlığa ya da İlişkisel Saldırganlığa Maruz Kalmakta mıdır?

Gözlenen saldırgan davranışlar gösteren çocukların mağduriyet durumlarına ilişkin dağılım *Tablo 4.5'* de verilmiştir.

Tablo 4.5. Gözlenen Saldırganlık Gösteren Çocukların Mağduriyet Durumları

		İlişkisel Mağdur			Gözlenen Mağdur	
		Mağdur değil	Mağdur	Toplam	Mağdur	Toplam
KIZ	Saldırgan Davranış Göstermeyen	(n) 112	41	153	156	156
		% 73 %	27%	100%	100%	100%
	Saldırgan Davranış Gösteren	(n) 37	22	59	60	60
		% 63%	37%	100%	100%	100%
	Toplam	(n) 149	63	212	216	216
		% 70 %	30%	100%	100%	100%
ERKEK	Saldırgan Davranış Göstermeyen	(n) 75	28	103	103	103
		% 73%	27%	100%	100%	100%
	Saldırgan Davranış Gösteren	(n) 33	32	65	65	65
		% 51%	49%	100%	100%	100%
	Toplam	(n) 108	60	168	168	168
		% 64%	36%	100%	100%	100%

Araştırmaya katılan gözlenen saldırgan davranışlar gösteren çocukların (n = 125) %93'ü (n = 116; n_K = 59, n_E = 57) gözlenen saldırgan davranışlara maruz kaldığını bildirirken, %43'ü (n = 54; n_K = 22, n_E = 32) ilişkisel olarak mağdur edildiklerini bildirmiştir.

4) İlişkisel Saldırganlık Gösteren Çocuklar, Gözlenen Saldırganlığa ya da İlişkisel Saldırganlığa Maruz Kalmakta mıdır?

Tablo 4.6'da ilişkisel saldırgan davranışlar gösteren çocukların mağduriyet durumlarına ilişkin dağılım verilmiştir.

Tablo 4.6. İlişkisel Saldırganlık Gösteren Çocukların Mağduriyet Durumları

		İlişkisel Mağdur			Gözlenen Mağdur	
		Mağdur değil	Mağdur	Toplam	Mağdur	Toplam
KIZ	Saldırgan Davranış Göstermeyen	(n) 121	36	157	161	161
		% 77%	23%	100%	100%	100%
	Saldırgan Davranış Gösteren	(n) 28	27	55	55	55
		% 51%	50%	100%	100%	100%
	Toplam	(n) 149	149	63	212	216
		% 70 %	30%	70%	30%	100%
ERKEK	Saldırgan Davranış Göstermeyen	(n) 85	35	120	120	120
		% 71%	29%	100%	100%	100%
	Saldırgan Davranış Gösteren	(n) 23	25	48	48	48
		% 48%	52%	100%	100%	100%
	Toplam	(n) 108	108	60	168	168
		% 64%	36%	64%	36%	100%

Araştırmaya katılan ilişkisel saldırgan davranışlar gösteren çocukların ($n = 102$) %27'si ($n = 28$; $n_K = 11$, $n_E = 17$) ilişkisel olarak mağdur edildiğini bildirirken, %49'u ($n = 50$; $n_K = 26$, $n_E = 24$) gözlenen saldırgan davranışlara maruz kaldıklarını bildirmiştir.

5) Çocuğun Cinsiyeti ile Gözlenen ve İlişkisel Saldırganlık Düzeyi Arasında Fark var mıdır?

Çocuğun cinsiyetinin, gözlenen ve ilişkisel saldırganlık düzeyinde anlamlı bir farklılaşmaya kaynaklık edip etmediğini değerlendirmek için bağımsız örneklem için uygulanan t-testi uygulanmıştır.

Araştırmaya katılan erkeklerin ($n = 168$) ve kızların ($n = 216$) gözlenen saldırganlık alt-ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları t-testi ile kıyaslandığında erkeklerin puan ortalamasının ($\bar{X} = 5.16$, $SS = 2.38$), kızlarınkinden ($\bar{X} = 4.73$, $SS = 1.85$) yüksek olduğu bulunmuştur. Bağımsız örneklem için t-testi analizinin sonucu, $t_{(382)} = 1.99$, $p < .05$, cinsiyetin gözlenen saldırganlık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Bir diğer deyişle, erkek çocuklar kız çocuklardan daha yüksek düzeyde gözlenen saldırgan davranışlar sergilemektedir.

Araştırmaya katılan erkeklerin ilişkisel saldırganlık puanlarının ortalaması $\bar{X} = 7.21$ ($SS = 2.81$), kızlarınki ise $\bar{X} = 6.79$ 'dur ($SS = 2.28$). Analizler, cinsiyetin ilişkisel saldırganlık üzerinde farklılık yaratmadığını göstermiştir ($t_{(382)} = 1.63$, $p > .05$).

6) Çocuğun Cinsiyeti ile Gözlenen ve İlişkisel Mağduriyet Düzeyi Arasında Fark var mıdır?

Çocuğun cinsiyetinin, gözlenen ve ilişkisel mağduriyet düzeyinde anlamlı bir farklılaşmaya kaynaklık edip etmediğini değerlendirmek için bağımsız örneklem için uygulanan t-testi yapılmıştır. Araştırmaya katılan erkeklerin ($n = 168$) gözlenen mağduriyet puanlarının ortalaması $\bar{X} = 21.79$,

(SS = 3.19), kızları (n = 216) ise $\bar{X} = 21.52$ 'dir (SS = 1.85). Bağımsız örneklem için t-testi analizinin sonucu cinsiyetin gözlenen mağduriyet üzerinde farklılık yaratmadığını göstermiştir ($t_{(382)} = .85, p > .05$).

Araştırmaya katılan erkeklerin ilişkisel mağduriyet puanlarının ortalaması $\bar{X} = 8.13$ (SS = 3.41), kızları ise $\bar{X} = 7.75$ 'dir (SS = 2.85). Analizler, cinsiyetin ilişkisel mağduriyet üzerinde de farklılık yaratmadığını göstermiştir ($t_{(378)} = 1.18, p > .05$).

7) Anne Babanın Yaşı ve Çocuğun Yaşı ile Gözlenen ve İlişkisel Saldırganlık Düzeyi Arasında İlişki var mıdır?

Anababanın yaşı ve çocuğun yaşı ile gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Çocuğun yaşı ile ilişkisel saldırganlık ($r = -.15; p < .05$) ve gözlenen saldırganlık ($r = -.21; p < .01$) arasında negatif yönde anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. Anababanın yaşı ile ilişkisel saldırganlık ($r = -.02; p = .82$) ne de gözlenen saldırganlık ($r = .01; p = .93$) arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamıştır.

Korelasyon analizinin sonuçları, yalnızca çocuğun yaşı ile gözlenen ve ilişkisel saldırganlık arasında ilişki olduğunu göstermiştir. Çocuğun yaşı büyüdükçe, hem ilişkisel hem de gözlenen saldırgan davranışlar azalmaktadır. Anababanın yaşı ile çocuğun saldırgan davranışları arasında ilişki bulunmamıştır.

8) Anne Babanın Yaşı ve Çocuğun Yaşı ile Gözlenen ve İlişkisel Mağduriyet Düzeyi Arasında İlişki var mıdır?

Anababanın yaşı ve çocuğun yaşı ile ilişkisel ve gözlenen mağduriyet arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Çocuğun yaşı ile ilişkisel ($r = -.10; p = .14$) ne de gözlenen ($r = .05; p = .49$) mağduriyet arasında anlamlı düzeyde bir ilişki yoktur. Benzer biçimde,

anababanın yaşı ile ilişkisel ($r = .01$; $p = .98$) ve gözlenen ($r = .11$; $p = .12$) mağduriyet arasında anlamlı düzeyde bir ilişki yoktur.

9) Anababanın Eğitim Düzeyi ve Ailenin Aylık Gelir Grubuna Göre Gözlenen ve İlişkisel Saldırganlık Düzeyi Farklılaşmakta mıdır?

Anababanın eğitim durumu ve ailenin aylık gelir grubuna göre gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık puan ortalamalarının farklılaşp farklılaşmadığını değerlendirmek üzere iki faktörlü ANOVA analizleri yapılmıştır. Bu analizin bulguları *Tablo 4.7*'de verilmiştir.

Tablo 4.7. Anababanın Eğitim Düzeyi ve Ailenin Aylık Gelir Düzeyinin Gözlenen Saldırganlık ve İlişkisel Saldırganlık Düzeylerine Etkisine İlişkin İki Faktörlü ANOVA Analizi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p
İlişkisel Saldırganlık	Eğitim	3	20.12	6.71	1.026	.38
	Gelir	2	35.22	17.61	2.693	.70
	Eğitim x Gelir	5	30.72	6.14	.939	.46
	Hata	311	2033.69	4.76		
	Toplam		17849.67	322		
Gözlenen Saldırganlık	Eğitim	3	4.84	1.61	.339	.80
	Gelir	2	2.69	1.35	.283	.75
	Eğitim x Gelir	5	9.46	1.89	.398	.85
	Hata	311	1479.67	4.76		
	Toplam		9307.13	322		

Tablo 4.7'de de görüldüğü gibi, anababanın eğitim düzeyi ve ailenin aylık gelir düzeyi ilişkisel saldırganlık, $F(5, 311) = 30.72$, $p = .46$, ve gözlenen saldırganlık, $F(5, 311) = .398$, $p = .85$, üzerinde herhangi bir farklılığa kaynaklık etmemektedir. Ortak etki de her iki analizde anlamlı bulunmamıştır.

10) Anababanın Eğitim Düzeyi ve Ailenin Aylık Gelir Grubuna Göre Gözlenen ve İlişkisel Mağduriyet Düzeyi Farklılaşmakta mıdır?

Anababanın eğitim durumu ve ailenin aylık gelir grubuna göre ilişkisel ve gözlenen mağduriyetin farklılaşıp farklılaşmadığını değerlendirmek üzere iki faktörlü ANOVA analizleri yapılmıştır. Bu analize ilişkin bulgular *Tablo 4.8* 'de sunulmuştur.

Tablo 4.8. Anababanın Eğitim Düzeyi ve Ailenin Aylık Gelir Düzeyinin Gözlenen Mağduriyet ve İlişkisel Mağduriyet Düzeylerine Etkisine İlişkin İki Faktörlü ANOVA Analizi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p
İlişkisel Mağduriyet	Eğitim	3	14.56	4.85	.528	.66
	Gelir	2	13.43	6.72	.731	.48
	EğitimxGelir	5	16.65	3.33	.363	.87
	Hata	307	2820.09	9.17		
	Toplam	318	22124.89			
Gözlenen Mağduriyet	Eğitim	3	2.14	.71	.074	.97
	Gelir	2	8.22	4.11	.426	.65
	EğitimxGelir	5	20.03	4.01	.415	.84
	Hata	311	3000.21	9.65		
	Toplam	322	25395.87			

Tabloda 4.8'de görüldüğü gibi, anababanın eğitim düzeyi ve ailenin aylık gelir grubunun ilişkisel mağduriyet, $F(5, 307) = .363$, $p = .87$, ve gözlenen mağduriyet, $F(5, 307) = .415$, $p = .84$, üzerinde anlamlı bir farklılığa kaynaklık etmediği bulunmuştur. Ortak etki de her iki analizde anlamlı bulunmamıştır.

11) Duygu Ayarlama, Olumsuz Bilişsel Hatalar, Algılanan Anne-Baba Tutumu, Aile İşlevleri ve Duygusal Davranışsal Problemler ile Gözlenen Saldırganlık ve İlişkisel Saldırganlık Arasında İlişki var mıdır?

Gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık ile duygu ayarlama, algılanan anne ve baba tutumları, aile işlevleri, olumsuz bilişsel hatalar ve duygusal davranışsal problemler arasındaki ilişkiler korelasyon analizleri ile değerlendirilmiştir.

Gözlenen saldırganlık ile duygu ayarlama beceri düzeyi, algılanan anne, algılanan baba tutumu, aile işlevleri, bilişsel hatalar ve duygusal davranışsal problemler arasındaki korelasyonlar *Tablo 4.9'da* verilmiştir.

Tablo 4.9. Gözlenen Saldırganlık ile DAÖ, OBHÖ, ADÖ, AAT-KF, ABT-KF ve YCADÖ-UF Alt-Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar

	Gözlenen Saldırganlık
Aile İşlevleri (ADÖ)	$r = .11^{**}$
YCADÖ-UF Kaygı-Utangaçlık Alt-ölçeği	$r = .15^*$
Olumsuz Bilişsel Hatalar (OBHÖ)	$r = -.16^*$
YCADÖ-UF Psikosomatik Alt-ölçeği	$r = .18^*$
YCADÖ-UF Sosyal Problemler Alt-ölçeği	$r = .18^*$
Duygu Ayarlama (DAÖ)	$r = .19^*$
YCADÖ-UF Connors Global İndeks Duygusal Değişkenlik Alt-ölçeği	$r = .21^*$
YCADÖ-UF Connors Global İndeks- Huzursuzluk-Impulsivite Alt-ölçeği	$r = .27^*$
YCADÖ-UF Hiperaktivite Alt-ölçeği	$r = .27^*$
YCADÖ-UF DSM-IV Semptomları Alt-ölçeği Hiperaktivite Dürtüsellik	$r = .27^*$
YCADÖ-UF Bilişsel Problemler/Dikkatsizlik Alt-ölçeği	$r = .27^*$
YCADÖ-UF DSM-IV Semptomları Alt-ölçeği Dikkatsizlik	$r = .27^*$
YCADÖ-UF Karşı Gelme Alt-ölçeği	$r = .31^*$
YCADÖ-UF DEHB İndeksi Alt-ölçeği	$r = .32^*$

** $p < .05$, * $p < .01$

Gözlenen saldırganlık, YCADÖ-UF'nin *Karşı Gelme* ($r = .31$), *Bilişsel Problemler/Dikkatsizlik* ($r = .27$), *Hiperaktivite* ($r = .27$), *Kaygı-Utangaçlık* ($r = .15$), *Sosyal Problemler* ($r = .18$), *Psikosomatik* ($r = .18$), *DEHB İndeksi* ($r = .32$), *Conners Global İndeks-Huzursuzluk-Impulsivite* ($r = .27$), *Conners Global İndeks-Duygusal Değişkenlik* ($r = .21$), *DSM-IV Semptomları Alt Ölçeği-Dikkatsizlik* ($r = .27$) ve *DSM-IV Semptomları Alt Ölçeği-Hiperaktivite Dürtüsellik* ($r = .27$) alt-ölçekleri ve DAÖ toplam puanı ($r = .19$) arasında $p < .01$ anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü; gözlenen saldırganlık ile OBHÖ toplam puanı ($r = -.16$) arasında negatif yönde ilişki vardır. Ayrıca gözlenen saldırganlık ile ADÖ toplam puanı ($r = .11$) arasında $p < .05$ düzeyinde pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte gözlenen saldırganlık ile ABT-KF toplam puanı ($r = .07$; $p = .18$) ve AAT-KF toplam puanı ($r = .10$; $p = .06$) arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamıştır.

İlişkisel saldırganlık ile duygu ayarlama beceri düzeyi, algılanan anne, algılanan baba tutumu, aile işlevleri, bilişsel hatalar ve duygusal davranışsal problemler arasındaki korelasyonlar *Tablo 4.10*'da verilmiştir.

Tablo 4.10. İlişkisel Saldırganlık ile DAÖ, OBHÖ, ADÖ, AAT-KF, ABT-KF ve YCADÖ-UF'nin Alt-Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar

	İlişkisel Saldırganlık
Algılanan Anne Tutumu (AAT-KF)	$r = .11^{**}$
YCADÖ-UF Psikosomatik Alt-ölçeği	$r = .12^{**}$
YCADÖ-UF Conners Global İndeks Duygusal Değişkenlik Alt-ölçeği	$r = .13^{**}$
Algılanan Baba Tutumu (ABT-KF)	$r = .13^*$
Duygu Ayarlama (DAÖ)	$r = .14^*$
Aile İşlevleri (ADÖ)	$r = .14^*$
YCADÖ-UF Kaygı-Utangaçlık Alt-ölçeği	$r = .17^*$
YCADÖ-UF Karşı Gelme Alt-ölçeği	$r = .18^*$
YCADÖ-UF Conners Global İndeks- Huzursuzluk-Impulsivite Alt-ölçeği	$r = .19^*$
YCADÖ-UF Hiperaktivite Alt-ölçeği	$r = .19^*$
YCADÖ-UF Sosyal Problemler Alt-ölçeği	$r = .20^*$
YCADÖ-UF DSM-IV Semptomları Alt-ölçeği Hiperaktivite Dürtüsellik	$r = .21^*$
YCADÖ-UF Bilişsel Problemler/Dikkatsizlik Alt-ölçeği	$r = .21^*$
YCADÖ-UF DSM-IV Semptomları Alt-ölçeği Dikkatsizlik	$r = .22^*$
YCADÖ-UF DEHB İndeksi Alt-ölçeği	$r = .22^*$
Olumsuz Bilişsel Hatalar (OBHÖ)	$r = -.24^*$

** $p < .05$, * $p < .01$

İlişkisel saldırganlık, YCADÖ-UF'nin *Karşı Gelme* ($r = .18$), *Bilişsel Problemler/Dikkatsizlik* ($r = .21$), *Hiperaktivite* ($r = .19$), *Kaygı-Utangaçlık* ($r = .17$), *Sosyal Problemler* ($r = .20$), *DEHB İndeksi* ($r = .22$), *Conners Global İndeks-Huzursuzluk-Impulsivite* ($r = .19$), *DSM-IV Semptomları Alt-Ölçeği Dikkatsizlik* ($r = .22$), *DSM-IV Semptomları Alt-Ölçeği Hiperaktivite-Dürtüsellik* ($r = .21$) alt-ölçekleri; DAÖ toplam puanı ($r = .14$), ADÖ toplam puanı ($r = .14$) ve ABT-KF toplam puanı ($r = .13$) arasında $p < .01$ düzeyinde pozitif yönde; YCADÖ-UF'nin *Conners Global İndeks Duygusal Değişkenlik* ($r = .13$), *Psikosomatik* ($r = .12$) alt-ölçekleri ve AAT-KF toplam puanı ile ($r = .11$) arasında $p < .05$ düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte ilişkisel saldırganlık ile OBHÖ toplam puanı ($r = -.24$) arasında $p < .01$ anlamlılık düzeyinde negatif yönlü bir ilişki vardır.

Ek olarak, hem gözlenen saldırganlık ($r = .02$; $p = .63$) hem de ilişkisel saldırganlık ($r = .04$; $p = .40$) ile YCADÖ-UF'nin *Mükemmelliyetçilik* alt-ölçeği arasında ilişki bulunmamıştır.

12) Duygu Ayarlama, Olumsuz Bilişsel Hatalar, Algılanan Anne Baba Tutumu, Aile İşlevleri ve Duygusal Davranışsal Problemler ile Gözlenen Mağduriyet ve İlişkisel Mağduriyet Arasında İlişki var mıdır?

Gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet ile duygu ayarlama, algılanan anne tutumu, algılanan baba tutumu, aile işlevleri, olumsuz bilişsel hatalar ve duygusal ve davranışsal problemler arasındaki ilişkiler korelasyon analizleri ile değerlendirilmiştir. Saldırganlık analizlerine benzer olarak mağduriyet analizlerinde de DAÖ, OBHÖ, ADÖ, AAT-KF, ABT-KF ölçeklerinin toplam puanları ile YCADÖ-UF'nin alt-ölçeklerinin toplam puanları kullanılmıştır.

Gözlenen mağduriyet ile duygu ayarlama beceri düzeyi, algılanan anne tutumu, algılanan baba tutumu, aile işlevleri, olumsuz bilişsel hatalar ve duygusal davranışsal problemler arasındaki ilişkiler bir sonraki sayfada bulunan *Tablo 4.11*'de verilmiştir.

Tablo 4.11. Gözlenen Mağduriyet ile DAÖ, OBHÖ, ADÖ, AAT-KF, ABT-KF ve YCADÖ-UF'nin Alt-Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar

	Gözlenen Mağduriyet
Algılanan Baba Tutumu (ABT-KF)	r = .10**
YCADÖ-UF DSM-IV Semptomları Alt-ölçeği Hiperaktivite Dürtüsellik	r = .11**
YCADÖ-UF DEHB İndeksi Alt-ölçeği	r = .11**
YCADÖ-UF Connors Global İndeks- Huzursuzluk-Impulsivite Alt-ölçeği	r = .12**
YCADÖ-UF Hiperaktivite Alt-ölçeği	r = .12**
YCADÖ-UF Bilişsel Problemler/Dikkatsizlik Alt-ölçeği	r = .12**
YCADÖ-UF Connors Global İndeks Duygusal Değişkenlik Alt-ölçeği	r = .14*
YCADÖ-UF Karşı Gelme Alt-ölçeği	r = .14*
YCADÖ-UF Sosyal Problemler Alt-ölçeği	r = .17*
YCADÖ-UF Psikosomatik Alt-ölçeği	r = .19*
Aile İşlevleri (ADÖ)	r = .20*
Olumsuz Bilişsel Hatalar (OBHÖ)	r = -.21*
YCADÖ-UF Kaygı-Utangaçlık Alt-ölçeği	r = .22*

** p<.05, * p<.01

Gözlenen mağduriyet ile YCADÖ-UF'nin *Karşı Gelme* (r = .14), *Kaygı-Utangaçlık* (r = .22), *Sosyal Problemler* (r = .17), *Psikosomatik* (r = .19), *Connors Global İndeks-Duygusal Değişkenlik* (r = .14) alt-ölçekleri ve ADÖ toplam puanı (r = .20) arasında p<.01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır. Gözlenen mağduriyet ile YCADÖ-UF'nin *Bilişsel Problemler/Dikkatsizlik* (r = .12), *Hiperaktivite* (r = .12), *DEHB İndeksi* (r = .11), *Connors Global İndeks-Huzursuzluk-Impulsivite* (r = .12) ve *DSM-IV Semptomları Alt-Ölçeği Hiperaktivite-Dürtüsellik* (r = .11) alt-ölçekleri ve ABT-KF toplam puanı (r=.10) arasında p<.05 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Ayrıca OBHÖ toplam puanı (r =-.21) ile gözlenen mağduriyet arasında p<.01 anlamlılık düzeyinde negatif yönlü ilişki vardır. Bununla birlikte gözlenen mağduriyet ile YCADÖ-UF'nin *DSM-IV Semptomları Alt-Ölçeği-Dikkatsizlik* (r = .08; p = .19) alt-ölçeği; DAÖ toplam puanı (r = .05; p = .34) ve EMBU Anne Formu toplam puanı (r =.08; p = .11) arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişki bulunmamıştır. Son olarak, hem ilişkisel mağduriyet (r = .01; p = .79) hem de gözlenen mağduriyet

($r = .02$; $p = .63$) ile YCADÖ-UF'nin *Mükemmelliyetçilik* alt-ölçeği arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamıştır.

İlişkisel mağduriyet ile duygu ayarlama beceri düzeyi, algılanan anne tutumu, algılanan baba tutumu, aile işlevleri, olumsuz bilişsel hatalar ve duygusal davranışsal problemler arasındaki ilişkiler *Tablo 4.12*'de verilmiştir.

Tablo 4.12. İlişkisel Mağduriyet ile DAÖ, OBHÖ, ADÖ, AAT-KF, ABT-KF ve YCADÖ-UF'nin Alt-Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar

	İlişkisel Mağduriyet
YCADÖ-UF DEHB İndeksi Alt-ölçeği	$r = .11^{**}$
YCADÖ-UF Hiperaktivite Alt-ölçeği	$r = .11^{**}$
YCADÖ-UF Conners Global İndeks Duygusal Değişkenlik Alt-ölçeği	$r = .11^{**}$
YCADÖ-UF Karşı Gelme Alt-ölçeği	$r = .11^{**}$
YCADÖ-UF DSM-IV Semptomları Alt-ölçeği Hiperaktivite-Dürtüsellik	$r = .12^{**}$
YCADÖ-UF DSM-IV Semptomları Alt-ölçeği Dikkatsizlik	$r = .12^{**}$
YCADÖ-UF Kaygı-Utangaçlık Alt-ölçeği	$r = .13^{**}$
YCADÖ-UF Psikosomatik Alt-ölçeği	$r = .13^{**}$
YCADÖ-UF Kaygı-Utangaçlık Alt-ölçeği	$r = .13^{**}$
Aile İşlevleri (ADÖ)	$r = .14^*$
YCADÖ-UF Bilişsel Problemler/Dikkatsizlik Alt-ölçeği	$r = .14^*$
YCADÖ-UF Conners Global İndeks Huzursuzluk-Impulsivite Alt-ölçeği	$r = .15^*$
Algılanan Anne Tutumu (AAT-KF)	$r = .16^*$
YCADÖ-UF Sosyal Problemler Alt-ölçeği	$r = .19^*$
Algılanan Baba Tutumu (ABT-KF)	$r = .22^*$
Olumsuz Bilişsel Hatalar (OBHÖ)	$r = -.25^*$

** $p < .05$, * $p < .01$

İlişkisel mağduriyet, YCADÖ-UF'nin *Karşı Gelme* ($r = .11$), *Hiperaktivite* ($r = .11$), *Kaygı-Utangaçlık* ($r = .13$), *Psikosomatik* ($r = .13$), *DEHB İndeksi* ($r = .11$), *Conners Global İndeks-Duygusal Değişkenlik* ($r = .11$), *DSM-IV Semptomları Alt Ölçeği-Dikkatsizlik* ($r = .12$), *DSM-IV Semptomları Alt Ölçeği-Hiperaktivite-Dürtüsellik* ($r = .12$) alt-ölçekleri ile $p < .05$ anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü ilişki göstermektedir. Ayrıca ilişkisel mağduriyet ile YCADÖ-UF'nin *Bilişsel Problemler/Dikkatsizlik* ($r = .14$), *Sosyal Problemler* ($r = .19$), *Conners Global İndeks-Huzursuzluk-Impulsivite* ($r = .15$) alt-ölçekleri; ADÖ toplam puanı ($r = .14$), ABT-KF toplam puanı

($r=.22$) ve AAT-KF toplam puanı ($r=.16$) arasında $p<.01$ anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü ilişki vardır. Ek olarak ilişkisel mağduriyet ile OBHÖ toplam puanı ($r = -.25$) arasında, $p<.01$ anlamlılık düzeyinde negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte ilişkisel mağduriyet ile DAÖ toplam puanı ($r = .07$; $p = .19$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

13) Duygu Ayarlama, Olumsuz Bilişsel Hatalar, Algılanan Anne Tutumu, Algılanan Baba Tutumu, Aile İşlevleri ve Duygusal Davranışsal Problemler Gözlenen ve İlişkisel Saldırganlığı Yordamakta mıdır?

Gözlenen ve ilişkisel saldırganlığı yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla adımsal regresyon analizleri (stepwise) gerçekleştirilmiştir. Modele, duygu ayarlama, olumsuz bilişsel hatalar, algılanan anne tutumu, algılanan baba tutumu, duygusal davranışsal problemler ve aile işlevleri değişkenleri girilmiştir.

Gözlenen saldırganlığı yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla yapılan adımsal regresyon analizinin (stepwise) bulguları *Tablo 4.13*'de verilmiştir.

Tablo 4.13. Gözlenen Saldırganlığı Yordayan Değişkenleri Belirlemek Üzere Yapılan Adımsal Regresyon Analizi (Stepwise) Testi'nin Sonuçları

	Model	B	SH	Beta	t	p	R	R ²
1	(Değişken)	4.29	.15		29.46	.00	.37	.13
	DEHB İndeksi	.14	.02	.37	7.24	.00		
2	(Değişken)	4.24	.15		29.15	.00	.39	.15
	DEHB İndeksi	.08	.03	.22	3.11	.00		
	Karşı Gelme	.08	.03	.20	2.72	.01		
3	(Değişken)	4.27	.14		29.35	.00	.40	.16
	DEHB İndeksi	.09	.03	.24	3.39	.00		
	Karşı Gelme	.13	.04	.30	3.41	.00		
	Duygusal Değişk.	-.18	.09	-.16	-2.04	.04		

Yapılan adimsal regresyon analizine (stepwise) ilişkin ANOVA tablosu incelendiğinde açıklanan varyansın anlamlı olduğu görülmüştür ($p < .01$). *Tablo 4.13*'de görüldüğü gibi analiz sonucunda üç farklı model ortaya çıkmıştır. İlk modelde *YCADÖ-UF'nin DEHB İndeksi* ($\beta = .37$; $t = 7.24$; $p < .01$) alt-ölçeği gözlenen saldırganlığı yordamaktadır. İkinci modelde *YCADÖ-UF'nin DEHB İndeksi* alt-ölçeğine ($\beta = .22$; $t = 3.11$; $p < .01$) ek olarak *Karşı Gelme* ($\beta = .20$; $t = 2.72$; $p < .05$) alt-ölçeği de gözlenen saldırganlığı yordayan değişkenler arasında yer almaktadır. Üçüncü modelde ise *YCADÖ-UF'nin DEHB İndeksi* ($\beta = .24$; $t = 3.39$; $p < .01$), *Karşı Gelme* ($\beta = .30$; $t = 3.41$; $p < .01$) ve *Connors Global İndeks-Duygusal Değişkenlik* ($\beta = -.16$; $t = -2.04$; $p < .05$) alt-ölçekleri gözlenen saldırganlığı yordamaktadır. Diğer modellere göre, gözlenen saldırganlıktaki varyansı açıklama oranı daha yüksek olan üçüncü model ele alındığında, yordayıcı değişkenlerin gözlenen saldırganlık üzerindeki önem sırası, *Karşı Gelme* ($\beta = .30$), *DEHB İndeksi* ($\beta = .24$) ve *Duygusal Değişkenlik* ($\beta = -.16$) şeklinde bulunmuştur. *DEHB İndeksi* değişkeni tek başına gözlenen saldırganlığın %13'ünü ($R = .34$; $R^2 = .13$) *DEHB İndeksi* ve *Karşı Gelme* değişkenleri birlikte gözlenen saldırganlığın %15'ini ($R = .39$; $R^2 = .15$); *DEHB İndeksi*, *Karşı Gelme* ve *Duygusal Değişkenlik* değişkenleri birlikte gözlenen saldırganlığın %16'sını açıklamaktadır ($R = .40$; $R^2 = .16$).

İlişkisel saldırganlığı yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla yapılan adimsal regresyon analizinin (stepwise) bulguları *Tablo 4.14*'de verilmiştir.

Tablo 4.14. İlişkisel Saldırganlığı Yordayan Değişkenleri Belirlemek Üzere Yapılan Adimsal Regresyon Analizi (Stepwise) Testi'nin Sonuçları

	Model	B	SH	Beta	t	p	R	R ²
1	(Değişken)	11.04	.90		12.28	.00	.24	.06
	Olumsuz Bilişsel H.	-.04	.01	-.24	-4.57	.00		
2	(Değişken)	10.24	.94		10.88	.00	.28	.08
	Olumsuz Bilişsel H.	-.04	.01	-.21	-3.97	.00		
	DEHB İndeksi	.06	.02	.14	2.63	.00		

İlişkisel saldırganlığı yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla yapılan adımsal regresyon analizinin (stepwise) ilişkin ANOVA tablosu incelendiğinde açıklanan varyansın anlamlı olduğu görülmüştür ($p < .01$). *Tablo 4.14*'de görüldüğü gibi adımsal regresyon analizi (stepwise) sonucunda iki farklı model ortaya çıkmıştır. İlk modele göre *Bilişsel Hatalar* ($\beta = -.24$; $t = -4.57$; $p < .01$) ilişkisel saldırganlığı yordamaktadır. İkinci modele göre ise *Bilişsel Hatalar* ($\beta = -.21$; $t = -3.97$; $p < .01$) ve *YCADÖ-UF'nin DEHB İndeksi Alt Ölçeği* ($\beta = .14$; $t = 2.63$; $p < .01$) ilişkisel saldırganlığı yordamaktadır.

İkinci model, ilişkisel saldırganlıktaki toplam varyansı ilk modelden anlamlı düzeyde daha fazla açıklamaktadır. İkinci model göz önünde tutularak, standardize edilmiş regresyon katsayıları incelendiğinde, yordayıcı değişkenlerin ilişkisel saldırganlık üzerindeki önem sırasının, Olumsuz Bilişsel Hatalar ($\beta = -.21$) ve DEHB İndeksi ($\beta = .14$) şeklinde olduğu görülecektir. Bilişsel Hatalar değişkeni tek başına ilişkisel saldırganlığın %6'sını ($R = 240$; $R^2 = .06$) yordarken; Bilişsel Hatalar ve DEHB İndeksi değişkenleri birlikte ilişkisel saldırganlığın %8'ini açıklamaktadır ($R = 276$; $R^2 = .08$).

14) Duygu Ayarlama, Olumsuz Bilişsel Hatalar, Algılanan Anne Tutumu, Algılanan Baba Tutumu, Aile İşlevleri ve Duygusal Davranışsal Problemler Gözlenen ve İlişkisel Mağduriyeti Yordamakta mıdır?

Gözlenen ve ilişkisel mağduriyeti yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla adımsal regresyon analizleri (stepwise) gerçekleştirilmiştir.

Gözlenen mağduriyeti yordayan değişkenler olarak duygu ayarlama, olumsuz bilişsel hatalar, algılanan anne tutumu, algılanan baba tutumu, duygusal davranışsal problemler ve aile işlevleri değişkenleri analize dahil edilmiştir. Analiz sonuçları bir sonraki sayfada bulunan *Tablo 4.15*'de verilmiştir.

Tablo 4.15. Gözlenen Mağduriyeti Yordayan Değişkenleri Belirlemek Üzere Yapılan Adımsal Regresyon Analizi (Stepwise) Testi Sonuçları

	Model	B	SH	Beta	t	p	R	R ²
	(Değişken)	7.65	.22		34.17	.00		
							.27	.07
1	Kaygı-Utangaçlık	.29	.06	.27	5.10	.00		
	(Değişken)	11.42	1.19		9.62	.00		
							.31	.10
2	Kaygı-Utangaçlık	.26	.06	.23	4.44	.00		
	Olumsuz Bilişsel H.	-.04	.01	-.17	-3.23	.00		

Adımsal regresyon analizi, açıklanan varyansın anlamlı olduğunu göstermektedir ($p < .01$). *Tablo 4.15*'de görüldüğü gibi adımsal regresyon analizi (stepwise) sonucu iki farklı model ortaya çıkmıştır. İlk modelde Kaygı-Utangaçlık ($\beta = .27$; $t = 34.17$; $p < .01$) değişkeni; ikinci modelde Kaygı-Utangaçlık ($\beta = .23$; $t = 4.44$; $p < .01$) ve Olumsuz Bilişsel Hatalar ($\beta = -.17$; $t = -3.23$; $p < .01$) değişkenleri yer almaktadır.

Gözlenen mağduriyetin toplam varyansı en çok ikinci model tarafından açıklanmaktadır. İkinci modele göre yordayıcı değişkenlerin gözlenen mağduriyet üzerindeki önem sıraları şu şekildedir: Kaygı-Utangaçlık ($\beta = .23$), Olumsuz Bilişsel Hatalar ($\beta = -.17$). Kaygı-Utangaçlık değişkeni tek başına gözlenen mağduriyetin %7'sini açıklarken ($R = .27$; $R^2 = .07$), Olumsuz Bilişsel Hatalar değişkeni ile birlikte gözlenen mağduriyetin %10'unu açıklamaktadır ($R = .31$; $R^2 = .10$).

İlişkisel mağduriyeti yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla da, gözlenen mağduriyette analize dahil edilen değişkenler regresyon eşitliğine alınmıştır. Analiz sonuçları bir sonraki sayfada bulunan *Tablo 4.16*'da verilmiştir.

Tablo 4.16. İlişkisel Mağduriyeti Yordayan Değişkenleri Belirlemek Üzere Yapılan Adımsal Regresyon Analizi (Stepwise) Testi Sonuçları

	Model	B	SH	Beta	t	p	R	R ²
1	(Değişken)	13.30	1.12		11.89	.00	.26	.07
	Olumsuz Bilişsel H.	-.06	.01	-.26	-4.92	.00		
2	(Değişken)	9.61	1.6		6.20	.00	.31	.10
	Olumsuz Bilişsel H.	-.05	.01	-.21	-3.97	.00		
	Algılanan Baba T.	.03	.01	.18	3.39	.01		
3	(Değişken)	8.83	1.6		5.75	.00	.33	.11
	Olumsuz Bilişsel H.	-.04	.01	-.18	-3.37	.00		
	Algılanan Baba T.	.03	.01	.18	3.37	.00		
	Sosyal Problemler	.22	.11	.11	2.12	.03		

Adımsal regresyon analizi, açıklanan varyansın anlamlı olduğunu göstermektedir ($p < .05$). *Tablo 4.2.9*'da görüldüğü gibi adımsal regresyon analizi (stepwise) sonucu üç farklı model ortaya çıkmıştır. İlk modelde yer alan Olumsuz Bilişsel Hatalar ($\beta = -.26$; $t = -4.92$; $p < .01$) değişkeni ilişkisel mağduriyetin %7'sini açıklamaktadır ($R = .26$; $R^2 = .07$). İkinci modelde yer alan Olumsuz Bilişsel Hatalar ($\beta = -.21$; $t = -3.97$; $p < .01$) ve Algılanan Baba Tutumu ($\beta = .18$; $t = 5.75$; $p < .05$) değişkenleri birlikte ilişkisel mağduriyetin %10'unu açıklamaktadır ($R = .31$; $R^2 = .10$). Üçüncü modele göre Olumsuz Bilişsel Hatalar ($\beta = -.18$; $t = -3.37$; $p < .01$), Algılanan Baba Tutumu ($\beta = .18$; $t = 3.37$; $p < .01$) ve Sosyal Problemler ($\beta = .11$; $t = 2.12$; $p < .05$) değişkenleri birlikte ilişkisel mağduriyetin %11'ini açıklamaktadır ($R = .33$; $R^2 = .11$).

İlişkisel mağduriyetteki toplam varyans en çok üçüncü model tarafından açıklanmaktadır. Bu modele göre, Olumsuz Bilişsel Hatalar ($\beta = -.18$) ve Algılanan Baba Tutumu ($\beta = .18$) değişkenlerinin ilişkisel mağduriyet üzerindeki etkisi birbirine benzerdir. Sosyal Problemler ($\beta = .11$) değişkenlerinin ilişkisel mağduriyet üzerindeki önemi bu değişkenlerden sonra gelmektedir.

BÖLÜM V

Bu bölümde öncelikle elde edilen bulgular ilgili alanyazın doğrultusunda değerlendirilmiştir. Daha sonra ise, sonuç ve öneriler sunulmuştur.

TARTIŞMA

Günümüzde, çocuk ve gençlerin akran ilişkilerinde gözlenen saldırganlık ve mağduriyet yaygın bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Maguire ve Pastore (1997), Amerika'da yaşayan gençlerin en önemli üçüncü sorununun saldırganlık ve mağduriyet olduğunu saptamıştır. Bu araştırmanın bulguları da saldırganlık ve mağduriyetin çocuklar arasında yaygın olduğu iddiasını desteklemektedir. Araştırmaya katılan çocukların %44'ünün saldırgan davranışlar sergiledikleri, %88'inin ise saldırganlığa maruz kaldıkları bulunmuştur. Saldırganlık gösteren grupta yer alan çocukların %17'si yalnızca gözlenen saldırganlık, %16'sı yalnızca ilişkisel saldırganlık, %11'i ise hem gözlenen hem ilişkisel saldırganlık sergilediklerini belirtmiştir. Mağdur grupta yer alan çocukların %56'sı yalnızca gözlenen mağduriyet, %2'si yalnızca ilişkisel mağduriyet, %30'u ise hem gözlenen hem ilişkisel mağduriyet bildirmiştir. 2211 Tayvanlı ergenin katıldığı benzer bir çalışmada Cheng (2009), ergenlerin %10'unun gözlenen saldırgan, %16'sının ilişkisel saldırgan, %13'ünün ise hem gözlenen hem ilişkisel saldırgan davranışlar gösterdiğini bulmuştur. Diğer bir çalışmada Crick ve Grotpeter (1996), ilköğretimin 3-6. sınıflarına devam eden 474 çocuktan %8'inin gözlenen saldırgan davranışlara, %8'inin ilişkisel saldırgan davranışlara, %9'unun ise hem ilişkisel hem gözlenen davranışlara maruz kaldığını bulmuştur. Bu çalışmalarla karşılaştırıldığında Türkiye'deki saldırganlık ve mağduriyet oranlarının –en azından bu çalışmada yer alan örneklem kapsamında– yüksekliği dikkat çekicidir. Bununla birlikte, saldırganlık ve mağduriyet çeşitli

kültürlerde çalışılmış olsa da saldırganlık ve mağduriyet oranlarında gözlenen farklılığı kültürel etmenler bağlamında değerlendirmek için henüz erkendir. Bu durumu, kültürlerarası bir düzeyde ele alabilmek için, gelecekte yapılacak araştırmaların çeşitli kültürlerde, gözlenen saldırganlık ve gözlenen mağduriyete ek olarak ilişkisel saldırganlık ve ilişkisel mağduriyetin görünüm biçimlerini ve sıklığını değerlendirmesi gerekmektedir.

Vurma, tekme atma, küfretme gibi gözlenen saldırgan davranışlara odaklanan kimi çalışmalar (örn; Efiltili, 2006; Hyde, 1986) saldırganlık ve mağduriyetin erkekler arasında yaygın olduğunu bildirirse de gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlığı bir arada değerlendiren araştırmalar, saldırganlık ve mağduriyetin hem kız hem de erkekler arasında yaygın olduğunu bulmuştur (örn; Archer, 2004; Cheng, 2009; Crick ve Grotpeter, 1995; Ostrov ve Keating, 2002). Bu araştırmanın bulguları da mevcut alanyazınla tutarlı olarak saldırganlık ve mağduriyetin erkekler ve kızlar tarafından neredeyse eşit düzeylerde algılandığını göstermiştir. Saldırganlık ve mağduriyetin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını değerlendirmek için yapılan analizler, cinsiyetin ilişkisel saldırganlık, ilişkisel mağduriyet ve gözlenen mağduriyet üzerinde farklılığa neden olmadığını, ancak gözlenen saldırganlık üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Bir diğer deyişle, erkek çocuklar kız çocuklardan daha yüksek düzeyde gözlenen saldırgan davranışlar sergilemektedir. Bu bulgular, gözlenen saldırganlığın erkekler, ilişkisel saldırganlık ve mağduriyetin ise hem erkekler hem de kızlar arasında yaygın olduğunu bulan araştırmaların bulgularını destekler niteliktedir (örn; Crick ve diğerleri, 2001; Phelps, 2001; Paquette ve Underwood, 1999).

Bu araştırmanın bulguları gözlenen saldırganlığın erkekler arasında daha yaygın olduğunu gösterse de kızlar da gözlenen saldırgan davranışlar sergilemektedir. Araştırmaya katılan erkeklerin %17'si, kızların ise %16'sı gözlenen saldırgan davranışlar gösterdiklerini bildirmiştir. Son yıllarda yapılan diğer araştırmalar da kızların gözlenen saldırgan davranışlarındaki artışa dikkat çekmektedir (bkz., Leschied, Cummings, Van Brunschot, Cunningham ve Saunders, 2001). Bu artışın nedeni, cinsiyet rollerine ilişkin toplumsal normların farklılaşması olabilir. Modern dünyanın yaşam tarzında meydana gelen kimi toplumsal gelişmeler, kadına atfedilen rolleri değiştirmiştir. Günümüzde, kadınlara bazı ev işleri ve çocuk bakımı gibi rolleri uygun gören

geleneksel cinsiyet rollerinin aksine, toplumsal yaşamın her alanında kadın ve erkeklerin eşit olduğunu savunan eşitlikçi cinsiyet rolleri kabul görmektedir. Toplumsal yaşamın her alanında kadınlar ve erkeklerden aynı başarılar beklenmektedir. Bugün, kız çocukları da erkek çocukları gibi akademik ve ekonomik alanlarda başarılı olabilecek ve kendi ayakları üzerinde durabilecek biçimde yetiştirilmektedir. Bu nedenle, geçmişin duygusal ve bağımlı kızlarının yerini, güçlü ve özgür kızlar almıştır. Saldırganlığın kızlar arasında yaygınlaşmasının bir nedeni kız ve erkek çocuklarına sunulan feminen ve maskülen modellerdeki farklılaşmalar olabilir. Rekabetçi bir ortamda başarılı ve güçlü olması beklenen kızlar, amaçlarına ulaşmak için saldırgan davranışları kullanıyor olabilir. Ancak saldırganlık tek bir nedene bağlı olarak açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Bu nedenle, kızların saldırgan davranışlarında gözlenen artışı ortaya çıkaran etmenlerin araştırılması önemlidir.

Araştırmacılar, saldırganlık ve mağduriyetin sıklığının ve biçiminin cinsiyete göre nasıl farklılaştığının yanı sıra saldırganlık ve mağduriyetin gelişimsel dönemlerde farklı tablolar sergileyip sergilemediğini de araştırmaktadır. Kimi araştırmacılar saldırganlığın gelişimsel döneme göre farklılaştığını iddia etse de (örn; Stauffacher ve DeHart, 2006), en azından gösterilen saldırganlığın tipi söz konusu olduğunda, bu savı geçersiz kılan araştırma bulguları mevcuttur (örn; Bonica ve diğerleri, 2003; Crick ve diğerleri, 1999; Loukas ve diğerleri, 2004). Çeşitli araştırmalar erken çocukluk döneminden itibaren, çocukların akranlarını mağdur ederken, gözlenen saldırganlığın yanı sıra ilişkisel saldırganlığı da kullandıkları bildirilmektedir (örn; Farmer ve Cairns, 2003; Ostrov ve Keating, 2004; Sebanc, 2003). Bununla birlikte, genel kanı gözlenen saldırganlığın yaşla birlikte azaldığı, ilişkisel saldırganlığın ise yaşla birlikte arttığı yönündedir (örn; Loeber ve Hay, 1997). Saldırganlık araştırmalarıyla paralel olarak, gözlenen mağduriyetin yaşla birlikte azalırken, ilişkisel mağduriyetin yaşla birlikte arttığını gösteren araştırma bulguları vardır (örn; Loeber ve Hay, 1993). Ancak, bu araştırmada, çocuğun yaşı ile gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık arasında negatif ilişki olduğu bulunmuştur. Diğer bir deyişle, çocuğun yaşı büyüdükçe, ilişkisel ve gözlenen saldırganlık azalmaktadır. Bu bulgu, ilişkisel saldırganlığın yaşla birlikte arttığını bildiren araştırmaların bulgularını

desteklememektedir (örn; Cillessen ve Mayeux, 2004; Rys ve Bear, 1997). Loudin ve meslektaşları (2003), kolej öğrencilerinde sosyal kaygı, empati ve ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında hem erkek hem de kız gruplarında, akranlar tarafından olumsuz değerlendirilmeden korkmanın ilişkisel saldırganlık düzeyini artırdığını bulmuştur. Çünkü ilişkisel saldırganlığın özellikle dolaylı biçimleri saldırgan davranışlar gösteren çocuğun kimliğini gizli tutabilmesine izin vermektedir. İlişkisel saldırganlık gösteren çocuğun amacı kimliğini gizli tutmak ve saldırgan davranışları nedeniyle başkalarının kınamasından kurtulmaya çalışmak olduğuna göre, bu araştırmaya katılan kimi çocuklar da, yukarıda sayılan nedenlerden ötürü, bu davranışlarını bildirmekten kaçınmış olabilir. Ayrıca çocuğun yaşı ile gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet arasında ilişki bulunmamıştır. Bu bulgu kısmen de olsa çeşitli araştırmaların sonuçlarını desteklemektedir (örn; Banks, 1997; Balogun, Olapegba ve Opayemi, 2006; Paquette ve Underwood, 1999). Orta çocukluk ve ergenlik dönemlerinde, gözlenen saldırganlığın erkekler, ilişkisel saldırganlığın da kızların algılanan popülerliği üzerinde etkili olduğunu gösteren araştırmalar vardır. Rose ve meslektaşları (2004), gözlenen saldırgan davranışların hem kız hem de erkek gruplarında, algılanan popülerliği artırdığını göstermiştir. Gözlenen mağduriyetin yaşla birlikte azalmama nedenlerinden biri, araştırmaya katılan çocukların, gözlenen saldırgan davranışlar yoluyla, akranları arasında popüler olmaya çalışması olabilir.

Araştırma kapsamında, çocuğun yaşına ek olarak anababanın yaşı ile gözlenen saldırganlık, ilişkisel saldırganlık, gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Çocuk istismarı ve çocuğun saldırgan davranışları arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalar göz önünde tutulduğunda anababanın yaşı ile çocuğun saldırganlığı arasında negatif bir ilişki beklenebilir. Genç anababaların çocuklarını daha fazla istismar ettikleri bilinmektedir (Cadzow, Armstrong ve Fraser, 1999). İstismar edilen çocukların sosyal ilişkilerinde daha saldırgan oldukları düşünülürse (Cummings ve diğerleri, 1994; Dizman, 2003) anababanın yaşı büyüdükçe çocuğun saldırganlığının azalacağı öngörülebilir. Ancak araştırmanın bulguları, anababanın yaşı ile gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık

arasında ilişki olmadığını göstermiştir. Benzer biçimde, anababanın yaşı ile gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet arasında da ilişki bulunmamıştır.

Kimi araştırmalar çocuğun cinsiyeti ve yaşının yanı sıra ailenin sosyo ekonomik düzeyinin de çocuğun saldırganlık ya da mağduriyetini etkilediğini göstermiştir. Ancak bu ilişkinin yönü henüz net değildir. Sosyo-ekonomik düzeyin iki boyutu anababanın eğitim durumu ve ailenin aylık gelir düzeyidir. Türkiye’de yapılan çeşitli araştırmalarda, saldırganlık ve ailenin gelir düzeyi arasındaki ilişkiye ilişkin neredeyse birbirine zıt bulguların bildirildiği görülmektedir. Örneğin, Ağlamaz (2006), ailenin gelir düzeyi azaldıkça saldırganlığın arttığını bildirirken, Yalçın (2007), ailesinin gelir düzeyini yüksek olarak algılayan çocukların saldırganlık düzeyinin daha yüksek olduğunu bulmuştur. Aynı çalışmada Ağlamaz (2006), annenin eğitim düzeyi ile saldırganlık düzeyi arasında negatif ilişki olduğunu bulmuştur. Bu bulguyla tutarlı olarak Masalcı’da (2001), anababanın eğitim düzeyi azaldıkça saldırganlığın arttığını bulmuştur. Türkiye’de yapılan çeşitli araştırmalar, saldırganlığın ailenin gelir düzeyi ve anababanın eğitim durumu ile ilişkili olduğunu bulsa da, bu araştırmada gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlığın, ailenin gelir düzeyine ve anababanın eğitim durumuna göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Ayrıca, gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet de ailenin gelir düzeyine ve anababanın eğitim durumuna göre farklılaşmamıştır. Bu durumun nedenlerinden biri araştırmanın katılımcılarının alt ve orta sosyo-ekonomik düzeyi temsil ettiği düşünülen ailelerden seçilmiş olması olabilir.

Alanyazın incelendiğinde saldırganlık ile duygu ayarlama (Eisenberg ve diğerleri, 1995; Nelson ve diğerleri, 1999); duygusal davranışsal problemler (Kapçı, 2004; Tremblay ve diğerleri, 1999) ve anababa tutumları (Darling ve Steinberg, 1993; Hatunoğlu, 1994) arasında ilişki olduğunu bulan araştırmalar görülecektir. Duygu ayarlama çalışmaları, duygulanım düzeyi yüksek ve duygu ayarlama becerisi düşük olan bireylerin daha fazla davranış problemleri yaşadıklarını göstermiştir (örn; Calkins, 1994; Eisenberg ve diğerleri, 2000). Bireyin içsel ve dışsal çevreye uyumu üzerinde önemli rol oynayan duygu ayarlamının, hem birey hem de bireyin içinde bulunduğu sistemler ağının özellikleri tarafından biçimlendirildiği düşünülmektedir. Belki de bu sistemler içinde en önemlisi ailedir. Örneğin, anababa tutumları,

çocuğun duygu ayarlamasının yanı sıra (Cicchetti, 1990), çocukların hem sosyal hem de psikolojik iyi oluşlarında önemli rol oynamaktadır (Cole ve diğerleri, 1994). Araştırmalar, istismar edici anababa tutumlarının çocukların saldırganlık düzeylerini artırdığını ortaya koymuştur (örn; Maughan ve Cicchetti, 2002). Ayrıca otoriter anababa tutumu ile yetişen çocukların saldırganlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu bulan araştırma bulguları da mevcuttur (örn; Hatunoğlu, 1994).

Duygu ayarlama ve çeşitli anababa tutumlarına ek olarak, çocuğun bilişinin de saldırgan davranışların gelişimi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Çocuğun gerçekçi olmayan olumsuz bilişsel hataları ile saldırganlık arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar, bu savı destekler niteliktedir (örn; Epkins, 2000; Leung ve Poon, 2001).

Bu çalışmalardan hareketle, bu araştırma kapsamında, duygu ayarlama, olumsuz bilişsel hatalar, algılanan anne tutumu, algılanan baba tutumu, aile işlevleri ve duygusal davranışsal problemler ile gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Bulgular genel olarak mevcut alanyazınla tutarlıdır. Saldırganlık ile duygu ayarlama (Cicchetti ve diğerleri, 1995), olumsuz bilişsel hatalar (Leung ve Poon, 2001), aile işlevleri (Avcı, 2006) ve duygusal davranışsal problemler (Crick ve Grotpeter, 1995) arasında pozitif ilişki vardır. Alanyazındaki çeşitli araştırmaların gösterdiği gibi (örn; Bickett ve Milich, 1990; Crick, 1997; Crick ve Grotpeter, 1995; Rys ve Bear, 1997; Ostrov ve Crick, 2007; Zoccolillo, 1993), gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık karşı gelme, dikkatsizlik, hiperaktivite, kaygı, sosyal problemler, psikosomatik yakınmalar ve DEHB ile ilişkilidir. Analizler ilişkisel saldırganlığın, algılanan anne tutumu ve algılanan baba tutumu ile pozitif ilişkiye sahip olduğunu gösterirken, gözlenen saldırganlık ile algılanan anne tutumu ve algılanan baba tutumu arasında ilişki olmadığını göstermiştir.

Saldırganlık gibi mağduriyet de çeşitli faktörlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkan karmaşık bir olgudur. Mağdur olma, şans eseri saldırganın bulunduğu bağlamda yer almaktan daha fazlasıdır. Analizler, mağduriyetin çeşitli faktörlerle ilişkili olduğunu göstermiştir. Araştırmanın bulguları, mevcut alanyazınla tutarlı olarak, gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyetin duygu ayarlama ile ilişkili olduğunu göstermiştir (örn; Cichetti ve

diğerleri, 1995). Ayrıca, hem gözlenen mağduriyet hem de ilişkisel mağduriyetin olumsuz bilişsel hatalar, aile işlevleri ve algılanan baba tutumu ile pozitif ilişki gösterdiği bulunmuştur. Ayrıca hem ilişkisel mağduriyetin hem de gözlenen mağduriyetin karşı gelme, dikkatsizlik, hiperaktivite, kaygı, sosyal problemler, psikosomatik yakınmalar, DEHB bozukluklarıyla ilişkili olduğu bulunmuştur. Ek olarak, ilişkisel mağduriyet algılanan anne tutumu ile ilişkili bulunmuştur. Bu bulgular, mağduriyetin hem içeyönelim hem dışayönelim sorunlarıyla ilişkili olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bond ve meslektaşları (2001), Nansel ve meslektaşları (2001) ile Hanish ve Guera'nın (2002) çalışmaları da bu bulguları desteklemektedir.

Araştırmanın bulguları, saldırganlık ve mağduriyetin duygusal davranışsal problemlerle ilişkili olduğunu göstermiştir. Gözlenen saldırganlığa benzer olarak, ilişkisel saldırganlık da çocuklarda önemli uyum sorunlarıyla (örn; kaygı, hiperaktivite, karşı gelme) ilişkilidir. Her iki saldırganlık tipinin de kız ve erkeklerin akran gruplarında yaygın olarak ortaya çıktığı ve bazı çocukların hem saldırgan hem mağdur olabildikleri düşünülürse, etkili önleme programları hazırlamanın önemi anlaşılacaktır. Etkili önleme programlarının hazırlanabilmesi için bireysel risk faktörlerinin belirlenmesi önemlidir.

Bu araştırmada, gözlenen ve ilişkisel saldırganlığı yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla yapılan analizler, olumsuz bilişsel hatalar ve DEHB'nin ilişkisel saldırganlığı; DEHB, karşı gelme ve duygusal-değişkenliğin de gözlenen saldırganlığı yordadığını bulmuştur. Bu bulgular, mevcut alanyazın ile tutarlılık göstermektedir. Blachman ve Hinshaw (2002), DEHB ile saldırganlık arasında pozitif ilişki bulmuştur. DEHB'si olan çocukların sosyal becerilerinin zayıf olabileceği iddia edilmekte (örn; Bozbey-Akalın, 2005) ve bu çocukların, sosyal becerilerindeki eksiklikler nedeniyle, sosyal ilişkilerdeki sorunların çözümünde saldırganlığı geçerli yol olarak değerlendiriyor olabilecekleri (bkz., Nixon, 2001) iddia edilmektedir. DEHB'ye ek olarak, saldırganlık ile duygu ayarlama ve olumsuz bilişsel hatalar arasındaki ilişkiler çeşitli araştırmalarda gösterilmiştir. Bu çalışmalardan birinde, Conway (2005), gözlenen ve ilişkisel saldırganlık gösteren kızların duygu ayarlama problemleri olduğunu bulmuştur. Epkins'de (2000), olumsuz bilişsel hatalar ile saldırganlık arasında ilişki olduğunu göstermiştir.

Bulgular, olumsuz bilişsel hatalar, algılanan baba tutumu ve sosyal problemlerin ilişkisel mağduriyeti; olumsuz bilişsel hatalar ve kaygının ise gözlenen mağduriyeti yordadığını göstermiştir. Bu bulgular, mağduriyetin kaygı (örn; Grills ve Olendick, 2002; Storch ve diğerleri, 2003) ve sosyal kaçınma (örn; Craig, 1998; Storch ve diğerleri, 2005) ile ilişkili olduğunu bulan araştırmalarla tutarlılık göstermektedir. Ülkemizde zorbalık bağlamında gerçekleştirilen bir çalışmanın sonuçları da bu bulguları destekler niteliktedir. Yıldırım ve meslektaşları (2005), zorba ve zorba/mağdur gruplarında yer alan çocukların akranları tarafından sıklıkla yıkıcı ve kavgacı olarak değerlendirildiğini, mağdurların ise utangaç olarak değerlendirildiğini bulmuştur.

Bu araştırmada, algılanan baba tutumu ve algılanan anne tutumu ile hem ilişkisel saldırganlık hem de ilişkisel mağduriyet arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Aynı zamanda, algılanan baba tutumunun ilişkisel mağduriyeti yordadığı bulunmuştur. Bu bulgulardan, anababanın çocuğa gösterdiği duygusal yakınlık ve anababa-çocuk arasındaki ilişkinin kalitesinin çocuğun iyi oluşu ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Alanyazındaki kimi araştırmaların bulguları da, bu iddiayı destekler niteliktedir (örn; Casas ve diğerleri, 2006).

Bulgular, olumsuz bilişsel hataların hem ilişkisel saldırganlığı hem de ilişkisel ve gözlenen mağduriyeti yordadığını göstermiştir. Bu nedenle, saldırganlık ve mağduriyet kapsamında olumsuz bilişsel hataların sistematik bir biçimde ele alınarak değerlendirilmesi, saldırganlık ve mağduriyetin gelişiminde olumsuz bilişsel hataların rolünün ortaya çıkarılması önemlidir.

Tüm bulgular bir arada değerlendirildiğinde, saldırganlığın ve mağduriyetin çocukların akran bağlamında ortaya çıkan problemler olduğu ve bu problemlerin çocuğun çeşitli özellikleri ile ilişkili olduğu görülecektir. İzleyen bölümde, araştırmanın tüm bulguları kısaca gözden geçirildikten sonra, bu araştırmanın ve mevcut alanyazının bulguları doğrultusunda gelecekte yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın amacı, çocukların akran grubu bağlamında ortaya çıkan saldırganlığı ve mağduriyeti yordayan değişkenleri belirlemektir. Bu amaç çerçevesinde, saldırganlık ve mağduriyetin çocuğun yaşı, anababanın yaşı ile olan ilişkisi değerlendirilmiş anababanın eğitim durumu ve ailenin aylık gelir düzeyinin saldırganlık ve mağduriyet üzerinde fark yaratıp yaratmadığı incelenmiş ve duygu ayarlama, olumsuz bilişsel hatalar, algılanan anababa tutumları, duygusal davranışsal problemler ve aile işlevleri ile saldırganlık ve mağduriyet arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir.

Kimi araştırmalar, gözlenen saldırganlığın yaşla birlikte azaldığını ama ilişkisel saldırganlığın yaşla birlikte arttığını bulmuştur (örn; Crick ve Grotpeter, 1995). Ancak bu araştırmanın bulguları, gözlenen saldırganlık gibi ilişkisel saldırganlığın da yaşla birlikte azaldığını göstermiştir. Ek olarak, gözlenen mağduriyetin yaşla birlikte azalırken, ilişkisel mağduriyetin yaşla birlikte arttığını bulan araştırmaların aksine (örn; Cillessen ve Mayeux, 2004) ilişkisel ve gözlenen mağduriyetin yaş ile ilişkisi bulunmamıştır.

Yaş ve cinsiyette olduğu gibi ailenin gelir düzeyine göre saldırganlığın farklılaşıp farklılaşmadığı net değildir. Kimi araştırmalar ailenin gelir düzeyi arttıkça saldırganlığın arttığını (örn; Yalçın, 2007), kimi araştırmalar ise tam tersini bulmuştur (örn; Ağlamaz, 2006). Bu araştırmada ne ilişkisel ve gözlenen saldırganlığın ne de ilişkisel saldırganlığın ailenin aylık gelir düzeyine göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Ek olarak, anababanın eğitim durumu da saldırgan davranışlar üzerinde farklılığa neden olmamıştır. Ayrıca, anababanın eğitim durumu ve ailenin aylık gelir düzeyinin ortak etkisi de saldırgan davranışlar üzerinde anlamlı bulunmamıştır. Saldırganlık gibi mağduriyet de ailenin aylık gelir düzeyi ve anababanın eğitim durumuna göre farklılaşmamıştır.

Analizler sonucunda, gözlenen saldırganlığın duygu ayarlama, olumsuz bilişsel hatalar, aile işlevleri ve YCADÖ-UF'nin hiperaktivite-dürtüsellik, dikkatsizlik, duygusal değişkenlik, huzursuzluk, DEHB,

psikosomatik yakınmalar, sosyal problemler, kaygı ve bilişsel problemler alt-ölçekleri ile ilişkili bulunmuştur. İlişkisel saldırganlığın ise duygu ayarlama, olumsuz bilişsel hatalar, aile işlevleri, algılanan anne tutumu ve algılanan baba tutumu, YCADÖ-UF'nin hiperaktivite-dürtüsellik, dikkatsizlik, duygusal değişkenlik, huzursuzluk, DEHB, psikosomatik yakınmalar, sosyal problemler, kaygı ve bilişsel problemler alt-ölçekleri ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Hem gözlenen mağduriyet hem ilişkisel mağduriyetin, olumsuz bilişsel hatalar ve aile işlevleri ile pozitif ilişki gösterdiği bulunmuştur. Ayrıca ilişkisel mağduriyet algılanan anne tutumu ve algılanan baba tutumu ile pozitif ilişki göstermiştir. Gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyetin, YCADÖ-UF'nin hiperaktivite-dürtüsellik, duygusal değişkenlik, huzursuzluk, DEHB, psikosomatik, sosyal problemler, kaygı, hiperaktivite, bilişsel problemler ve karşı gelme alt-ölçekleri ile pozitif ilişki gösterdiği bulunmuştur. Ek olarak, ilişkisel mağduriyet ve YCADÖ-UF'nin dikkatsizlik alt-ölçeği pozitif ilişki göstermiştir. Bu bulgular, ilişkisel ve gözlenen saldırganlık ile bu saldırganlık türlerine maruz kalmanın içeyönelim ve dışayönelim sorunları ile ilişkili olduğunu bulan araştırmaları (örn; Craig, 1998; Crick, 1997; Kapçı, 2004) destekler niteliktedir.

Bulgular, olumsuz bilişsel hatalar ve DEHB'nin ilişkisel saldırganlığı; DEHB, karşı gelme ve duygusal-değişkenliğin ise gözlenen saldırganlığı yordadığı bulunmuştur. Ek olarak, olumsuz bilişsel hatalar, algılanan baba tutumu ve sosyal problemler ilişkisel mağduriyeti; olumsuz bilişsel hatalar ve kaygı-utangaçlık ise gözlenen mağduriyeti yordamıştır.

Bu araştırma alanyazına önemli katkılar sağlamakla birlikte en az iki nedenden ötürü sınırlıdır. İlk olarak, alanyazında mevcut pek çok çalışma gibi saldırganlık ve mağduriyeti çocukların akran grubu bağlamında ele almıştır (örn; Crick ve Grotpeter, 1995; Kapçı, 2004). Saldırganlık ve mağduriyetin dostluk gibi yakın ilişkilerde ortaya çıkma biçimlerinin ve sıklıklarının değerlendirilmesi özellikle kızlarda mağduriyete ilişkin önemli bilgiler sunabilir. İkinci olarak, bu araştırma gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlığı bir arada değerlendirerek, yalnızca gözlenen saldırgan davranışlara odaklanan önceki çalışmaları genişletmiş olsa da çocukların sergilediği tüm saldırgan davranışları ele almamıştır. Araştırmalar bu yaş

grubunda bulunan çocukların akranları tarafından cinsel saldırganlığa da maruz kaldıklarını bildirmektedir (örn; Kapçı, 2004). Saldırganlık ve mağduriyetin bir bütün olarak ele alınabilmesi için bu yaş grubunda bulunan çocuklarda cinsel saldırganlık ve mağduriyetin de değerlendirilmesi önemlidir.

Saldırganlık ve mağduriyet kapsamında yapılacak gelecekteki araştırmalar, aşağıda belirtilen hususları aydınlatmaya çalışabilir.

1. Saldırganlık ve mağduriyet, hem ülkemizde hem yurtdışında sıklıkla akran grubu bağlamında değerlendirilmiştir (örn; Crick ve Grotpeter, 1995; Aktaş ve Güvenç, 2006). Ancak, araştırmalar, çocukların farklı bağlamlarda farklı özellikler gösterdiğini ortaya koymaktadır (örn; Parker ve Asher, 1993). Bu nedenle hem saldırganlık hem mağduriyetin gözlenen ve ilişkisel biçimlerinin, dostluk ve romantik ilişki gibi yakın ilişkiler bağlamında değerlendirilmesi önemli bilgiler sunabilir. Bu bağlamlar, özellikle kızların mağduriyetine ilişkin benzersiz bilgilere ulaşılmasını sağlayabilir.

2. Araştırmalar, saldırgan davranışlar gösteren çocukların veya bu davranışlara maruz kalan çocukların, karşılaştıkları sorunlarla nasıl baş ettiklerini değerlendirmelidir. Böylece her iki grupta yer alan çocukların kullandıkları sağlıklı ve sağlıklı olmayan (işlevsel/yapıcı ve işlevsiz/uyum bozucu) baş etme stilleri ile sorun alanları arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılabilir. Örneğin, mağduriyetin kronik hale gelmesine neden olan baş etme stilleri belirlenebilir.

3. İlişkisel saldırganlık doğrudan (direct) ve dolaylı (indirect) olabileceği gibi, aktif (active) ve proaktif (proactive) olabilir. Benzer biçimde, araştırmacılar kimi mağdurların aktif kimi mağdurların ise pasif olarak değerlendirilebileceğini göstermiştir (örn; Mahady-Wilton ve diğerleri, 2000). Özellikle saldırgan davranışlar gösteren çocukların ve bu davranışlara maruz kalan çocukların, karşılaştıkları sorunlarla nasıl baş ettiklerini değerlendirirken bu ayırım gerekli olabilir. Araştırmacılar, mağdurların saldırgan davranışlarla baş etme stillerini değerlendirirken, doğrudan ve dolaylı ilişkisel saldırganlıkla ya da aktif ve proaktif ilişkisel saldırganlıkla farklı biçimlerde baş edip etmediklerini de inceleyebilirler.

4. Sosyal bilgi işleme kuramı, çocukların saldırgan davranışlarının gelişimine ilişkin önemli bilgiler sunmuştur (örn; Crick, 1995). Sosyal bilgi işleme kuramı çerçevesinde, mağduriyetin sistematik bir biçimde çalışılması

mağdurlara ilişkin önemli bilgiler sunabilir. Ayrıca, bu araştırmanın bulguları olumsuz bilişsel hataların hem ilişkisel hem gözlenen mağduriyet ile ilişkili olduğunu gösterdiği gibi olumsuz bilişsel hataların ilişkisel ve gözlenen mağduriyeti yordadığını da göstermiştir. Olumsuz bilişsel hataların bu denli önemli bulunması, hem pratikte eğitimciler, (örneğin, çocuklara gerçekçi düşünme becerilerini öğretme gibi) hem de araştırmacılar (örneğin önleme programlarına “gerçekçi düşünme becerilerinin eklenmesi gibi) için “gerçekçi düşünme” becerisinin geliştirilmesi konusunun ne kadar önemli olabileceğine işaret etmektedir.

5. Bu çalışmada olduğu gibi pek çok çalışmada saldırganlık ve mağduriyet ile çeşitli uyum sorunları arasında ilişki olduğu bulunmuştur. Ancak saldırganlık ve mağduriyet ile uyum sorunları arasındaki neden-sonuç ilişkileri henüz açıklanabilmiş değildir. Üstelik saldırganlığın gözlenen ve ilişkisel biçimleri ile mağduriyetin gözlenen ve ilişkisel biçimleri farklı gelişimsel aşamalardan geçiyor olabilir. Bu nedenle, özellikle boylamsal çalışmalarla, saldırganlık ve mağduriyetinin farklı biçimlerinin yaşa veya gelişimsel dönemlere bağlı olarak nasıl geliştiği incelenebilir.

6. Araştırmacılar, akran ilişkileri ile bireyin antisosyal davranışlarının gelişimi arasında ilişki olduğunu bulmuştur. Akranların antisosyal davranışların geliştirilmesine ve sürdürülmesine olan katkısı alanyazında mevcuttur (örn; Hymel, Wagner ve Butler, 1990). Ancak olumsuz akran ilişkilerinin yanı sıra olumlu akran ilişkilerinden mahrum kalmak da saldırganlık ve mağduriyet ile ilişkili olabilir. Örneğin, akran reddinin saldırganlığı yordadığı bulunmuştur (Laird ve diğerleri, 2001). Bu nedenle, gelecekte yapılacak olan araştırmalar, olumlu akran ilişkilerinden mahrum kalma ile saldırganlık ve mağduriyet arasındaki ilişkileri çalışmalıdır. Ayrıca, olumlu akran ilişkilerinin ve bu ilişkilerden mahrum kalmanın, saldırganlık ve mağduriyetin çocuk üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin düzeyinde farklılık yaratıp yaratmadığı çalışılabilir.

7. Kimi araştırmalar, ilişkisel saldırganlığın yaşla birlikte arttığını ve kızlar arasında yaygın olduğunu bildirse de bu araştırmanın bulguları ilişkisel saldırganlığın yaşla birlikte azaldığını ve hem kızlar hem de erkekler arasında yaygın olduğunu bulmuştur. Alanyazında her iki bulguyu da destekleyen birbirinden farklı araştırmalar vardır. Mevcut alanyazın ile ilişkisel

saldırganlığı, cinsiyet ve gelişimsel dönem bağlamında net bir biçimde açıklamak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, gelecekte yapılacak araştırmaların cinsiyet ve gelişimsel dönem bağlamında ilişkisel saldırganlığı çalışması önemlidir. Cinsiyet ve yaşın, ilişkisel saldırganlık üzerindeki etkisi araştırılmalıdır.

8. Gelişimde, bağlamı da öne çıkaran araştırmacılar, çocuğun davranışlarının biçimlenmesinde kültürün oynadığı role dikkat çekmektedir. Görünen saldırganlık gibi ilişkisel saldırganlık da çeşitli kültürlerde çalışılmıştır. Örneğin, Türkiye (Erdoğan, 2009), Yunanistan (Andreou, 2006), Endonezya (French, Jansen ve Pidada, 2002), Finlandiya (Österman ve diğerleri, 1998) gibi çeşitli ülkelerde sosyal ilişkileri hedef alan saldırgan davranışlar incelenmiştir. Bununla birlikte, ilişkisel saldırganlık ve mağduriyeti kültür bağlamında değerlendirmek için henüz erken olduğu görülmektedir. Bu iki olguyu, kültürlerarası bir düzeyde ele alabilmek için, gelecekte yapılacak araştırmaların çeşitli kültürlerde ilişkisel saldırganlık ve mağduriyetin görünüm biçimlerinin ve sıklığının öncelikle değerlendirmesi gerekmektedir.

9. İlişkisel saldırganlığı tanımlamak, gözlenen saldırganlığı tanımlamak kadar kolay değildir. Özellikle, okul ve çevresinde, ilişkisel saldırganlığı tanımlamak daha da zor olabilir. Öğretmenlerin ilişkisel saldırganlığı kolay kolay fark etmesi zor olduğu gibi, ilişkisel saldırganlığı kullanan öğrenci, bu davranışların doğası nedeniyle, saldırgan davranışlar göstermediğini rahatlıkla iddia edebilir. Örneğin, ilişkisel saldırganlığı kullanan öğrenci, "Onunla arkadaşlık etmek istemiyorum. Bu suç mu?" diyebilir. Bu nedenle, yöneticilerin ve öğretmenlerin eğitiminde yer alan çalışmaların programlarına, öğrenciler arasında ortaya çıkan gözlenen saldırgan davranışları tanıma ve önleme yollarının yanı sıra ilişkisel saldırganlığı tanıma ve önleme yolları da eklenmelidir.

10. Bu araştırmada, çocukların %44'nün saldırgan davranışlar sergilediği; %88'inin ise çeşitli düzeylerde ilişkisel ve gözlenen saldırganlığa maruz kaldıkları bulunmuştur. Mağdur grupta yer alan çocukların %30'u hem ilişkisel hem gözlenen saldırganlığa maruz kaldığını bildirmiştir. Benzer bir çalışmada Crick ve Grotpeter (1996), ilköğretim 3-6 sınıflara devam eden 474 çocuktan %8'inin gözlenen saldırgan davranışlara, %8'inin ilişkisel saldırgan davranışlara, %9'unun ise hem ilişkisel hem gözlenen davranışlara maruz

kaldığını bulmuştur. Ülkemizdeki saldırganlık ve mağduriyet oranlarının yüksekliği dikkat çekicidir. Bu durum, özellikle okul bağlamında gerçekleştirilmesi gereken önleme programlarının önemini göstermektedir. Alanyazında saldırganlık ve mağduriyeti önlemeye ilişkin çeşitli programlar mevcuttur (örn; Olweus, 2005). Ülkemizde ise genellikle yerel önleme programlarının hazırlandığı görülmektedir (örn; Takış, 2007). Yerel programlar yerine, ülkenin genelini hedefleyen, önleme programlarının geliştirilmesi önemlidir. Gelecekteki araştırmalar, etkililiği sınanmış bir programı güncelleyerek ülkemize uyarlayabileceği gibi yeni programlar da geliştirebilir.

11. Saldırganlık ve mağduriyeti önleme programları, yukarıda bahsedildiği gibi okul müfredat programlarının dışında yapılabileceği gibi okul müfredat programlarına dahil de edilebilir. Kapsamlı gelişimsel rehberlik yaklaşımı kapsamında hazırlanan okul müfredat programlarına eklenen saldırganlık ve mağduriyet konularının, hem saldırganlık hem mağduriyeti önemli ölçüde azaltacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağlamaz, T. (2006). Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Puanlarının Kendini Açma Davranışı, Okul Türü, Cinsiyet, Sınıf Düzeyi, Anne-Baba Öğrenim Düzeyi ve Ailenin Aylık Gelir Düzeyi Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Aker, Ç. (1996). Lise Öğrencilerinin Kendini Açma Davranışları ile Cinsiyetleri Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aktaş, V., Çoştur, R. (2007). Sorumluluk Yükleme Çerçevesinde Öfke ve Sempati Duyguları ile Yardım Etme ve Saldırganlık Davranışları. Türk Psikoloji Dergisi, 2007,22(59),15-42.
- Aktaş, V., Güvenç, G. (2006). Kız ve Erkek Ergenlerde Saldırgan ve Olumlu Sosyal Davranışlar ile Yaş, İlişkisel Bağlam ve Kişiler- Arası Duyarlılık Arasındaki İlişkiler. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 23(2), 233-264.
- Aktaş, V., Şahin, D. ve Aydın, O. (2005) Saldırgan Olan ve Olmayan Çocuklarda Düşmanca Niyet Yükleme Yanlılığının Cinsiyete Bağlı Olarak İncelenmesi. Türk Psikoloji Dergisi, 20(55), S.43-57.
- Alsaker, D. F., Olweus, D. (1992). Stability of Global Self-Evaluations in Early Adolescence: A Cohort Longitudinal Study. Journal of Research on Adolescence. 2, 123 – 145.

- American Psychiatric Association-APA. (1994). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorder. 4. Baskı (Dsm-IV), Washington Dc, American Psychiatric Association, 739-742.
- Aral, N., Ayhan Bütün, A., Türkmenler, B., Akbıyık, A. (2004). İlköğretim Okullarının Sekizinci Sınıfına Devam Eden Çocukların Saldırganlık Eğilimlerinin İncelenmesi, Çağdaş Eğitim Dergisi, 29(315),17-25.
- Aras, Ş., Ünlü, G., Taş, F.V. (2007). Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Polikliniğine Başvuran Hastalarda Belirtiler, Tanılar ve Tanıya Yönelik İncelemeler. Klinik Psikiyatri Dergisi, 10(1),28-37.
- Archer J. (2001). A Strategic Approach to Aggression. Social Development. 10, 267–271.
- Archer J., Parker S. (1994). Social Representations of Aggression in Children. Aggressive Behavior, 20, 101-114.
- Archer, J. (2004). Sex Differences in Aggression in Real-World Settings: A Meta-Analytic Review. Review of General Psychology, 8, 291–322.
- Arıcak, T. O. (1995). Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık, Benlik Algısı ve Denetim Odağı İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood: A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties. American Psychologist, 55, 469-480.

- Atik, G. (2006). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri Arasındaki Zorbalık Davranışını Yordamada Denetim Odağı, Benlik Saygısı, Aile Stili, Yalnızlık ve Akademik Başarının Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Austin, S., Joseph, S. (1996). Assessment of Bully/Victim Problems in 8- to 11-Year-Olds. *British Journal of Educational Psychology*. 66, 447–456.
- Avcı, R. (2006). Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri, Öfke ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Ayan, S. (2007). Aile İçinde Şiddete Uğrayan Çocukların Saldırganlık Eğilimleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2007, 8(3),206-214.
- Aydın, A. (2006). Ergenlerde Sosyal Anksiyete Belirtilerini Azaltmaya Yönelik Bilişsel-Davranışçı Müdahale Programının Etkililiğinin Değerlendirilmesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bahçıvan-Saydam, R., Gençöz, T. (2005). Aile İlişkileri, Ebeveyn Çocuk Yetiştirme Tutumu ve Kendilik Değerinin Gençler Tarafından Belirtilen Davranış Problemleri ile Olan İlişkisi, *Türk Psikoloji Dergisi*, 20, 55, 61–74.
- Balkaya, F. (2001). Çok Boyutlu Öfke Envanterinin Geliştirilmesi ve Bazı Semptom Gruplarındaki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Bandura, A. (1997). Self-Efficacy in Changing Societies. in Bandura, A. (Ed.) Exercise of Personal and Collective Efficacy in Changing Societies (Pp. 1-45). New York: Cambridge University Pres.
- Banks, R. (1997). Bullying in Schools. ERIC Digest. Champaign, IL: National Center for Research on Teacher Learning.
- Barnowa, S., Schuckitb, M., Lucht, M., John, U., Freyberger, H. J. (2002). the Importance of A Positive Family History of Alcoholism, Parental Rejection and Emotional Warmth, Behavioral Problems and Peer Substance Use for Alcohol Problems in Teenagers: A Path Analysis. J Stud Alcohol, 63 (3), 305-15.
- Baron, R. A., Richardson, D. R. (1994). Human Aggression (2. Ed.). New York: Plenum.
- Barriga, A. Q., Landau, J. R., Stinson, B. L., II., Liau, A. K., Gibbs, J. C. (2000). Cognitive Distortion and Problem Behaviors in Adolescents. Criminal Justice and Behavior, 27, 36-56.
- Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, (1998). Aile İçinde ve Toplumsal Alanda Şiddet, Ankara, Yayın No,113.
- Batsche, G.M. and H.M. Knoff. (1994). Bullies and Their Victims: Understanding A Pervasive Problem in the Schools. School Psychology Review, 23(2): 165-174.
- Baumeister, R. F., Campbell, W. K. (1999). the Intrinsic Appeal of Evil: Sadism, Sensational Thrills, and Threatened Egotism. Personality and Social Psychology Review, 3, 210-221.

- Baumeister, R. F., Bushman, B. J., Campbell, W. K. (2000). Self-esteem, Narcissism, and Aggression: Does Violence Result From Low Self-Esteem Or From Threatened Egotism? *Current Directions in Psychological Science*. 9, 26–29.
- Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Children. *Child Development*, 37 (2), 887 –907.
- Baumrind, D. (1996). the Discipline Controversy Revisited. *Family Relations*, 45 (4).
- Bayer, C. L., Cegala, D. J. (1992). Trait Verbal Aggressiveness and Argumentativeness: Relations With Parenting Style. *Western Journal of Communication*. 56, 301 – 310.
- Beeghly M, Cicchetti D. (1994). Child Maltreatment, Attachment and the Self-System: Emergence of an Internal State Lexicon in Toddlers at High Social Risk. *Devel Psychopathol*, 6, 5-30.
- Bentley, K. M., Li, A. K. F. (1995). Bully and Victim Problems in Elementary Schools and Students' Beliefs About Aggression. *Canadian Journal of School Psychology*, 11, 153-165.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its Causes, Consequences, and Control*. New York: Academic.
- Bernstesen, J.Y. Watson, M.W. (1997). Children Who Are Targets of Bullying, *Journal of Interpersonal Violence*, 12(4): 483-498.
- Bettencourt, B.A., Miller, N. (1996). Gender Differences in Aggression as A Function of Provocation: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 119, 422-447.

- Bickett, L., Milich, R. (1990). First Impressions Formed of Boys With Learning Disabilities and Attention Deficit Disorder. *Journal of Learning Disabilities*, 23, 253–259.
- Biederman, J., Faraone, S. V., Spencer, T. J., Mick, E., Monuteaux, M. C., Aleardi, M. (2006). Functional Impairments in Adults With Self-Reports of Diagnosed ADHD: A Controlled Study of 1001 Adults in the Community. *Journal of Clinical Psychiatry*, 67, 524-540.
- Bilgiç, E. (2007). İlköğretim I. Kademedede Görülen Zorba Davranışların Sınıf Değişkenleri ve Atmosferi Algılamalarına Göre İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Bjorkqvist, K. (1994). Sex Differences in Physical, Verbal, and Indirect Aggression: A Review of Recent Research. *Sex Roles*, 30, 177–188.
- Björkqvist, K. (2001). Different Names, Same Issue. *Social Development*, 10, 272–27.
- Björkqvist, K., Ekman, K., Lagerspetz, K. M. J. (1982). Bullies and Victims. Their Ego Picture, Ideal Ego Picture and Normative Ego Picture. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23, 307-313.
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Kaukiainen A. (1992a). Do Girls Manipulate and Boys Fight? Developmental Trends Regarding Direct and Indirect Aggression. *Aggressive Behaviour*. 18, 117–127.
- Björkqvist, K., Niemela, P. (1992). New Trends in the Study of Female Aggression. in: Björkqvist, K., Niemela, P., (Eds.), of Mice and Women: Aspects of Female Aggression. (3–16). San Diego, CA: Academic Press.

- Björkqvist, K., Österman, K., Kaukiainen, A. (1992b). the Development of Direct and Indirect Aggressive Strategies in Males and Females. in: Björkqvist, K., Niemela, P., (Eds.), of Mice and Women: Aspects of Female Aggression. (51–64).San Diego, Ca: Academic Press.
- Björkqvist, K., Österman, K., Lagerspetz, K.M.J. (1994). Sex Differences in Covert Aggression among Adults. *Aggressive Behavior*. 20, 27-33.
- Blachman, D. R., Hinshaw, S. P. (2002). Patterns of Friendship among Girls With and Without Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30, 625–640.
- Block, J. H. (1983). Differential Premises Arising From Differential Socialization of the Sexes: Some Conjectures. *Child Development*. 54, 1335-1354.
- Boivin M, Hymel S, Bukowski W. M. (1995). the Roles of Social Withdrawal, Peer Rejection, and Victimization by Peers in Predicting Loneliness and Depressed Mood in Childhood. *Developmental Psychopathology*. 7, 765–86.
- Boivin, M., Hymel, S. (1997). Peer Experiences and Social Selfperceptions: A Sequential Model. *Developmental Psychology*. 33, 135–145.
- Boivin, M., Hymel, S., Bukowski, W. M. (1995). the Roles of Social Withdrawal, Peer Rejection, and Victimization by Peers in Predicting Loneliness and Depressed Mood in Childhood. *Development and Psychopathology*. 7, 765-785.
- Bond L., Carlin J., Thomas L., Rubin K., Patton G., (2001) Does Bullying Cause Emotional Problems? A Prospective Study of Young Teenagers, *British Medical Journal*, 323, 480-484.

- Bonica, C., Arnold, D. H., Fisher, P. H., Zeljo, A., Yershova, K. (2003). Relational Aggression, Relational Victimization, and Language Development in Preschoolers. *Social Development*, 12 (4), 551-562.
- Boulton, M. J., and K. Underwood. (1992). Bully/Victim Problems among Middle School Children. *British Journal of Educational Psychology*, 62, 63-87.
- Boulton, M. J., Smith, P. K. (1994). Bully/Victim Problems in Middle-School Children: Stability, Self-Perceived Competence, Peer Perceptions and Peer Acceptance. *British Journal of Educational Psychology*. 62, 73–87.
- Bozbey-Akalın (2005). Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Abla ve Ağabeylerinin Sosyal Beceri Düzeyi ve Kardeş İlişkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Brehm, S. S., Kassir, S. M. (1990). *Social Psychology*. Boston: Houghton Mifflin.
- Bronfenbrenner U. (1986). Ecology of the Family as A Context for Human Development: Research Perspectives. *Developmental Psychology* 22, 723–742.
- Bronfenbrenner, U. (1981). *the Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Browne, K. D. (2002). National Prevalence Study of Child Abuse and Neglect in Romanian Families. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 2002

- Buck, R. (1990). Mood and Emotion. A Comparison of Views. *Psychological Inquiry*, 1, 330-336.
- Bulut, I. (1990). Aile Değerlendirme Ölçeği El Kitabı, Ankara, Özgüzelış Matbaası.
- Burr, J. E., Ostrov, J. M., Jansen, E. A., Cullerton-Sen, C., Crick, N. R. (2005). Relational Aggression and Friendship During Early Childhood: "I Won't Be Your Friend!" *Early Education and Development*, 16, 161-183.
- Buss, A. H. (1961). *the Psychology of Aggression*. New York: John Wiley and Sons.
- Buvinic M., Morrison A., and Shifter M. (1999). Violence in Latin America and the Caribbean: A Framework for Action. [Http://Www.ladb.org/SDS/Doc/1073eng.Pdf](http://www.ladb.org/SDS/Doc/1073eng.Pdf) 20 Şubat 2009'da Alınmıştır.
- Cairns, R. B., Cairns, B. D. (1986). the Developmental–Interactional View of Social Behavior: Four Issues of Adolescent Aggression. in: Olweus, D., Block, J., Radke-Yarrow, M. (Eds.), *Development of Antisocial and Prosocial Behavior* (3315–3423). New York: Academic Press.
- Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Ferguson, L. L. Garipey, L. L. (1989). Growth and Aggression: I. Childhood to Early Adolescence. *Developmental Psychology*, 25, 320–330.
- Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Gest, S. D. Garipey, J. L. (1988). Social Networks and Aggressive Behavior: Peer Support Or Peer Rejection? *Developmental Psychology*. 24, 815–823.

- Calkins, S.D. (1994). Origins and Outcomes of Individual Differences in Emotional Regulation. in N.A.
- Callaghan, S., Joseph, S. (1995). Self-Concept and Peer Victimization among School Children. *Personality and Individual Differences*. 18, 161–163.
- Campos, J. J., Frankel, C. B., Camras, L. (2004). on the Nature of Emotion Regulation. *Child Development*, 74, 377–394.
- Campos, J. J., Mumme, D. L., Kermoian, R., Campos, R. G. (1994). A Functionalist Perspective on the Nature of Emotion. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2–3), 284–303.
- Camras, L. A., Sachs-Alter, E., Ribordy, S. C. (1996). Emotion Understanding in Maltreated Children: Recognition of Facial Expressions and Integration With Other Emotional Cues. in M. Lewism.W. Sullivan (Eds.), *Emotional Development in Atypical Children* (Pp. 203–225). Mahwah, Nj: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Capaldi, D. M., Shortt, J. W., Crosby, L. (2003). Physical and Psychological Aggression in at-Risk Young Couples: Stability and Change in Young Adulthood. *Merrill-Palmer Quarterly*. 49, 1–27.
- Casas, J. F., Weigel, S. M., Crick, N. R., Ostrov, J. M., Woods, K. E., Jansen Yeh, E. A., Huddlestone-Casas, C. A. (2006). Early Parenting and Children's Relational and Physical Aggression in the Preschool and Home Contexts. *Applied Developmental Psychology*. 27, 209–227.
- Caspi, A., Lynam, D., Moffitt, T. E. Silva, P. A. (1993). Unraveling Girls' Delinquency: Biological, Dispositional, and Contextual Contributions to Adolescent Misbehavior. *Developmental Psychology*. 29, 19–30.

- Cassidy, J. Berlin, L. J. (1994). the Insecure-Ambivalent Pattern of Attachment: Theory and Research. *Child Development*, 65, 971–991.
- Cassidy, J. Kobak, R. R. (1988). Avoidance and Its Relation to Other Defensive Processes. in J. Belsky T. Nezworski (Eds.), *Clinical Implications of Attachment* (Pp. 300–323). Hillsdale, Nj: Erlbaum.
- Cassidy, J. T., Nelson, A. M. (1988). the Frequency of Juvenile Arthritis. *Journal of Rheumatology*. 15, 535-536.
- Cheng, C.L. (2009). No Blood Means Less Harm?: Relational Aggression and Peer Rejection in Adolescence. *Bulletin of Educational Psychology*, 40 (3), 511-528.
- Cicchetti, D., Lynch, M. (1993). Toward an Ecological/Transactional Model of Community Violence and Child Maltreatment: Consequences for Children's Development. *Psychiatry*, 53, 96-118.
- Cicchetti, D., Ackerman, B. P., Izard, C. E. (1995). Emotions and Emotion Regulation in Developmental Psychopathology [Special Issue]. *Development and Psychopathology*, 7, 1-10.
- Cillessen, A. H. N., Mayeux, L. (2004). From Censure to Reinforcement: Developmental Changes in the Association Between Aggression and Social Status. *Child Development*, 75, 147-163.
- Cillessen, A. H., Borch, C. (2006). Developmental Trajectories of Adolescent Popularity: A Growth Curve Modelling Analysis. *Journal of Adolescence*. 29, 935–959.

- Coie, J. D., , Dodge, K. A. (1983). Continuities and Changes in Children's Social Status: A Five-Year Longitudinal Study. *Merrill-Palmer Quarterly*. 29, 261-282.
- Coie, J. D., , Dodge, K. A. (1988). Multiple Sources of Data on Social Behavior and Social Status in the School: A Cross-Age Comparison. *Child Development*. 59, 815-829.
- Coie, J. D., Dodge, K. A. (1998). Aggression and Antisocial Behavior. in W. Damon (Eds.), *Handbook of Child Psychology* (5th Edn, Vol. 3). New York: John Wiley, Sons.
- Coie, J. D., Dodge, K. A., Goppotelli, H. (1982). Dimensions and Types of Social Status: A Cross-Age Perspective. *Developmental Psychology*. 18, 557-570.
- Coie, J. D., Dodge, K. A., Kupersmidt, J. B. (1990). Peer Group Behavior and Social Status. in S. R. Asber , J. D. Goie (Eds.), *Peer Rejection in Childhood* (Pp. 17-59). New York: Gambridge University Press.
- Coie, J. D., Lochman, J. E., Terry, R. , Hyman, C. (1992). Predicting Early Adolescent Disorder From Childhood Aggression and Peer Rejection. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 60, 783–792.
- Cole, P. M., Zahn-Waxler, C., Smith, K. D. (1994). Expressive Control During A Disappointment: Variations Related to Preschooler's Behavior Problems. *Developmental Psychology*, 30, 835–845.
- Cole, P. M., Zahn-Waxler, C., Fox, N. A., Usher, B. A., Welsh, J. D. (1996). Individual Differences in Emotion Regulation and Behavior Problems in Preschool Children. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 518–529.

- Conners, C.K. (2000). Conners' Rating Scales-Revised. Technical Manual. New York: Multi-Health Systems Inc., (2000).
- Connolly, I., O'moore, M. (2003). Personality and Family Relations of Children Who Bully. *Personality and Individual Differences*, 35(3), 559-567.
- Cook, P. J., Lawrence, B. A., Ludwig, J., Miller, T. R. (1999). the Medical Costs of Gunshot Injuries in the United States. *Journal of the American Medical Association*, 282, 447-454.
- Coyne, S. M., Archer, J., Eslea, M. (2006). "We Are Not Friends Anymore! Unless...": the Frequency and Harmfulness of Indirect, Relational , and Social Aggression. *Aggressive Behavior*, 32, 294-307.
- Coyne, S. M., Archer, J., Eslea, M. (2004). Cruel Intentions on Television and in Real Life: Can Viewing Indirect Aggression Increase Viewers' Subsequent Indirect Aggression? *Journal of Experimental Child Psychology*, 88, 234–253.
- Coyne, S.M., Archer, J. (2005). the Relationship Between Indirect and Physical Aggression on Television and in Real Life. *Social Development*, 14, 324-338.
- Craig, W. (1998). the Relationship among Bullying, Victimization, Depression, Anxiety, and Aggression in Elementary School Children. *Personality and Individual Differences*, 24, 123–130.
- Craig, W., Peters, R., Konarski, R. (1998). Bullying And Victimization among Canadian School Children. the Working Paper Series for the Applied Research Branch, Human Resources Development Canada.

- Craig, W. M., Pepler, D.J. (1997). Observations of Bullying and Victimization in the School Yard. *Canadian Journal of School Psychology*, 13:41-59.
- Crick, N. (1997). Engagement in Gender Normative Versus Nonnormative Forms of Aggression: Links to Social–Psychological Adjustment. *Developmental Psychology*, 33, 610–617.
- Crick, N. C., Dodge, K. A. (1996). Social Information Processing Deficits in Reactive and Proactive Aggression. *Child Development*, 67, 993–1002.
- Crick, N. R. (1995). Relational Aggression: the Role of Intent Attribution, Feelings of Distress, and Provocation Type. *Development and Psychopathology*, 7, 313–322.
- Crick, N. R. (1996). the Role of Overt Aggression, Relational Aggression, and Prosocial Behavior in the Prediction of Children’s Future Social Adjustment. *Child Development*, 67, 2317–2327.
- Crick, N. R., Werner, N. E. (1998). Response Decision Processes in Relational and Overt Aggression. *Child Development*, 69, 1630–1639. 859.
- Crick, N. R., Bigbee, M. A. (1998). Relational and Overt Forms of Peer Victimization: A Multi-Informant Approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 66, 337–347.
- Crick, N. R., Bigbee, M. A., Howes, C. (1996). Gender Differences in Children’s Normative Beliefs About Aggression: How Do I Hurt Thee? Let Me Count the Ways. *Child Development*, 67, 1003–1014.

- Crick, N. R., Casas, J. F., Ku, H. (1999). Relational and Physical Forms of Peer Victimization in Preschool. *Developmental Psychology*, 35, 376–385.
- Crick, N. R., Casas, J. F., Mosher, M. (1997). Relational and Overt Aggression in Preschool. *Developmental Psychology*, 33, 579–587.
- Crick, N. R., Casas, J. F., Nelson, D. A. (2002). Toward A More Complete Understanding of Peer Maltreatment: Studies of Relational Victimization. *Current Directions in Psychological Science*, 11, 98–101.
- Crick, N. R., Dodge, K. A. (1994). A Review and Reformulation of Social Information-Processing Mechanisms in Children's Social Adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74–101.
- Crick, N. R., Grotpeter, J. (1995). Relational Aggression, Gender, and Social-Psychological Adjustment. *Child Development*, 66, 710–722.
- Crick, N. R., Grotpeter, J. K. (1996). Children's Treatment by Peers: Victims of Relational and Overt Aggression. *Development and Psychopathology*, 8, 367–380.
- Crick, N. R., Grotpeter, J. K., Bigbee, M. A. (1997). Relationally and Physically Aggressive Children's Intent Attributions and Feelings of Distress for Relational and Instrumental Peer Provocations. *Child Development*, 73 (4), 1134-1142.
- Crick, N. R., Murray-Close, D., Woods, K. (2006). Borderline Personality Features in Childhood: A Short-Term Longitudinal Study. *Development and Psychopathology*, 17, 1051–1070

- Crick, N. R., Nelson, D. A. (2002). Relational and Physical Victimization Within Friendships: Nobody Told Me There'd Be Friends Like These. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30, 599–607.
- Crick, N. R., Nelson, D. A., Morales, J. R., Cullerton-Sen, C., Casas, J. F., Hickman, S. (2001). Relational Victimization in Childhood and Adolescence: I Hurt You Through the Grapevine. in J. Juvonen, S. Graham (Eds.), *School-Based Peer Harassment: the Plight of the Vulnerable and Victimized* (Pp. 196–214). New York: Guilford Press.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Burr, J. E., Jansen-Yeh, E. A., Cullerton-Sen, C., Ralston, P. (2006). A Longitudinal Study of Relational and Physical Aggression in Preschool. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 27, 254–268.
- Crick, N. R., Werner, N., Casas, J., O'brien, K., Nelson, D., Grotpeter, J., ve diğ erleri (1999). Childhood Aggression and Gender: A New Look at an Old Problem. *Nebraska Symposium on Motivation*, 45, 75–141.
- Crick, N.R., Werner, N.E. (1998). Response Decision Processes in Relational and Overt Aggression. *Child Development*, 69, 1630-1639.
- Cullerton-Sen, C., Crick, N. R. (2005). Understanding the Effects of Physical and Relational Victimization: the Utility of Multiple Perspectives in Predicting Social-Emotional Adjustment. *School Psychology Review*. 34, 147–160.
- Cummings, E. M., Hennessey, K., Rabideau, G., Cicchetti, D. (1994). Responses of Physically Abused Boys to Interadult Anger Involving Their Mothers. *Development and Psychopathology*, 6, 31-42.

- Cummings, J. L., Mega, M., Gray, K., Rosenberg-Thompson, S., Carusi, D. A., Gornbein, J. (1994). the Neuropsychiatric Inventory: Comprehensive Assessment of Psychopathology in Dementia. *Neurology*, 44, 2308–2314.
- Çelik (2006). Üniversite Birinci Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Tepkileri, Bağlanma Tarzları ve Kişilerarası Şemalarının İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dake, J. A., Price, J.H., Telljohann, S.K. (2003). the Nature and Extent of Bullying at School. *Journal of School Health*, 73 5, 173-181.
- Darling, N., Steinberg, L. (1993). Parenting Style as Context: an Integrative Model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487-496.
- David, C.F., Kistner, J.A., (2000). Do Positive Self-Perceptions Have A “Dark Side”? Examination of the Link Between Perceptual Bias and Aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28(4), 327-337.
- Delligatti, N., Akin-Little, A., Little, S.G. (2003). Conduct Disorder in Girls: Diagnostic and Intervention Issues. *Psychology in the Schools*, 40, 183-192.
- Demirhan, M. (2002). Kendini Açma Düzeyleri Farklı Lise Öğrencilerinin Bazı Değişkenler Açısından Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Deveci, S. E. , Açıık, Y. (2002). İlköğretim Öğrencilerinin Fiziksel Şiddete Maruziyetleri ve Yaklaşımları. 29 Mart 2009 tarihinde <http://www.dicle.edu.tr/~halks/m9.29.htm> adresinden indirilmiştir.

- Dizman, H. (2003). Anne-Babası ile Yasayan ve Anne Yoksunu Olan Çocukların Saldırganlık Eğilimlerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dizman, H., Gürsoy, F. (2004). Anne Yoksunu Olan Çocukların Saldırganlık Eğilimlerinin İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2 (27),7-17.
- Dodge, K. A. (1980). Social Cognition and Children's Aggressive Behavior. *Child Development*. 51, 162–170.
- Dodge, K. A. (1991). Emotion and Social Information Processing. in J. Garber, K. A. Dodge (Eds.), *the Development of Emotion Regulation and Dysregulation*. (Pp. 159–181). New York: Cambridge University Press.
- Dodge, K. A., Coie, J. D. (1987). Social-Information-Processing Factors in Reactive and Proactive Aggression in Children's Peer Groups. *Journal of Personality and Social Psychology*. 53, 1146–1158.
- Dodge, K. A., Schlundt, D. C., Schocken, I., Delugach, J. D. (1983). Social Competence and Children's Sociometric Status: the Role of Peer Group Entry Strategies. *Merrill-Palmer Quarterly*. 29 (3), 309-336.
- Doğan, S. (2001). Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeylere Mensup Ergenlik Çağındaki Kız ve Erkeklerin Saldırgan Davranışlarıyla Ana-Baba Tutumları Arasındaki İlişkiler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmit.
- Durmuş, E., Gürkan, U. (2005). Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Saldırganlık Eğilimleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3),253-269.

- Efiliti, E. (2006). Orta Öğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Saldırganlık, Denetim Odağı ve Kişilik Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Eisenberg, N., Morris, A. S. (2002). Children's Emotion-Related Regulation. in H. Reese R. Kail (Eds.), *Advances in Child Development and Behavior*, 30, 189-229.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A. (1999). Emotion, Emotion Related Regulation, and Quality of Socioemotional Functioning. in L. Balter (Eds.), *Child Psychology: A Handbook of Contemporary Issues* (318–335). Philadelphia: Psychology Press/Taylor Francis.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Bernzweig, J., Karbon, M., Poulin, R., Hanish, L. (1993). the Relations of Emotionality and Regulation to Preschoolers' Social Skills and Sociometric Status. *Child Development*, 64, 1418–1438.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Guthrie, I. K., Murphy, B. C., Maszk, P., Holmgren, R., Suh, K. (1996). the Relations of Regulation and Emotionality to Problem Behavior in Elementary School Children. *Development and Psychopathology*, 8, 141–162.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Guthrie, I. K., Reiser, M. (2000). Dispositional Emotionality and Regulation: Their Role in Predicting Quality of Social Functioning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 136–157.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Murphy, B. C., Guthrie, S. J., Friedman, J., (1997). Contemporaneous and Longitudinal Prediction of Children's Social Functioning From Regulation and Emotionality. *Child Development*, 68, 642–664.

- Eisenberg, N., Fabes, R., Murphy, B., Mazek, P., Smith, M., Karbon, M. (1995). the Role of Emotionality and Regulation in Children' Social Functioning: A Longitudinal Study. *Child Development*, 66, 1360–1384.
- Ekman, P. (1992). an Argument for Basic Emotions. *Cognition and Emotion*, 6, 169-200.
- Eliot, M. (1992). *Bullying: A Practical Guide to Coping for Schools*. Essex: Longman.
- Elliott, D. S. (1994). Longitudinal Research in Criminology: Promise and Practice. in Weitekamp, E. G. M., Kerner, H. J. (Eds.), *Cross-National Longitudinal Research on Human Development and Criminal Behavior* (Pp. 189–201). Dordrecht: Kluwer Academic.
- Epkins, C. C. (2000). Cognitive Specificity in Internalizing and Externalizing Problems in Community and Clinic-Referred Children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29, 199–208.
- Erdinç, S. (2009). *Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Fiziksel ve İlişkisel Saldırganlığın Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğdu, M. Y. (2005). Suça Yönlendirilen ve Yönlendirilmeyen Çocukların Aile İlişkileri ile Saldırganlık Davranışlarının Karşılaştırılması. *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Dergisi*, 12(3),106-114.
- Erdoğdu, M. Y. (2005). Suça Yönlendirilen ve Yönlendirilmeyen Çocukların Aile İlişkileri ile Saldırganlık Davranışlarının Karşılaştırılması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 2005,12(3),106-114.

- Eron, L. (1994). Theories of Aggression – From Drives to Cognitions. in Huesmann, L. R. (Ed.) Aggressive Behavior – Current Perspectives. New York. Plenum Press. Pp. 3-11.
- Eron, L. D., Huesmann, R. L., Dubow, E., Romanoff, R., Yarmel, P. W. (1987). Childhood Aggression and Its Correlates Over 22 Years. Childhood Aggression and Violence. New York: Plenum.
- Eron, L. D., Walder, L. O., Lefkowitz, M. M. (1971). Learning of Aggression in Children. Boston: Little, Brown Co.
- Ersoy, Ş., Aral, N. (2001). Korunmaya Muhtaç Yuva Çocuklarıyla Ailesiyle Yaşayan Dokuz-Onbir Yaş Grubundaki Çocukların Saldırganlık Eğilimlerinin İncelenmesi. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi,1(4-5),1-12.
- Eslea, M., Smith, P. K. (1998). the Long-Term Effectiveness of Anti-Bullying Work in Primary Schools. Educational Research, 40: 203-218.
- Fabes, R. A., Eisenberg, N., Jones, S., Smith, M., Guthrie, I., Poulin, R., (1999). Regulation, Emotionality, and Preschoolers' Socially Competent Peer Interactions. Child Development, 70, 432–442.
- Famularo R, Kinscherff R, Fenton T (1992). Psychiatric Diagnoses of Maltreated Children: Preliminary Findings. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry, 31: 863-867.
- Faraone, S. V., Sergeant, J., Gillberg, C., Biederman, J. (2003). the Worldwide Prevalence of ADHD: Is It an American Condition? World Psychiatry, 2, 104-113.

- Farrington, D., P. (1993). Understanding and Preventing Bullying. in M. Tonry (Ed.), *Crime and Justice*, Vol. 17. Chicago : University of Chicago.
- Farrington. D., P. (1994). Childhood, Adolescent, and Adult Features of Violent Males. in: Huesmann LR (Ed.), 'Aggressive Behavior: Current Perspectives,' New York: Plenum Press, 215–240.
- Farrington, D., P. (1995). the Development of Offending and Antisocial Behaviour From Childhood: Key Findings From the Cambridge Study in Delinquent Development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 36, 929 – 964.
- Felix, E.D., McMahon, S.D. (2006). Gender and Multiple Forms of Peer Victimization: How Do They Influence Adolescent Psychosocial Adjustment? *Violence and Victims*. 21 (6), 707-724.
- Ferguson, T.J., Rule, B.G. (1980). Effects of Inferential Set, Outcome Severity, and Basis of Responsibility on Children's Evaluation of Aggressive Acts. *Developmental Psychology*. 16, 141–146.
- Feshbach, N. D. (1969). Sex Differences in Children's Modes of Aggressive Responses Toward Outsiders. *Merrill Palmer Quarterly*. 15, 249–258.
- Finkelhor, D., Ormrod, R. K., Turner, H. A. (2007). Poly-Victimization: A Neglected Component in Child Victimization *Child Abuse Neglect*, 31(1), 7-26.
- Finnegan, R.A., Hodges, E.V.E., Perry, D.G. (1996). Preoccupied and Avoidant Coping During Middle Childhood. *Child Development*, 67, 1318–1328.

- French, D. C., Jansen, E. A., Pidada, S. (2002). United States and Indonesian Children's and Adolescents' Reports of Relational Aggression by Disliked Peers. *Child Development*. 73, 1143–1150.
- Frick, P.J., Morris, A.S. (2004). Temperament and Developmental Pathways to Conduct Problems. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33, 54–68.
- Frodi, A., Macaulay, J., Thome, P. R. (1977). Are Women Always Less Aggressive Than Men? A Review of the Experimental Literature. *Psychological Bulletin*. 84, 634–660.
- Galen, B. R., Underwood, M. (1997). A Developmental Investigation of Social Aggression among Girls. *Developmental Psychology*. 33, 589–599.
- Galen, B. R., Underwood, M. K. (1997). A Developmental Investigation of Social Aggression among Children. *Developmental Psychology*. 33, 589–600.
- Garthy, J. D., Ehling, F. J. (1964). *Natural History of Aggression*. New York: Academic.
- Gibb, B. E. (2002). Childhood Maltreatment and Negative Cognitive Styles: A Quantitative and Qualitative Review. *Clinical Psychology Review*, 22, 223-246.
- Gibbs, J. (2001). Maintaining Front Line Workers: A Case for Refocusing Supervision, *Child Abuse Review*, 10, 323–35.
- Giles J. W., Heyman G. D. (2005). Preschoolers Use Trait – Relevant Information to Evaluate the Appropriateness of an Aggressive Response. *Aggressive Behaviour*, 31, 498-509.

- Goldstein, N. E., Arnold, D. H., Rosenberg, J. L., Stowe, R. M., Ortiz, C. (2001). Contagion of Aggression in Day Care Classrooms as A Function of Peer and Teacher Responses. *Journal of Educational Psychology*, 93, 708–719.
- Goldstein, S. E., Tisak, M. S. (2004). Adolescents' Outcome Expectancies About Relational Aggression Within Acquaintanceships, Friendships, and Dating Relationships. *Journal of Adolescence*. 27, 283–302.
- Goldstein, S. E., Tisak, M. S., Boxer, P. (2002). Preschoolers' Normative and Prescriptive Judgments About Relational and Overt Aggression. *Early Education and Development*. 13, 23–39.
- Gormly, A. V., Brodinsky, D. M. (1993). *Lifespan Human Development*. Orlando, FL: Holt, Rinehart, Winston.
- Görker, I., Korkmazlar, Ü., Durukan, M., Aydoğdu, A. (2004). Çocuk ve Ergen Psikiyatri Kliniğine Başvuran Ergenlerde Belirti ve Tanı Dağılımı. *Klinik Psikiyatri Dergisi* 7(2),103-110.
- Grills, A. E., Ollendick, T. H. (2002). Peer Victimization, Global Self-Worth, and Anxiety in Middle School Children. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 31, 59–68.
- Gross, J. J. (1998). the Merging Field of Emotion Regulation: an Integrative Review. *Review of General Psychology*, 2, 271–299.
- Gross, J. J. (2001). Emotion Regulation in Adulthood: Timing Is Everything. *Current Directions in Psychological Science*, 10, 214–219.

- Gross, J. J., Munoz, R. F. (1995). Emotion Regulation and Mental Health. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 2, 151-164.
- Gross, J.J., Thompson, R.A. (2007). Emotion Regulation: Conceptual Foundations.. İçinde: J.J. Gross (Ed)., *Handbook of Emotion Regulation*, Guilford Publications, New York, S. 3-26.
- Gross, J.J. (2002). Emotion Regulation: Affective, Cognitive, and Social Consequences. *Psychophysiology*, 39, 281-291.
- Grotmeter, J. K., Crick, N. R. (1996). Relational Aggression, Overt Aggression, and Friendship. *Child Development*. 67, 2328–2338.
- Gubrium, J. F. (1974). Marital Desolation and the Evaluation of Everyday Life in Old Age. *Journal of Marriage and the Family*. 36, 107-113.
- Gültekin, Z., Sayıl, M. (2005). Akran Zorbalığını Belirleme Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 8 (15) 47-61
- Gümüş, T. (2000). Kendini Kabul Düzeyleri Farklı Genel Lise Öğrencilerinin Bazı Değişkenlere Göre Saldırganlık Düzeyleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürsoy, F. (2002). Annesi Çalışan ve Çalışmayan Çocukların Saldırganlık Eğilimlerinin İncelenmesi. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, 6 (7), 7-15.
- Halıcı, P., Baran G. (2006). Yatılı İlköğretim Bölge Okullarına Devam Eden ve Ailesiyle Birlikte Yaşayan 12-14 Yaş Grubundaki Çocukların Saldırganlık Eğilimlerinin İncelenmesi. *Adli Psikiyatri Dergisi*, 3(2), 23-30.

- Hanish, L. D. Guerra, N. G. (1993, June). Aggressors' and Victims' Normative Beliefs About Aggression. Poster Presented at the Fifth Annual Meeting of the American Psychological Society, Chicago, IL
- Harkness, S., Super, C. M. (1992). Parental Ethnotheories in Action. in I. Sigel, A. V. McGillicuddy-Delisi J. Goodnow (Eds.), *Parental Belief Systems: the Psychological Consequences for Children* (2nd Ed.) (373-392). Hillsdale, Nj: Erlbaum.
- Hart, C. H., Ladd, G. W., Burleson, B. R. (1990). Children's Expectations of the Outcomes of Social Strategies: Relations With Sociometric Status and Maternal Disciplinary Styles. *Child Development*, 61, 127-137.
- Hatunoğlu, A. (1994). *Ana-Baba Tutumları ile Saldırganlık Arasındaki İlişkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Hawkins, D.J., Herrenkohl, T., Farrington, D.P., Brewer, D., Catalano, R.F., Harachi, T.W. (1998). A Review of Predictors of Youth Violence. in *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Ed. R. Loeber D.P. Farrington. 106-146. Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Henington, C., Hughes, J., Cavell, T., Thompson, B. (1998). the Role of Relational Aggression in Identifying Aggressive Boys and Girls. *Journal of School Psychology*, 36, 457-477.
- Hennessy, K. D., Rabideau, G. J., Cicchetti, D., Cummings, E. M. (1994). Responses of Physically Abused and Nonabused Children to Different Forms of Interadult Anger. *Child Development*, 65(3), 815-828.

- Hennessy, K., Rabideau, G., Cicchetti, D., Cummings, E. M. (1994). Responses of Physically Abused Children to Different Forms of Interadult Anger. *Child Development*, 65, 815-828.
- Herrenkohl, T. I., Maguin, E., Hill, K. G., Hawkins, J. D., Abbott, R. D., Catalano, R. F. (2000). Developmental Risk Factors for Youth Violence. *Journal of Adolescent Health*, 26, 176-186.
- Herrenkohl, T.I., Mcmorris, B.J., Catalano, R.F., Abbott, R.D., Hemphill, S.A., Toumbourou, J.W. (2007). Risk Factors for Violence and Relational Aggression in Adolescence. *Journal of Interpersonal Violence*, 22 (4), 386-405. Hillsdale, Nj-Lawrence Erlbaum.
- Hinde, R.A., Tamplin, A., Barrett, J. (1993). A Comparative Study of Relationship Structure. *British Journal of Social Psychology*, 32, 191-207.
- Hinshaw, S. P., Blachman, D. R. (2005). Attention-Deficit/ Hyperactivity Disorder in Girls. in D. Bell-Dolan, S. Foster, E. J. Mash (Eds.), *Behavioral and Emotional Problems in Girls*. New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Hodges, E.V.E., Perry, D. G. (1999). Personal and Interpersonal Antecedents and Consequences of Victimization by Peers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4): 677-685.
- Hodges, E.V.E., Malone, M.J., Perry, D.G. (1997). Individual Risk and Social Risk as Interacting Determinants of Victimization in the Peer Group. *Developmental Psychology*, 33, 1032–1039.
- Hoza, B., Molina, B. S. G., Bukowski, W. M., Sippola, L. K. (1995). Peer Variables as Predictors of Later Childhood Adjustment. *Development and Psychopathology*. 7, 787–802.

- Hyde, J. S. (1986). Gender Differences in Aggression. in J. S. Hyde, M. C. Linn (Eds.), *the Psychology of Gender: Advances Through Meta-Analysis*. Pp 51–66. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press.
- Hymel, S., Rubin, K. H., Rowden, L. , Lemare, L. (1990). Children's Peer Relationships: Longitudinal Prediction of Internalizing and Externalizing Problems From Middle to Late Childhood. *Child Development*. 61, 2004–2021
- Hymel, S., Wagner, E., Buder, L. J. (1990). Reputational Bias: View From the Peer Group. in S. R. Asher and J. D. Coie (Eds.), *Peer Rejection in Childhood*. Cambridge University Press.
- Leschied, A., W., Cummings, A. L., Van Brunschot, M., Cunningham, A., Saunders, A. (2001). Aggression in Adolescent Girls: Implications for Policy, Prevention, and Treatment. http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3711/is_200108/ai_n8975561/pg_2/?tag=content;col1 sayfasından 17 Mart 2009 tarihinde indirilmiştir.
- Ireland, J. L.,Archer, J. (2004). the Association Between Measures of Aggression and Bullying among Juvenile and Young Offenders. *Aggressive Behavior*. 30, 29–42.
- İter-Kiper, İ. (1984). Saldırganlık Türlerini Çeşitli Ekonomik, Sosyal ve Akademik Değişkenlerle İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Johnson, D., Brooke, J. (1999). Terror in Littleton: the Suspects; Portrait of Outcasts Seeking to Stand Out. *New Journal of Research on Adolescence*, 6, 201–223.

- Kahraman, H. (2000). Aile Yaşamlarında Şiddet Olan Ergenlerin Ana-Babalarıyla Olan İlişkilerini ve Kendilerini Değerlendirmeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaner, S., Büyüköztürk, Ş., İşeri E., Ak A., Özaydın, L. Yenilenmiş Connors Anababa Dereceleme Ölçeği-Uzun Formunun Türkçe Uyarlama Çalışması. 16. Ulusal Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Kongresi, 20-23 Nisan 2006, Antalya.
- Kalliotis, P. (2000). Bullying as A Special Case of Aggression: Procedures for Cross-Cultural Assessment. *School Psychology International*, 21(1), 47-64.
- Kapçı, E. G. (2004). İlköğretim Öğrencilerinin Zorbalığa Maruz Kalma Türünün ve Sıklığının Depresyon, Kaygı ve Benlik Saygısıyla İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 37,1-13.
- Kapçı, E. G., Kurnaz, A. (2009). İlköğretim 6-8. Sınıf Öğrencilerinde İlişkisel ve Gözlenen Saldırganlığın Değerlendirilmesine İlişkin Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. Yayınlanmamış Araştırma Raporu. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. Ankara.
- Karabıyık, Ç. (2003). Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlığı Yordayan Bazı Değişkenler Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karataş, B. Z. (2002). Anne Baba Saldırganlığı ile Lise Öğrencilerinin Saldırganlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- Kartal, H., Bilgin, A. (2007). İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Bir Zorbalık Karşıtı Program Uygulaması, Okulu Zorbalıktan Arındırma Programı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 3(2), 207-227.
- Kaukiainen, A., Björkqvist, K., Lagerspetz, K., Österman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S., Ahlbom, A. (1999). the Relationships Between Social Intelligence, Empathy, and Three Types of Aggression. *Aggressive Behavior*. 25, 81–89.
- Keenan, K., Shaw, D. (1997). Developmental and Social Influences on Young Girls' Early Problem Behavior. *Psychological Bulletin*, 121, 95–113.
- Keenan, K., Wakschlag, L. S. (2000). More Than the Terrible Twos: the Nature and Severity of Behavior Problems in Clinic-Referred Preschool Children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28(1), 33-46.
- Kennedy, R. (1988). the Treatment of Child Abuse in an in-Patient Setting. *Bulletin of the Royal College of Psychiatrists*, 12, 361-366.
- Kenrick, D. T. (1987). Gender, Genes, and the Social Environment: A Biosocial Interactionist Perspective. in P. Shaver, G. Hendrick (Eds.), *Sex and Gender: Review of Personality and Social Psychology* (Vol. 7). Beverly Hills, Ga: Sage.
- Kepencki, Y. , Cinkir, Ş. (2005). Bullying Among Turkish High School Students, *Child Abuse and Neglect*, 17(1), 1-12.
- Kerns, K.A., Contreras, J.M., Neal-Barnett, A.M. (Eds., 2000). *Family and Peers: Linking Two Social Worlds*. London: Praeger.

- Kesen, N.F., Deniz, M. E., Durmuşoğlu, N. (2007). Ergenlerde Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Arasındaki İlişki, Yetiştirme Yurtları Üzerinde Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2007,(17), 353-364.
- Ketsela, T., Kedebe, D., (1997). Physical Punishment of Elementary School Children in Urban and Rural Communities in Ethiopia, Ethiopian Medical Journal, 35, 23-33, Cited in Krug, E. G. (Eds.), 2002, World Report on Violence and Health, Geneva: World Health Organisation.
- Kılıç, B, Şener Ş. (2005). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocuklarda Karşı Olma-Karşı Gelme Bozukluğu/Davranış Bozukluğu Eş Hastalanımında Aile İşlevleri ve Psikososyal Değişkenlerin Karşılaştırılması. Türk Psikiyatri Dergisi, 21-28.
- Kocatürk, R. (1982). Saldırganlık Güdüsünün Spor ve Eğitim Alanında Meslek Seçimine Etkisi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü, Ankara.
- Kochenderfer, B. J., Ladd, G. W. (1996). Peer Victim-Isation: Cause Or Consequence of School Maladjustment. Child Development, 67, 1305–1317.
- Kochenderfer, B. J., Ladd, G. W. (1997). Victimized Children's Responses to Peers' Aggression: Behaviors Associated With Reduced Versus Continued Victimization. Development and Psychopathology. 9, 59–73.
- Kochenderfer-Ladd, B. (2003). Identification of Aggressive and Asocial Victims and the Stability of Their Peer Victimization. Merrill-Palmer Quarterly. 49, 401–425.

- Kochenderfer-Ladd, B. (2004). the Role of Emotions in Adaptive and Maladaptive Coping With Peer Victimization. *Social Development*, 3, 329-349.
- Kochenderfer-Ladd, B., Ladd, G. W. (2001). Variations in Peer Victimization: Relations to Children's Maladjustment. in J. Juvonen and S. Graham (Eds.), *Peer Harassment in School: the Plight of the Vulnerable and Victimized (25-48)*. New York, Ny: Guilford Press.
- Kochenderfer-Ladd, B., Wardrop, J. L. (2001). Chronicity and Instability of Children's Peer Victimization Experiences as Predictors of Loneliness and Social Satisfaction Trajectories. *Child Development*, 72, 134-151.
- Koç, Z. (2007). Çocuklar ve Ergenlerde Okul Zorbalığının Toplumsal Nedenleri. *İlköğretmen Eğitimci Dergisi*, 12, 32-37.
- Korkut, F. (2003). İfade Edici Saldırganlık Ölçeğinin (İSÖ) Türkçeye Uyarlanması Üzerine Bir Ön Çalışma. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(23),48-53.
- Kovacs, M.(1992). *Children's Depression Inventory (CDI): Manual*. Toronto: Multi-Health Systems Inc.
- Köksal, F. (1991). Denetim Odağı ile Saldırgan Davranışlar Arası İlişkiler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kupersmidt, J. B., Patterson, C. J. (1991). Childhood Peer Rejection, Aggression, Withdrawal, and Perceived Competence as Predictors of Self-Reported Behavior Problems in Preadolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 19, 427–449.

- Kurnaz, A., Kapçı, E. G. (2009). İlişkisel ve Gözlenen Mağduriyetin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. Yayınlanmamış Araştırma Raporu. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- La Greca, A.M., Harrison, H. W. (2005). Adolescent Peer Relations, Friendships and Romantic Friendships and Romantic Relationships: Do They Predict Social Anxiety and Depression? *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34, 49-61.
- Ladd, G. W. (2006). Peer Rejection, Aggressive Or Withdrawn Behavior, and Psychological Maladjustment From Ages 5 to 12: an Examination of Four Predictive Models. *Child Development*. 77, 822–846.
- Lagerspetz K.M. J., Bjorkqvist K. (1994), Indirect Aggression in Boys and Girls, in: Huesmann R. (Ed.), *Aggressive Behavior, Current Perspectives* (Pp. 131-146), New York: Plenum Press.
- Lagerspetz, K. M. J., Björkqvist, K., Berts, M., , King, E. (1982). Group Aggression among School Children in Three Schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23, 45–52.
- Lagerspetz, K. M. J., Björkqvist, K., Peltonen, T. (1988). Is Indirect Aggression Typical of Females? Gender Differences in Aggressiveness in 11-to 12-Year-Old Children. *Aggressive Behavior*. 14, 403–414.
- Laird, R. D., Jordan, K. Y., Dodge, K. A., Pettit, G. S. , Bates, J. E. (2001). Peer Rejection in Childhood, Involvement With Antisocial Peers in Early Adolescence, and the Development of Externalizing Behavior Problems. *Development and Psychopathology*, 13, 337–354.

- Leitenberg, H., Yost L.W., Carroll-Wilson, M. (1986). Negative Cognitive Errors in Children: Questionnaire Development, Normative Data, and Comparisons Between With and Without Self-Reported Symptoms of Depression, Low Self-Esteem, and Evaluation Anxiety. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 54,4, 528-536.
- Leung, P.W.L., Wong, M.M.T. (1998). Can Cognitive Errors Differentiate Between Internalizing and Externalizing Problems. *Journal of Child Psychology, Psychiatry and Allied Disciplines*, 39, 263-269.
- Leung, W. L. P., Poon W. L. M. (2001). Dysfunctional Schemas and Cognitive Distortions in Psychopathology: A Test of the Specificity Hypothesis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42 (6), 755-765.
- Lind, C. M., Morash, M, Irwin, K. (2007). Policing Girlhood. *Relational Aggression and Violence Prevention. Youth Violence and Juvenile Justice*, 5 (3), 328-345.
- Lipsey, M.W., and Derzon, J.H. 1998. Predictors of Violent Or Serious Delinquency in Adolescence and Early Adulthood: A Synthesis of Longitudinal Research. in *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, Edited by R. Loeber and D.P. Farrington. Thousand Oaks, Ca: Sage Publications, 86–105.
- Loa, S.L.C, Ho, M.Y. S. , Hollon, D. S. (2008).the Effects of Rumination and Negative Cognitive Styles on Depression: A Mediation Analysis. *Behaviour Research and Therapy*, 46, 487-495.

- Loeber R, Burke Jd, Lahey Bb, Winters A, Zera M. (2000). Oppositional Defiant and Conduct Disorder: A Review of the Past 10 Years, Part I. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39(12), 1468–1484.
- Loeber R, Green Sm, Lahey Bb, Frick Pj, Mcburnett K. (2000). Findings on Disruptive Behavior Disorders From the First Decade of the Developmental Trends Study. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 3(1), 37–60.
- Loeber, R., and Stouthamer-Loeber, M. (1998). Development of Juvenile Aggression and Violence: Some Common Misconceptions and Controversies. *American Psychologist* 53(2), 242–259.
- Loeber, R., Hay, D. (1997) Key Issues in the Development of Aggression and Violence From Childhood to Early Adulthood. *Annual Review of Psychology*. 48, 371-410.
- Loeber, R., Hay, D.F. (1993). Developmental Approaches to Aggression and Conduct Problems. in M., Rutter, D. F. Hay. (Eds). *Development Through Life: A Handbook for Clinicians*. Oxford: Blackwell Scientific, 488-516.
- Lorenz, K. Z. (1974). Analogy as a Source of Knowledge. *Science*, 185, 229-234.
- Loudin, J. L., Loukas, A., Robinson, S. (2003). Relational Aggression in College Students: Examining the Roles of Social Anxiety and Empathy. *Aggressive Behavior*. 29, 430–439.
- Maccoby, E. M. (1990). Gender and Relationships: A Developmental Account. *American Psychologist*. 45, 513–520.

- Mahady-Wilton, M., Craig, W. M., Pepler, D. J. (2000). Emotional Regulation and Display in Classroom Bullying: Characteristic Expressions of Affect, Coping Styles and Relevant Contextual Factors. *Social Development*, 9, 226-245.
- Masalcı, A. D (2001). Aile İçi Etkileşimlerle Çocuğun Saldırganlık Düzeyi ve Uygu Davranışının Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Mash, E., Wolfe, D. (2005). *Abnormal Child Psychology*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole, Wadsworth
- Maughan, A., Cicchetti, D. (2002). Impact of Child Maltreatment and Interadult Violence on Children's Emotion Regulation Abilities and Social Emotional Adjustment. *Child Development*, 73(5), 1525-1542.
- Mazur, E., Wolchik, A. S., Sandler, N.I. (1992). Negative Cognitive Errors and Positive Illusions for Negative Divorce Events: Predictors of Children's Psychological Adjustment, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 20 (6), 523-542.
- Mcneilly-Choque, M. K., Hart, C. H., Robinson, C. C., Nelson, L., Olsen, S. F. (1996). Overt and Relational Aggression on the Playground: Correspondence among Different Informants. *Journal of Research in Childhood Education*, 11, 47-67.
- Miles, D. R. Carey, G. (1997). Genetic and Environmental Architecture of Human Aggression. *Journal of Personality and Social Psychology* 72, 207-217.

- Moffitt, T.E. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: a Developmental Taxonomy. *Psychol Review*, 100, 674–701.
- Murray-Close, D., Crick, N. R., Galotti, K. M. (2006) Children's Moral Reasoning Regarding Physical and Relational Aggression. *Social Development*, 15, 345-372.
- Myers, D. (1990). *Social Psychology*. New York: Mcgraw-Hill.
- Mynard, H., Joseph, S. (1997). Bully/Victim Problems and Their Association With Eysenck's Personality Dimensions in 8 to 13 Year-Olds. *British Journal of Educational Psychology*, 67, 51–54.
- Mynard, H., S. Joseph and J. Alexander. (2000). Peer- Victimization and Posttraumatic Stress in Adolescents. *Personality and Individual Differences*, 29, 815-821.
- Nogin, D., Tremblay, R. E. (1999). Trajectories of Boys' Physical Aggression, Opposition, and Hyperactivity on The Path to Physically Violent and Nonviolent Juvenile Delinquency. *Child Development*, 70, 1181–1196.
- Nansel, T.R., Overpeck, M., Pilla, R.S., Ruan, W.J., Simons-Morton, B., and Scheidt, P. (2001). Bullying Behaviors among U.S. Youth: Prevalence and Association With Psychosocial Adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285 (16), 2094-2100.
- Neary, A., Joseph, S. (1994). Peer Victimization and Its Relationship to Self-Concept and Depression among School-Girls. *Personality and Individual Differences*, 16, 183–186.

- Nelson, B., Martin, R.P., Hodge, S., Havill, V., Kamphaus, R. (1999). Modeling the Prediction of Elementary School Adjustment From Preschool Temperament. *Personality and Individual Differences*, 26, 687-700.
- Nelson, D. A., Robinson, C. C., Hart, C. H. (2005). Relational and Physical Aggression of Preschool-Age Children: Peer Status Linkages Across Informants. *Early Education and Development*, 16, 115-140.
- Nolan-Hoeksema, S., Larson, J., Grayson, C. (1999). Explaining the Gender Differences in Depressive Symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology*. 77, 1061–1072.
- O’leary, D. K., Barling, J., Arias, I., Rosenbaum, A., Malone, J., Tyree, A. (1989). Prevalence and Stability of Physical Aggression Between Spouses: A Longitudinal Analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 57, 263–268.
- O’leary, D. K., Slep, A. M. S. (2003). A Dyadic Longitudinal Model of Adolescent Dating Aggression. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*. 32, 314–327.
- O’moore, A. M., Hillery, B. (1991). What Do Teachers Need to Know. in M. Elliott (Ed.), *Bullying: A Practical Guide for Coping in Schools*. Harlow, U.K. : Longman.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the Schools: Bullies and Whipping Boys*. Washington, DC:Hemisphere (Wiley).
- Olweus, D. (1991). Bully/Victim Problems among School Children:Basic Facts and Effects of A School Based Intervenyion Program. in Pepler, D. Rubin, K. (Eds.), *the Development and Treatment of Child Agression* (411-448). Hillsdale, Nj:Erlbaum.

- Olweus, D. (1993a). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford : Blackwell.
- Olweus, D. (1993b). Victimization by Peers: Antecedents and Long-Term Consequences. in K. H. Rubin, J. B. Asendorpf (Eds.), *Social Withdrawal, Inhibition and Shyness in Childhood*.
- Olweus, D. (1997). Bully/Victim Problems in School: Facts and Intervention. *European Journal of Psychology of Education*, 12, 495-510.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at School: Basic Facts and Effects of A School Based Intervention Program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 1171-1190.
- Ostrov, J. M., Crick, N. R. (2007). Forms and Functions of Aggression During Early Childhood: A Shortterm Longitudinal Study. *School Psychology Review*, 36, 22–43.
- Ostrov, J. M., Keating C. F. (2004). Gender Differences in Preschool Aggression During Free Play and Structured Interactions: an Observational Study. *Social Development*. 13, 255-277.
- Ostrov, J. M., Woods, K. E., Jansen, E. A., Casas, J. F., Crick, N. R. (2004). an Observational Study of Delivered and Received Aggression and Social Psychological Adjustment in Preschool: "This White Crayon Doesn't Work." *Early Childhood Research Quarterly*, 19, 355– 371.
- Ostrov, J.M. (2008). Forms of Aggression and Peer Victimization During Early Childhood: A Short-Term Longitudinal Study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36, 311–322.

- Owens, L. (1996). Sticks and Stones and Sugar and Spice: Girls' and Boys' Aggression in Schools. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 6, 45–55.
- Owens, L., Shute, R., Slee, P. (2000a). "Guess What I Just Heard!": Indirect Aggression among Teenage Girls in Australia. *Aggressive Behavior*, 26, 67–83.
- Owens, L., Shute, R., Slee, P. (2000b). "I'm in and You're Out..." Explanations for Teenage Girls' Indirect Aggression. *Psychology, Evolution and Gender*, 2, 19–46.
- Öğülmüş, S. (1995a). Okullarda (Liselerde) Şiddet ve Saldırganlık, Yayınlanmamış Araştırma Raporu. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi. Ankara.
- Öğülmüş, S. (1995b). Liselerdeki Şiddet ve Saldırganlık Olaylarının Psikolojik Temelleri. Orta Öğretimde Yeniden Yapılandırma. 6. Milli Eğitim Sempozyumu. Türk Yurdu Yayınları.
- Öğülmüş, S. (1995c). Vandalizm (Tahripçilik) veya Toplumda Çevreye Karşı Bir Manifesto, *Bilim ve Sanat*, (39), 76-79.
- Österman, K., Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Kaukiainen, A., Landau, S., Fraczek, A., Caprara, G.V. (1998). Cross-Cultural Evidence of Female Indirect Aggression. *Aggressive Behaviour*. 24, 1–8.
- Österman, K., Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Landau, S. F., Fraczek, A., Pastorelli, C. (1997). Sex Differences in Styles of Conflict Resolution: A Developmental and Crosscultural Study With Data From Finland, Israel, Italy, and Poland. in: Fry, D. P., Björkqvist K., (Eds.), *Cultural Variation in Conflict Resolution: Alternatives to Violence*. New York: Lawrence Erlbaum. 185–197.

- Österman, K., Björkqvist, K., Lagerspetz, K.M.J., Charpentier, S., Caprara, G.V., Pastorelli, C. (1999). Locus of Control and Three Types of Aggression. *Aggressive Behavior*, 25, 61-65.
- Özen, Ş. D. (2006). Ergenlerde Akran Zorbalığına Maruz Kalmanın Yaş, Çocuk Yetiştirme Stilleri ve Benlik İmgesi İle İlişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*. 21 (58), 77-94.
- Özen, Ş.D. (2006). Ergenlerde Akran Zorbalığına Maruz Kalmanın Yaş, Çocuk Yetiştirme Stilleri ve Benlik İmgesi ile İlişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21 (58), 77-94.
- Özer, K. Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı Ölçekleri Ön Çalışması, *Türk Psikoloji Dergisi*, 9 (31), 26-35.
- Özmen, S. (2004). Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37(2),27-39.
- Öztürk, İ (1990). Ana-Baba Tutumlarının Üniversite Öğrencilerinin Bağımsızlık, Duyguları Anlama, Yalnızlık, Başatlık, Kendini Suçlama ve Saldırganlık Düzeylerine Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Paquette, J. A., Underwood, M. K. (1999). Gender Differences in Young Adolescents' Experiences of Peer Victimization: Social and Physical Aggression. *Merrill-Palmer Quarterly*, 45, 242–266.
- Parke R. D., Slaby, R. G. (1983). the Development of Aggression. in: Mussen, P. H, Hetherington, E. M, (Eds.), *Handbook of Child Psychology. Socialization, Personality, and Social Development*, Vol 4. New York: Wiley. 547–641.

- Parker, G., Gladstone, G. L. (1996). Parental Characteristics as Influences on Adjustment in Adulthood. in Pierce, G. R., Sarason, B. R., Sarason, I. G. (1996). *Handbook of Social Support and the Family*, 195–218. New York: Plenum Press
- Parker, J. G., Asher, S. R. (1987). Peer Relations and Later Personal Adjustment: Are Low Accepted Children at-Risk? *Psychological Bulletin*. 102, 357–389.
- Parker, J. G., Asher, S. R. (1993). Friendship and Friendship Quality in Middle Childhood: Links With Peer Group Acceptance and Feelings of Loneliness and Social Dissatisfaction. *Developmental Psychology*, 29, 611–621.
- Parker, J. G., Asher, S. R. (1993). Friendship and Friendship Quality in Middle Childhood: Links With Peer Group Acceptance and Feelings of Loneliness and Social Dissatisfaction. *Developmental Psychology*. 29, 611–621.
- Patterson, G. R., Capaldi, D. M. , Bank, L. (1991). an Early Starter Model for Predicting Delinquency. in Pepler, D. J., Rubin, K. H. (Eds.), *the Development and Treatment of Childhood Aggression*. Hillsdale, Nj: Lawrence Erlbaum. 139–168.
- Patterson, G. R., Capaldi, D., , Bank, L. (1991). an Early Starter Model for Predicting Delinquency. in D. J. Pepler , K. H. Rubin (Eds.), *the Development and Treatment of Childhood Aggression*. Hillsdale, Nj: Erlbaum. 139–168.
- Pellegrini, A. D., Bartini, M., , Brooks, F. (1999). School Bullies, Victims, and Aggressive Victims: Factors Relating Top Group Affiliation and Victimization in Early Adolescence. *Journal of Educational Psychology*, 91, 216–224.

- Pellegrini, A.D., Bartini, M. and Brooks, F. (1999). School Bullies, Victims, and Aggressive Victims: Factors Relating to Group Affiliation and Victimization in Early Adolescence. *Journal of Educational Psychology*, 91, (2), 216-224.
- Perry, D. G., Hodges, E. V. E., Egan, S. K. (2001). Determinants of Chronic Victimization by Peers: A Review of A New Model of Family Influence. in J. Juvonen S. Graham (Eds.), *Peer Harassment in School: the Plight of the Vulnerable and Victimized*. New York: Guilford Press. 73-104.
- Phelps, C.E.R. (2001). Children's Response to Overt and Relational Aggression. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30(1), 240-252.
- Pişkin, M. (2002). Okul Zorbalığı: Tanımı, Türleri, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 2(2), 531-562.
- Pişkin, M. Okullarımızda Yaygın Bir Sorun, Okul Zorbalığı. VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi (Kongre Kitabı). Malatya. 9-11 Temmuz 2003, 125.
- Pollack, S. D., Cicchetti, D., Hornung, K., Reed, A. (2000). Recognizing Emotion in Faces: Developmental Effects of Child Abuse and Neglect. *Developmental Psychology*, 36, 679-688.
- Prinstein, M. J., Cillessen, A. H. N. (2003). Forms and Functions of Adolescent Peer Aggression Associated With High Levels of Peer Status. *Merrill-Palmer Quarterly*. 49, 310-342.

- Prinstein, M., Boergers, J., , Vernberg, E. (2001). Overt and Relational Aggression in Adolescents: Social–Psychological Adjustment of Aggressors and Victims. *Journal of Clinical Child Psychology*. 30, 479-491.
- Quay (1986). Conduct Disorder. in H.C. Quay, J.S. Werry (Eds). *Psychopathological Disorders of Childhood* (3rd Ed.) New York: Wiley.
- Rigby, K. and Slee, P. (1992) 'Bullying among Australian School Children: Reported Behaviour and Attitudes Toward Victims', the *Journal of School Psychology*, 131, 615–27.
- Richards, J. M., Gross, J. J. (2000). Emotion Regulation and Memory: the Cognitive Costs of Keeping One's Cool. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 410-424.
- Rieder, C., Cicchetti, D. (1989). Organizational Perspective on Cognitive Control Functioning and Cognitive-Affective Balance in Maltreated Children. *Developmental Psychology*, 25, 382-393.
- Rose, A. 1., Swenson, L. P., Waller, E. M. (2004). Overt and Relational Aggression and Perceived Popularity: Developmental Differences in Concurrent and Prospective Relations. *Developmental Psychology*, 40(3), 378-387.
- Rose, D.T., Abramson, L.Y.(1992). Developmental Predictors of Depressive Cognitive Styles: Developmental Perspectives on Depression. in: Cicchetti, D., Toth, S.L. (Eds.), *Developmental Perspectives on Depression*. 4, 323–349.

- Rydell, A. M., Berlin, L., Bohlin, G. (2003). Emotionality, Emotion Regulation, and Adaptation among 5- to 8-Year-Old Children. *Emotion*, 3, 30-47.
- Rys, G. S., Bear, G. G. (1997). Relational Aggression and Peer Relations: Gender and Developmental Issues. *Merrill-Palmer Quarterly*, 43, 87-106.
- Savaşır, I. (1978). Çocukta Saldırganlığın Gelişmesinde Önemli Olan Faktörler, XIII. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi. *Ajan Türk*, 46-53. Ankara.
- Schachter, S., Singer, J. (1962). Cognitive, Social, and Physiological Determinants of Emotional State. *Psychological Review*, 69, 379-399.
- Scharf, S.C. (2000). Gender Differences in Adolescent Aggression: an Analysis of Instrumentality Vs. Expressiveness, Unpublished Doctoral Thesis Michigan University Dep. of Clinical Psyc., Michigan.
- Schwartz, D. (2000). Subtypes of Victims and Aggressors in Children's Peer Groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28, 181-192.
- Schwartz, D., Dodge, K. A., Pettit, G. S., Bates, J. E. (1997). the Early Socialization of Aggressive Victims of Bullying. *Child Development*, 68, 665-675.
- Schwartz, S. H. (1997). 'Values and Culture', in D. Munro, S. Carr, and J. Schumaker (Eds.), *Motivation and Culture*. New York: Routledge. 69-84.

- Sears, R. R. (1961). Relation of Early Socialization Experience to Aggression in Middle Childhood. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 466-493.
- Seban, A. M. (2003). the Friendship Features of Preschool Children: Links With Prosocial Behavior and Aggression. *Social Development*, 12, 249-268.
- Sharp, S. (1996). Self-Esteem, Response Style and Victimization: Possible Ways of Preventing Victimization Through Parenting and School Based Training Programs. *School Psychology International*, 17, 347-357.
- Shields, A., Cicchetti, D. (1997). Emotion Regulation among School-Age Children: the Development and Validation of A New Criterion Q-Sort Scale. *Developmental Psychology*, 33, 906-916.
- Shields, A., Cicchetti, D. (1998). Reactive Aggression among Maltreated Children: the Contributions of Attention and Emotion Dysregulation. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 27, 381 - 395.
- Shumba, A. (2001). Who Guards the Guards in Schools? A Study of Reported Cases of Child Abuse by Teachers in Zimbabwean Secondary Schools. *Sex Education*, 1,1, 77-86.
- Siegel, A. (2004). *the Neurobiology of Aggression and Rage*. Crc Press, Boca Raton, Florida
- Silk, J. S., Steinberg, L., Morris, A. S. (2003). Adolescents' Emotion Regulation in Daily Life: Links to Depressive Symptoms and Problem Behavior. *Child Development*, 74, 1869-1880.

- Siqueland, L., Kendall, P.C., Steinberg, L. (1996). Anxiety in Children: Perceived Family Environments and Observed Family Interaction. *Journal of Clinical Child Psychology*, 25, 225–237.
- Slee, P. T. (1994). Situational and Interpersonal Correlates of Anxiety Associated With Peer Victimization. *Child Psychiatry and Human Development*, 25, 97–107.
- Slee, P. T. (1995). Bullying in the Playground: the Impact of Inter-Personal Violence on Australian Children's Perceptions of Their Play Environment. *Children's Environments*, 12, 320–327.
- Sroufe, L. A. (1990). Considering Normal and Abnormal Together: the Essence of Developmental Psychopathology. *Development and Psychopathology*, 2, 335-347.
- Stauffacher, K., Dehart, G. B. (2005). Preschoolers' Relational Aggression With Siblings and With Friends. *Early Education and Development*, 16, 185-206.
- Storch E. A., Esposito, L. (2003) Peer Victimization and Posttraumatic Stress in Children. *Child Study J.* 33, 91–98.
- Storch, E. A., Bagner, D. M., Geffken, G. R., Baumeister, A. L. (2004). Association Between Overt and Relational Aggression and Psychosocial Adjustment in Undergraduate College Students. *Violence and Victims*. 19, 689–700.
- Storch, E. A., Masia-Warner, C. (2004). the Relationship of Peer Victimization to Social Anxiety and Loneliness in Adolescent Females. *Journal of Adolescence*. 27, 351–362.

- Storch, E. A., Nock, M. K., Masia-Warner, C., Barlas, M. E. (2003). Peer Victimization and Social-Psychological Adjustment in Hispanic and African-American Children. *Journal of Child and Family Studies*. 12(4), 439-452.
- Storch, E. A., Phil, M., Nock, M. K., Masia-Warner, C., Barlas, M. E. (2003) Peer Victimization and Social-Psychological Adjustment in Hispanic and African-American Children. *Journal of Child and Family Studies*, 12(4), 439-452.
- Storch, E. A., Werner, N., Storch, J. B. (2003). Relational Aggression and Psychosocial Adjustment in Intercollegiate Athletes. *Journal of Sport Behavior*. 26(2), 155-167.
- Storch, E., Zelman, E., Sweeny, M., Danner, G., , Dove, S. (2002). Overt and Relational Victimization and Psychosocial Adjustment in Minority Preadolescents. *Child Study Journal*, 32, 73–80.
- Storch, E.A., Masia-Warner, C., Crisp, H., Klein, R.G. (2005). Peer Victimization and Social Anxiety in Adolescence: A Prospective Study. *Aggressive Behavior*, 31, 437-452.
- Stouthamer-Loeber, M., Loeber, R. (1989). the Use of Prediction Data in Understanding Delinquency. in Bond, L. A. , Compas, B. E. (Eds.), *Primary Prevention and Promotion in the Schools* (179–202). Newbury Park, Ca: Sage.
- Murray A.S., Hamby, L. S., Finkelhor D., Moore W. D., Runyan D. (1998). Identification of Child Maltreatment With the Parent-Child Conflict Tactics Scales: Development and Psychometric Data for A National Sample of American Parents. *Child Abuse and Neglect* 22, 249-270.

- Sullivan, T. N., Farrell, A. D., Kliewer, W. (2006) Association Between Relational and Physical Victimization and Drug Use, Aggression and Delinquent Behavior among Urban Middle School Students. *Development and Psychopathology*, 18, 199-137.
- Sümer, N. Güngör, D. (1999) Çocuk Yetiştirme Stillerinin Bağlanma Stilleri, Benlik Değerlendirmeleri ve Yakın İlişkiler Üzerindeki Etkisi, *Türk Psikoloji Dergisi*, 14 (44), 35-38.
- Şahin, H. (2004). Saldırganlık Ölçeği Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(7),180-190.
- T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu. Haber Bülteni. Sayı, 208. (2006). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=409> sayfasından 9 Ocak 2007 tarihinde indirilmiştir.
- Tahiroğlu, Y. A., Avcı, A., Çekin, N. (2008). Çocuk İstismarı, Ruh Sağlığı ve Adli Bildirim Zorunluluğu. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9, 1-7.
- Takiş, Özlem (2007). Ortaöğretim Kurumları için Geliştirilen Zorbaca Davranışlarla Baş Edebilme Programının Etkisinin İncelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Thompson, R. A. (1994). Emotion Regulation: A Theme in Search of Definition. N. Fox (Ed.), *the Development of Emotion Regulation. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59 (2-3, Serial No.240), 25-52.

- Tok, Y. (2001). Cinsiyet Rollerine İlgili Farklı Kalıp Yargılara Sahip Üniversite Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tremblay, R., Japel, C., Perusse, D., McDuff, P., Doivin, M., Zoccolillo, M. Et Al. (1999). the Search for the Age of 'Onset' of Physical Aggression: Rousseau and Bandura Revisited. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 9, 8–23.
- Tuzgöl, M. (1998). Ana-Baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tuzgöl, M. (2000). Ana-Baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2, 14, 39-48.
- Türkçapar, H. (2007). *Bilişsel Terapi Temel İlkeler ve Uygulama*. Ankara: HYB Basım Yayın.
- Uludağlı, P. N., Uçanak Z. (2005). Akran Zorbalığı Gruplarında Yalnızlık ve Akademik Başarı İle Sosyometrik Statüye Göre Zorba/Kurban Davranış Türleri. *Türk Psikoloji Dergisi*. 20 (56), 77-92
- Uluğtekin, S. (1976). Ana Baba Davranışlarıyla Çocuğun Saldırganlık ve Bağımlılık Eğilimi Arasındaki İlişkilerin Araştırılması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Underwood, M. K. (2003). The Comity of Modest Manipulation: the Importance of Distinguishing among Bad Behaviors. *Merrill-Palmer Quarterly*, 49(3), 373-389.
- Underwood, M. K., Galen, B. R. , Paquette, J. A. (2001). Top Ten Challenges for Understanding Gender and Aggression in Children: Why Can't We All Just Get Along? *Social Development*.10, 248–266.
- Underwood, M.K. (2003). *Social Aggression among Girls*. New York: Guilford Press.
- Underwood, M.K., Galen, B.R. (2001). Hopes Rather Than Fears, Admirations Rather Than Hostilities: A Response to Archer and Björkqvist. *Social Development*, 10 (2), 275–280.
- Underwood, M.K., Scott, B.L., Galperin, M.B., Bjornstad, G.J., Sexton, A.M. (2004). an Observational Study of Social Exclusion Under Varied Conditions: Gender and Developmental Differences. *Child Development*, 75, 1538–1555.
- Vander Zanden, J. W. (1993). *Human Development*. New York: Mcgraw-Hill.
- Vernberg, E. M. (1990). Psychological Adjustment and Experience With Peers During Early Adolescence: Reciprocal, Incidental, Or Unidirectional Relationships. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 18, 187–198.
- Vosk, B., Forehand, R., Parker, J. B., Rickard, K. (1982). A Multimethod Comparison of Popular and Unpopular Children. *Developmental Psychology*, 18, 571–575

- Walker, J. L., Lahey, B. B., Russo, M. F., Frick, P. J., Christ, M. A. G., Mcburnett, K., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Green, S., (1991). Anxiety, Inhibition, and Conduct Disorder in Children: I. Relations to Social Impairment. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 30, 187-191.
- Watkins, M.J. (1990). Mediationism and the Obfuscation of Memory. *American Psychologist*, 45 (3), 328-335.
- Wenar, G. (1990). *Developmental Psychopathology*. New York: Mcgraw-Hill.
- Werner N, Crick N. (1999). Relational Aggression and Social-Psychological Adjustment in A College Sample. *J. Abnormal Psychology*, 108, 615–623.
- White, J. L., Moffitt, T. E., Earls, F., Robins, L. , Silva, P. A. (1990). How Early Can We Tell? Predictors of Childhood Conduct Disorder and Adolescent Delinquency. *Criminology*. 28, 507–533.
- Whitney, I., Smith, P. K. (1993). A Survey of the Nature and Extent of Bullying in Junior/Middle and Secondary Schools. *Educational Research*, 35, 3–25.
- Woodward, L. J., Fergusson, D. M. (2000). Childhood and Adolescent Predictors of Physical Assault: a Prospective Longitudinal Study. *Criminology*, 38, 233–261.

World Health Organization (WHO). 2001. Prevention of Child Abuse and Neglect: Making the Links Between Human Rights and Public Health. Submission From WHO to the Committee on the Rights of the Child for Its Day of General Discussion 2001: Violence Against Children in the Family and in Schools. <http://www.crin.org/docs/resources/treaties/crc.28/whh1.pdf> adresinden 24 Nisan 2009 tarihinde indirilmiştir.

Xie, H., Cairns, R. B., Cairns, B. D. (2002). the Development of Social Aggression and Physical Aggression: A Narrative Analysis of Interpersonal Conflicts. *Aggressive Behavior*. 28, 341–355.

Xie, H., Farmer, T. W., Cairns, B. D. (2003). Different Forms of Aggression among Inner-City African-American Children: Gender, Configurations, and School Social Networks. *Journal of School Psychology*, 41, 355–375.

Xie, H., Swift, D. J., Cairns, B. D., Cairns, R. B. (2002). Aggressive Behaviors in Social Interaction and Developmental Adaptation: A Narrative Analysis of Interpersonal Conflicts During Early Adolescence. *Social Development*, 11, 205–224.

Yalçın, İ. (2007). Ailelerin Algıladıkları Destek Düzeyleri Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri. *Eğitim Araştırmaları*, (26), 209-220.

Yıldırım, S. (2001). Zorbalık, Aile Ortamı ve Popülarite Arasındaki İlişkiler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, S., Tezer, E., Çileli, M. (2005). Bir İlköğretim Okulundaki Zorba, Kurban, Zorba/Kurban ve Kontrol Gruplarının Davranış Özellikleri ve Hoşlanılma Düzeyleri. *Eğitim ve Bilim*. Cilt 30, Sayı 136 (84-90).

Yıldız, S. A. (2004). Ebeveyn Tutumları ve Saldırganlık. Polis Bilimleri Dergisi, 6 (3-4), 131-150.

Zeira, A., Astor, R.A., Benbenishty, R. (2002) Sexual Harassment in Jewish and Arab Public Schools in Israel. Child Abuse and Neglect, 26, 2, 149-166.

Zoccolillo, M. (1992). Co-Occurrence of Conduct Disorder and Its Adult Outcomes With Depressive and Anxiety Disorders: A Review. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 31, 547–556.

Zoccolillo, M. (1993). Gender and the Development of Conduct Disorder. Development and Psychopathology, 5, 65–78.